

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont

MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
Dokumentum-füzetek 22.

A.Gergely András

**Interkulturális kölcsönhatások:
egy Duna-völgyi civilizáció összefüggései**

(Összegző szándékú előtanulmány egy készülő kutatási áttekintéshez)

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont
Budapest, 2005

Dokumentum-füzeteinket azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és terjedését. A publikációk a szerzők véleményét tartalmazzák, amelyért maguk a szerzők vállalnak felelősséget. E tanulmány megjelenését az ELTE BTK Szimbiózis Alapítványa, valamint az MTA Politikai Tudományok Intézetének segítségével tette lehetővé. Kiadásához az OTKA T 035241 számú kutatási kerete biztosított anyagi háttérrel.

© A.Gergely András, Budapest, 2005.

Sorozatszerkesztő: A.Gergely András

Kiadni, másolni csak a szerző engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: Duna-kutatás, térbeliség, regionalitás, kulturális kölcsönhatások, életmód, kulturális antropológia, mentalitástörténet, Közép-Európa, identitás, politikai kultúra, kutatás-elmélet.

ISSN 1417-2968
ISBN 963 9218 00 0

Kiadja
az MTA Politikai Tudományok Intézete
Budapest, 2005

TARTALOM

Textus és kontextusok

Az interpretáció módjáról és hasznáról

A Kárpát-medencei és Duna-völgyi helyi társadalmak kutatásának antropológiai aspektusáról

Egy politikai „átnézetre” alkalmas kérdéskör: a helyi társadalom

Az etnoregionalizmus és a kultúrakutatás: az identitásrégióról

A régióról, vázlatosan

Etnosztól a térig (tradíció) és időig (történelem)

Perszonalitástól az autonómiáig (szuverenitásig)

Az etnoregionalizmus térfogalmi

Ajánlott és felhasznált irodalom

A kutatás témakörében megjelent, az OTKA T 035241-es támogatásra hivatkozó publikációk

A témakör kutatásához kapcsolódó MTA-kutatás felhasznált forrásanyagából

Rövidített beszámoló

Interkulturális kölcsönhatások: egy Duna-völgyi civilizáció összefüggései

(Összegző szándékú előtanulmány egy készülő kutatási áttekintéshez)¹

Textus és kontextusok

Egy kutatási horizonton, amely közép- vagy kelet-európai tájon formálódik, aligha lehet úgy szétnézni, mintha hegyek magasából, jól áttekinthető sík tájak fölött száguldana a képzelet... Ám ennek a „lapályos” közelképnek is megvan a maga édes haszna. Merthogy jó eséllyel kérdésekben, talányokban formálódó, elbizonytalanodottnak tűnő tudást tükröz, de legalább flexibilis, érzékeny, meg változásokra és többértelműségekre nyitott marad. Viszont a mi tájainkon ezt a puha és belátó megismerést korántsem övezi oly mértékű megértés, mint a világ számos másik táján, vagy a történeti gondolkodás és társadalmi önismeret megannyi más korszakában.

A tanulmányom címébe foglalt hármasság, a *kultúraköziség*, az *interaktivitás* és a *kvázi-regionális* térbeli határolás egy évekkel ezelőtt indult OTKA-kutatás (T 35241) „lazán” vállalt tematikus egysége kívánt lenni. Olyan „aprócska” áttekintés, amely a Fekete Erdőtől a Fekete-tengerig könnyedén átsiklik a Duna európai partvonalai mentén (gyakorta épp maga a folyó által) tagolt és árnyalt kulturális sokféleség fölött. Sőt, vállalt célom nem is pusztán az „átsiklás”, hanem épp ellenkezőleg: a megmerítkezés, az összehasonlító szándékú információ-gyűjtés, az egymásra vetíthetőséget és az összhangzásokat tesztelni hivatott szemlézés volt. S ha nem lenne tudományos gyakorlatunkról indokolatlanul idegennek tekintett megoldás, legszívesebben képekben, zenei hullámszabványban, irodalmi állapotrajzokban utaztatnám az olvasót is (akár Esterházy Péter *Hanh-Hanh grófnője* stílusában, pillantásától kísérve, vagy Claudio Magris Duna-atmoszférájától telített hangulataival körülengve), s jelezve ugyanakkor a társadalomtudományi kutatások szélesebb köreinek, hogy vigyázat: elhamarkodottan és végzetesen merevek vagyunk a tudományterületi határokat tekintve, tompák és vaksik lettünk a művészetek és a mindennapi élet eseménymeneteinek felfogásában, elhanyagoltuk asszociációs képességünk régi örökségét, s minden heveny tudásunkat fölládozzuk egy-egy táblázat, többszínű diagram vagy zordon számadatokkal teli szakmai beszámoló látszat-korrektségéért...!

Kutatási tervem eleve reménytelen volt tehát, betáblázható kudarc, ha azt tekintem, mit tudnak majd kortársaim fölhasználni (szerény kutatási költségvetésem elpazarolt összegeinek gyümölcseiből, s így) mindabból, amit ebben a témakörben föl lehet tární és közre lehet bocsátani. Nem tudhatom, honnan a bátorság vagy merészség, hogy a lényegi eredménytelenség dacára úgy vélem, mégsem volt méltatlan az évekig meghosszabbított támogatási bizalom..., de immár úgy vélem, az összegző fázisba került kutatás korántsem volt érdemtelen, sem haszontalan, mindenesetre nem méltatlanabb, mint oly sok más nem-definiált közhaszonnal kecsegtető vizsgálódás. S ha ezt nem is tudhatom biztosan, azt annál inkább, hogy az interkulturális kölcsönhatások hazánkban hiányzó szakirodalmát sikerülni fog olyasmivel gyarapítani, amit talán nem csupán a mai (pragmatikus, haszon-orientált, politikailag fókuszált vagy érdekviszonylatok mentén tagolt) felfogásmódok tekinthetnek eseti eredmény-

¹ Kutatási munkálataimhoz és tapasztalataim összegzéséhez az OTKA T 022600 és a T 035241 számú támogatás nyújtott segítséget.

nek, de annál inkább azok a szemléletmódok, korkérdésekre irányuló megismerési szándékok, amelyek még korántsem a jelent, sokkal inkább majd a jövőt jellemzik...!

Őszintén megvallva, ma még korántsem látom tisztán, miként fogom tudni meggyőzni saját tudományos környezetemet arról: bár evidenciának tekintjük mindannyian, voltaképpen csak nehézkesen rászánható, fokozott figyelem eredményeként vagyunk képesek elfogadni, hogy a tudományterületek között kiásott csapdák, fölépített akadályok, aknazarak, véderőművek nem saját diszciplináris identitásunkat szolgálják, hanem éppen saját lehetséges mentális korlátainkat vaskosítják meg. S ez nem is egészséges, nem is barátságos, még kevésbé érzékeny tudományközi kapcsolatokat eredményez, mely viszony mindannyiunk kárára egzisztál, sőt méltatlan a tudományokra ruházott társadalmi szerepfelfogásokhoz, a kiválósági és presztízsnimbuszhoz is.

Még semmit sem mondtam el, semmit sem ismertettem, máris zsörtölődéssel és vádaskodással kezdem...?! Ez lenne a kultúráköziség szempontja? Ez lehetne az interaktivitás eredménye...? Korántsem. Mindössze olyasfajta tapasztalat, amely néhány év alatt az egyre bővülő horizontú tematikus érdeklődés egyik savanyú konklúziója lehet, s melyre később, kutatási belátásaim ismertetése során már nem szeretnék visszatérni. De valahol, valamikor és valakiknek mégis meg kell fogalmaznom, hogy méltatlanok tudunk lenni egymáshoz, hogy merevek és sérülékenyek vagyunk, hogy a szomszédos tudományterületről áthallások esetén előbb kapjuk el tekintetünket, mint a szomszéd sátorban szerelmi életet élők intimitásáról...!

Másként fogalmazva: mivel interkulturalitást elemeztem, talán érzékenyebb voltam arra, hogy a saját, lehatárolt, definiált kulturális és tudományos miliőnk szikárabban védi önnön határait, mint a mások tudásterületeit, amelyekre behatolni, ott helyet kérni és területet foglalni oly evidencia lett, amely már nem tart igényt bejelentésre sem. Viszont annak illő elfogadása, aminek megfogalmazása, szemléleti megformálása, sugalmazása épp a másik tudásterületen volt sikeresebb, roppant nehezünkre esik. Képesnek mutatkozunk kitartó belterjességgel védeni a magunkét, nehogy kölcsönhatások kínálkozzanak...! Mintha bizony egy tudományág, teljes ismerethorizont sérülhetne azáltal, ha bekerül egy másik kilátásba, ha szerepet kap egy rokon- vagy társtudomány felfogásterében... Kizárásokkal és bekebelezésekkel élünk, vagy így éljük túl a tudástermelés időszakai válságait, a tudásipar ellátási nehézségeit, vagy épp a tudáspiacei munkaerő-kereslet bizonytalanságait. Kutatási horizontomon pedig talán semmi sem volt biztosabb, mint hogy más tudásterületek fölismeréseire, más kutatások áttekintésére és (amennyire épp e kutatás keretein belül vállalkozni merhetek) eredményeik megolvasására kell vállalkoznom. Ezt is tettem, tudományterületek és tudások, megfigyelések és tapasztalatok, textusok és interpretációk más, új kontextusba helyezésével. Interkulturálisan és interdiszciplinárisan.

Ha interkulturalitásról kívánok szólni, ennek hiányáról vélhetően nem szabadna sokáig morgolódnom. Éppen ellenkezőleg: eztán következő hosszas áttekintésem szinte kizárólag azokról a (süketségek és nehézségek dacára megformálódott) barátságos együttműködésekéről, tudástranzferekéről, kölcsöngondolatokról és asszociatív adományokról fog szólni, melynek révén mégiscsak sikeredett valamiféle Duna-völgyi belátásokra jutni... – amiért fölöttébb hálás vagyok mindazoknak, akik rácsáfoltak az együttműködés-hiányos tapasztalatok tömegére. (Neveik, intézményeik sora tetemes bekezdést igényelne, ám a fölhasznált szakirodalom jegyzéke és hivatkozásaim tartalmai a pusztá megnevezésnél érdemibb módon képesek majd jelezni a kapcsolatokból fogant kölcsönhatást!)

Bevezetőm érdemi részeként mindezért azt kell megfogalmaznom, hogy kutatásom nem pusztán nemzetek és nemzeti kultúrák, síkvidékek és hegyek, folyópartok és városképek, vízhiányok és „pancsolások” környékén folyt, hanem olyan diszciplináris átjárások, mentális kalandok során inkább, melyek nem nélkülözték a kultúrák közötti harmóniák és konfliktusok

tusok, együtthangzások és kakofón hatások sajátosságait. Végtelen sok *textust* gyűjtöttem össze, melyek helyét és tartalmát semmi sem segít jobban megtalálni, mint a különböző *kontextusok* alkalmazása, eltérő keretek és kiemelések, szűrők és rosták használata, s mindezek következményeként olyan interpretációk „kinyerése”, melyek kevésbé érzékenyek a durva elkülönítésre, az exklúzióra, ám annál befogadóbbnak mutatkoznak, minél szűrősebb és merevebb maga az ismeretanyag, szereplő vagy dokumentáció, értelmezés vagy emlékezés. Semmiféle jogosultságom nincs arra, hogy a *kultúraköziség* definícióját épp én adjam meg, vagy hogy az interdiszciplináris nézőpont kijelölésében a magam választásánál példásabbat ne tudjak elképzelni. Mindössze annyit tettem, hogy társadalomtudományi érdeklődéssel szemléltem emberi jelenségeket vagy társas jelentőségű textusokat, úgy, ahogyan azt a kulturális antropológia, a nem merev átideologizáltságú multikulturális szemléletmód, vagy a komplex kultúrakutatás próbálja tenni. Ezen belül állt természetesen a szociológiai, politikatudományi, szociálpszichológiai, etnolingvisztikai, történeti néprajzi, mentalitásföldrajzi, minoritáskutatási és viselkedéslélektani aldiszciplínák számos kérdésköre; de mindaz, amit, s mindazt, ahogyan megfogalmazom, teszem a kulturális antropológia nézőpontján keresztül, a résztvevő megfigyelés, az életmód- és életminőség-jellegű kontextusok lehetséges teljességének felfogása révén, s a multikulturalizmus olyan értelmezése segítségével, amely nem elkülönültnek, hanem folytonos kölcsönhatásokban meghatározottnak látja a kutatott kultúrák sajátosságait.

Elszámolni tartozom azonban azzal, hogy eredeti programom, befogadó intézményi háttérrel, sőt támogatási hátterem is a politikatudomány szakterülete volt, mely – amennyire az elmúlt két évtizedben módomban volt megismerni –, nem szokta, nem is nagyon tudja befogadni és szerves részének tekinteni a kultúrák komplexitásának működésmódját; annak ellenére sem, hogy a politikatudomány politikai kultúrát is kutat, hogy a szimbolikus politizálás is tárgyköréhez tartozik, hogy a társadalom nem szükségképpen policy-jellegű aktusai szintű vizsgálati körébe tartoznak (igaz, csak időnként, s csak időlegesen vagy parciális terepen, miként a politikai pszichológia, a mentalitástörténet, az etnospecifikus jelenségek, az identitás-problematikák vagy a régió-formálási szándékok kutatásai terén). S amennyiben a hazai politikatudomány lassan ugyan, de egyre vitathatatlanabban elfogadni látszik a politikai retorika, a politikai filozófia, a politikai szemantika, a multikulturális vagy etnokulturális gyakorlat intézményesülését, annyiban (legalább minimális) esély mutatkozik arra is, hogy a kultúraköziség jelensége nem csupán a nyelvészek, pszichológusok, nemzetközi jogászok, migrációkutatók vagy a politikai marketing szakértői számára lesz mérvadó viszonyítási állandó. Márpedig az, hogy *állandósul a kultúraköziség*, s hovatovább már sokkal inkább tartozik az egyes (politikai, intézményi, társ kapcsolati stb.) kultúrák definíciójához a *köztesség*, mint a stabilitás; mi több: a köztesség és átmenetiség kap kiemelő hangsúlyt a megállapodottság és állandósultság vélelmével szemben... – mindez ma már egyre kevésbé kérdés. Legalábbis azok számára, akiknek nem szűkösség vagy lazaság, hanem szerves és reflexív reláció-egység mindaz a kavalkád, amely tájainkon, s így a Duna-melléken folyik.

Alábbi *textusom tehát ebben a kontextusban értékelendő*. A textus változékonyságára, s a kontextus el-eltérő interpretálási lehetőségeire alább még számos formában kitérek. Itt azonban rögzítenem illik egy alapállást, a nézőpontválasztás és kutatási metodika (nem metodológia!) motivációit, mögöttes hatásait, továbbá ezek következményeit a kutatásból származó következtetésekre. Elsőként is a megközelítés, a vállalat miéértjére, premisszáira és a megismerés módjaira vonatkozóan adnék némiképp segítő szándékú eligazítást, ezekből következően pedig az interpretáció értelmét, céljait és alkalmazhatóságát, mint a kontextus érvényesítésének közegét fogom megvilágítani.

Az interpretáció módjáról és hasznáról

Korai talán írásom e pontján az a magyarázkodás, mely a textus és kontextus viszonyában, rész és egész, teljes körű belátás és szűk spektrumú elemzés miéjtjeire világít rá. A továbbiakban kifejtendők elé ezért itt csupán annyit bocsátanék, hogy nem vagyok a Duna-táj szakavatott, tanulmányokban elhíresült szakértője. Nemcsak szakértő nem vagyok, de mint egy jóérzékű fotós, aki tutajozik és sétálgat a tájban, korántsem rendezett, inkább impresszió-értékű felfedezésekre vállalkozom csupán. Mi több, ezek sem felvilágosító, „objektív” nyújtotta lenyomatok, vitathatatlan érvek... – talán egészségesebb lenne más aspektusú, *más megvilágítású tényértelmezéseknek* mondani őket. S mindezt aligha volnék képes mással igazolni, mint olyasféle megfigyelésekkel, amelyeket nemhogy a Duna európai hosszán át, hanem egy-egy település „alvégén” és „felvégén” is másként-másként értelmeznek. Hogy csak egy, a földrajzi térben szinte azonosnak mondható paraméterű város-párhuzamra utaljak illusztrációként, hadd emelem ki Dunakeszi és Szentendre példáját. Jelentésekről beszélek, nem pedig demográfiai adatokról vagy iskolázottsági mutatókról, gazdasági prosperitásról vagy lecsúszásról, társadalmi és rétegződési modellekről. Mindössze arról, hogy már pusztán a Duna egyik vagy másik partján lakás is meghatározott etnikai, kisebbségtörténeti, gazdálkodáshistóriai jelentéstartalmakkal telített; de ezen túl, magában a településen belüli világban is eltérő „üzenete” van a „felső” és „alsó” világnak, az előlnézetnek és a tympanon mögötti „padlástérnek”. Nagyobb társadalmi tömegekre érvényes például az, hogy az alvégi/felvégi lakóhely a betelepülés történetével és belső mozgásokkal függ össze, Dunakeszin például a vízközei település inkább a vízi embereket, iparosokat, szegényebb népeket jellemezte, ahogyan Göd vagy Nagymaros esetében is, s a magasabban fekvő, áradáskor el nem öntött magaslatokon a tehetősebbek foglaltak házhelyet, telket, gazdálkodásra alkalmas tulajdont maguknak. Ez utóbb a telekméretekre is kihatott, midőn az út épült, mikor a vasutat alapozták Pest és Vác között, mikor az északi/déli szállítás a balpart mentén fontosságot nyert a hadi utak mentén, a hegyek felé, az északi határ irányában, vagy éppen a pesti agglomeráció településekor. Ugyanez Szentendrén épp fordítva zajlott, a város történelmi magja és ennek rangja mindvégig kiemelkedő fontossággal bírt, a lakótelepi, vagy Pilis-táji irányokban inkább már a későbbi betelepülők, a telek- és nyaralótulajdonosok, az újgazdag középréteg keresett életteret. Vagyis ha azt tekintjük, milyen tényleges és szimbolikus fontossággal bírt a régi és az új lakótér, milyen jelentést hordozott a birtoknagyság, milyen etnikai csoport-kultúrák beszállásolási övezete lett és maradt a történelmi városrész, s melyek szorultak a perifériára, akkor ki lehet talán mondani egy történetileg szerveződő dzsentifikáció lezajlását, ugyanakkor mindez sosem volt anélkül, hogy maga a települési tér, vagy annak egyes részei ne kaptak volna szimbolikus megerősítést, esetleg külön nevet, rangot, mikrotörténeti érték-tartalmat is.

Mindennek pusztá leírása és akár térképre vetítése aligha lenne elegendő ahhoz, hogy értsük, értelmezzük és nyomon kövessük a belső változások külső hatásait, vagy épp ez utóbbiak lenyomatait a belső jelentésmezőkben. Mindez akkor kap jelentést, ha maguk az érdekeltek, kérdezettek, helyi lakosok igazolják vissza, s nem csupán a kutató fantáziája kreálja. Csakhogy a helyiek, akármelyik településről van is szó, elsődlegesen a reprezentálható pozitív változásokat, vagy a reklamálható negatív trendeket emelik ki az interjúk során, s minden súlyozott véleménynek inkább a másikhoz, a többihez van köze, semmint a kutató távolságtartóan idegen kérdéseihöz. Az interpretáció módja ezért leginkább a folyamatos tesztelés, az alkalmi hipotézisek fölvezetése és látszólag kitaró védelme, ugyanakkor belátó és megengedő kíváncsiság mindazon máskéntgondolások, elbeszélések mentén, amelyek a kollektív vagy kisközösségi emlékezet „átbeszélését”, magánérdektől továbbgondolását valószerűsítik, nem pedig az „objektívált” helytörténeti mintákat. Ahhoz pedig, hogy ez árnyalt megközelítést, puha jelentésséget, változó kontextust egyáltalán érzékeltetni és megfogalmazni

(„tesztelni”) lehessen, elsőként magáról a helyi társadalomról, a helyi közösség fogalmáról, a megismerés és megértés feladatáról kell alapvető döntésre jutni. Nemcsak magunkkal, kutatók körével, hanem magával a képzelt vagy valódi közösséggel...! Értetni és elfogadni kéne már ez esetben is, hogy nem az a lényeges (legalább nem ebben a kutatásban!), amit a kutató érvényesnek gondol, hanem az, amit a kutatók úgy látnak! A feladat, a kutatás „eredményeit” összegző áttekintés pedig éppen abból áll, hogy a két felületet hogyan lehet sérülésmentesen egymásra csúsztatni, reflektáltatni, együtt bemutatni... A „módszertan” tekintetében tehát többféle eltérést alkalmaztam azoktól a „bevett” metodikáktól eltérően, amelyek a legérvénytelenebb állítást is hajlamosak nagy adatbázis hömpölygetésével tálni, de meg sem rezzennek, ha ezt utóbb sem ők, sem az érintettek (vagy „megfigyelték”, tanulmányozottak, kutatók) nem vélik érvényesnek...

A még kevésbé „tényszerű”, de annál kifejezőbb megvilágítás kedvéért hadd idézzek egyik inspirálómtól egy adatbázist. Furcsa mód, ez nem számokból áll, hanem fekete és fehér foltokból, összességükben egyetlen fotót alkotva. Éppen kutatási programom intézményes befogadásának pillanatában, 1999. szeptemberében nyílt egy fotókiállítás a budapesti Francia Intézetben, Thierry Girard képeiből: *Az értől az óceánig, utazás a Duna mentén* címmel. A kiállítás lélekzetelállítóan „elírta” előlem a „témát”, főképp abban az értelemben, ahogyan a művészet a sűrített beszéd eszköztárával mindig gazdagabban hat, mint a hasonló szándékú tudomány. A kiállítás meghívóján egy definiálatlan táj pazar ellentmondásosságú miliője látható: a kép közepén a háttérben széles, nagy hömpölygésű, de tekintélyesen komótos folyó, balra hegyláb, az előtérben egy domboldalra fölkapaszkodó tagolt növényi vegetáció, s közvetlenül előttünk egy szoboralakokkal körülvett (véltetően korpuszt tartó) kereszt vagy szobor-talapat lába. A szoboralakok fej nélküliek, barokkos testük szél sodorta köntösbe bujtatott, s mindezt hátulról látjuk. A táj egyszerre drámai, szakrális, profán, történelmi, jelenkori, szimbolikus, szürreális, mégis fizikai valójában tagadhatatlan, s ha a jelenet egészét az előttünk kanyarodó folyóval „olvassuk” egybe, akkor maga a táj és ember, természet és művészet, múlt és jelen súlyos tartalma hangzik ki belőle. Egyetlen fotó, ám benne szimbolikusan a szinkronitás, a tér- és időbeli együtesség, ugyanakkor a jelentések diakronitása, kiterjedése, tovahömpölygése. (A többi képről ezúttal hadd ne szóljak, még félreérthető lenne, miképp kívánnám a művészet jelentéstartalmait egy kutatási empiriába belesodorni, pedig valójában talán leginkább ezt kellene tenni...!). Amit e hiányos alakok, töredék táj, időtlenné vált történés együttesen sugall, azt lenne jó a Duna-tájon fölhalmozott tudástárból kivetíteni, ennek látnám értelmét azokhoz az egzakt szakmunkákhoz is oda-odaforulva, amelyekből részben-egészben rekonstruálható vagy helyreállítandó az is, ami az „olvasat” teljességét adja, vagy ami ehhez közelebb segít. S mindezt azért kell itt, az expozícióban ily hosszasan megvilágítanom, mert enélkül a „horizonton megjelenő” alakzat nélkül csupán képtelen kis töredékeket, és reménytelenül időtlen tartalmakat lehetünk képesek rögzíteni!

Nem kívánok itt pusztán „fizikai” vagy természeti jelenségekkel, földrajzi vagy művészeti egységekkel úgy érvelni, mintha ennyi és nem több lenne kutatásom „hozama”. Sőt, azt sem vitatom, hogy általam sokra becsült és tölem függetlenül is méltó tekintélyű szakemberek már régen megformálták a maguk képzetét vagy tudástartalmait a dunai civilizáció egyes momentumairól. De amikor egy-egy helyi társadalmi miliőben éppen a tudós tudás érvényességét próbáltam „tesztelni”, elég határozottan elválni látszott az, amit a tudomány rögzít az élettényekről és emberi világokról, meg ami éppen maga az emberi világ a maga „egynapelő” érvényességében... Ezért saját munkám során (illetve eredményei szempontjából) a közelítés, az esélyes vagy reménytelen megértés és az interpretáció „hasznát” is aszerint kívánom mérni, hogy *milyen közelségből és mélységből táplálkozik* (vagy táplálkozhat egyáltalán) egy ismeret. A szociológiai, demográfiai, társadalomtörténelmi „tényeket”, adatokat és folyamatokat lehetséges ugyanis egy jelképes repülőgéppel a táj fölött elsuhanva megállapítani, lehet ottlét

és terepszemle nélkül is elmagyarázni (v.ö.: akadémikus „karosszék”-tudományi nézőpont), s ellenoldalon lehet a betelepültség, érdekeltség egy igen mély minőségével kiegészítve is megoldani (v.ö.: helytörténetírás, parciális feldolgozások, „provinciális” jelentésség, helyi értékű narratívák, kollektív emlékezet, stb.). Talán leginkább egy darázs vagy méhecske feladatához, szerepéhez hasonlítanám a magamét, nem pusztán a gyűjtés és hasznóvétel értelmében, hanem inkább a távolság, a terepismeret, az érzék, a rátalálás esélye, egyúttal a „röppenés” ívének és a beszállásoltság mértékének jelentéstartalma szerint. Magát a „lokálisat”, a „helyi társadalom véleményét”, annak többszáz vagy több ezer emberre vonatkozó tartalmait ugyanis lehetetlen vállalkozás úgy összefoglalni, hogy az tükrözhesse „mindenki” érvényes élményét, a többség vallomását és értékelését, vagy bármely kisebbség karakteres máskéntgondolási módjait. „Adatot” formálni egy emberi életútból, egy interjú vallomásból, egy emléktárgyból vagy értelmezésből... – kell ehhez valami szívtelen távolságtartás, avagy az öntudat és világismeret olyan szintje, amelynek nem fáj, ha csak hozzátéve az állítás igazsága, ha azt nem hitelesíti senki lehetséges partner, vagy ha kockázatmentesen elsimul a tudható dolgok tengerében... Én ezt – bátornak tűnő, ám önmagára éppoly érzékenyen reflektáló – gesztussal áltudományosnak mondanám, amit viszont okkal kikérne magának mindenki, aki megfelelőnek tetsző, „operacionalizált” adat-darálót működtet a társadalomtudományok manufaktúráinak egyikében... Látva látszik majd feldolgozásom szempontjainak és konzekvenciáinak megmutatása során, hogy e tudományosságot korántsem kívánom fennköltlen „leszólni”, hanem éppen azzal becsülöm meg, hogy a közölt tartalmak jelentésterét megtisztítom, kiépítem, szabaddá vagy lehetségessé teszem körülötte, egyúttal nem zárom „poros archívumba”, hanem életterét, továbbélő hatását, lehetséges kontextusait is számításba veszem. (Alkalmasint talán jeleznem sem kell, hogy minden vonatkozó forrást és kontextust nem tudtam, sőt nem is próbálhattam alkalmazni, mert ahhoz évtizedek be nem fejezett munkálkodása is kevésnek bizonyulna... Vállalom tehát nemcsak a források szelektált mivoltának szükségképpen felelősségét, de azt is, hogy nem tekintem lezártnak sem állításaimat, sem kutatásom történetét). Vállalom tehát azt, amit a kulturális antropológia tudománytörténete is számos változatban mutatott fel: a kizárólag szinkronikus felfogás alig kíván találkozni a kizárólag diakron szemlélettel, s újdonságként kell formálódnia, hogy ezek ketten egymásra találjanak egy időre...

A Kárpát-medencei és Duna-völgyi helyi társadalmak kutatásának antropológiai aspektusáról

Egyik interjúalanyom – midőn körülírtam számára az engem érdeklő témaköröket és a fontosnak tetsző helyi dimenziók felé tereltem a szót – röviden így kérdezett vissza: *egyszóval az érdekel, hogyan vált el Hungária Pannóniától!?*

Tekintettel arra, hogy a kérdezett éppen társadalomkutató, s épp a Duna-mente egyik településén lakik, a maga nézőpontjából kiválóan ráértett az oppozíciós szembenállás sajátos dinamikájára, a megosztottságban is jelen lévő egységre, a szerepek, minták és modellek szinte „intim”, mentális tagoltságára. Ahogyan azt egykor Hamvas Béla is érzékenyen megformálta, a hegyi és alföldi ember mássága, a táji identitás kettőzöttsége, a „magyar lélek földrajza” jelenik meg ebben a kérdésben, mégpedig történeti dimenzióban, a jelentéstartalmakkal telítődött és lokális „értelemmel” felruházott miliőben. Egy másik interjúban a néprajztudós Andrásfalvy Bertalan kérdezett vissza és felelt meg olyan táji-történeti áttekin-téssel, amely még a szekszárdi, baranyai, tolnai emberek másságainak olyan belső, intim árnyalataira is utalt, amiket tükröződni látott a jószágtartás, az eszközhasználat, a párválasztás, a társas kapcsolatok szintjén nemkülönben (s amit egykor már amúgy is – máig tartó

érvénnyel – megírt, lásd Andrásfalvy 1975). Ugyanez a (magasról nézve lokális, belülről nézve azonban inkább térséginek tetsző) *mentális rétegződés* nyilatkozik meg például Hajós „bácskai sváb” lakosainak szőlőkultúrájában és településen belüli szubkulturális osztottságában (v.ö. Molnár Gizella, T. Kiss Tamás 1986), Szigetszentmiklós és Tass lakosságának „szembeszomszéd” jellegében, Nagymaros vagy Visegrád parti és hegyi részeinek látszólagos érdekellentétében, vagy akár abban, ahogyan a mohácsiak a bajai szerb táncokat már maguktól idegennek érzik és esküsznek saját táncaik autentikusságára. Olyan, a társadalomtörténeti kutatások révén föltárt dimenziókra, mint példaképp a folyó által fölosztott városok (Pozsony, Komárom, Pest-Buda, Belgrád) egyik és másik oldalára vonatkozó szakirodalom, vagy a térségek-tájegységek társadalomnéprajzi feltárásai (Bárth János, Ilyés Bálint, Liszka József, Paládi-Kovács Attila, Varga Lídia), történeti városportrék (Esztergom, Vác, Szentendre, Óbuda, Pest, Budafok, Csepel, Kunszentmiklós, Solt, Dunaújváros, Kalocsa, Baja, Mohács) és tárgy- vagy foglalkozástörténeti, egyháztörténeti és intézményhistóriai feldolgozások (Filep Tamás Gusztáv, Kovács Éva, Liszka József, Mohay Tamás, Vári András) – hogy csupán a kutatásom magyar terepszakaszára vonatkozó szakirodalomból utaljak néhányra, szinte függetlenül a föltárás és leírás diszciplináris kereteitől –, akképpen ábrázolják magát a folyót, ahogyan azt a korszak, az uralkodó szimbolikus értelmezési mód, a kutató szándéka is többnyire jelzi... De mindezen áttekintések (sőt, művészeti vállalkozások is, hisz a Dunával kapcsolatosan csak a Duna Menti Tartományok és Megyék Munkaközösségének Kulturális Bizottsága közel 300 tudományos és művészeti pályázatot támogatott 1990 óta) magukon viselik annak nyomát is, ahogyan és amiért a leírás készült, vagy amiként a helyi társadalom megnevezhető rétegét a teljesség igénye nélkül bemutatni szándékozott. Tükrözik a mondandót körülfogó szemléleti állandót, vagy a sugallt üzenetet, vagy a szabott kutatási időszakban feltárható-felgyűjthető adatok kínálta tartalmat.

Ezek azonban olyan „olvasatok”, interpretációk részemről, amelyekre a társadalomtudományi lokalitáskutatások talán az elmúlt húsz esztendőben is csupán akkor figyeltek föl, ha politikai, öngazgatási, regionális vagy priméren gazdasági-innovációs aspektusból formáltak véleményt egy-egy településről, s esetleg csak utóbb (vagy akkor sem szükségképpen) találtak azzal, hogy maguk az érintettek, kérdezettek, érdekeltek nem ismernek magukra a föltárt helyi társadalom adott „állapotrajza” alapján. Ezért, s az erről való zsörtölődéseket is lehangoltan végighallgatva, úgy vélem: el kell gondolkodni már mindama társadalomkutatási „tények” tartalmairól is, amelyek látszatra objektíve tükrözik a jelenségeket. Szűkítve a problémakört: itt az identitás, etnicitás, történetiség és társadalmiság egy sajátos komplexumáról, a (Clifford Geertz szótárából kölcsönvett) *helyi* jellegű *tudásról*, rövidebben a *lokalitásról* van szó...

A lokalitás témakörének kutatása a hazai szociológiai, politikatudományi, néprajzi és más társadalomtudományi ágazatok egyik kiemelt témaköre a nyolcvanas évek hajnalától kezdve. Számos korabeli urbanisztikai és várostörténeti vagy városszociológiai forrásközlés mellett „Helyi társadalom” címmel könyvsorozat jelent meg az akkori Társadalomtudományi Intézet kiadásában, igazgatáskutatási kézikönyvek és konferencia-kötetek láttak napvilágot a nyolcvanas évtizedben, s a rendszerváltás önkormányzati struktúra-átalakító modelljének kidolgozásába nagy energiákkal vetették magukat jogászok, politológusok, területfejlesztő és szociálgeográfus szakemberek. Fölfedezték (ismét?) a helyi-t, a lokális érdeket, a helyek önképét, a múlttal és társadalmi-gazdasági környezettel kialakult kapcsolatokat, a táji vagy térségi szemlélet fontosságát. Néprajzi táj, város és vidéke kapcsolatrendszere, majd a régiók lehetősége és jelentése, igazgatási hagyomány és helyi cselekvés összefüggés-dimenziói kaptak új hangsúlyt, vagy újraértelmezési keretet (e téren Böhm Antal és kutatócsoportja, műhelye végzett korszakos jelentőségű politológiai áttekintést, de társadalomtörténeti, szociográfiai, néprajztudományi, humángeográfiai, település-ökológiai vagy épp Duna-mozgalmi és később regionális érvényességi körben seregnyi kutatásban testesült meg mindaz, amit a

Duna-menti népek táji-történeti tagolódása, párbeszéde, kölcsönhatásai terén a legkülönbözőbb diszciplínák feltártak).

A kor és a szaktudományok nyelvén a nyolcvanas-kilencvenes években „vizsgálatnak” nevezték mindazt, amit elvégeztek, s valóban, a társadalomkutatók meg az igazgatási szakemberek mintha „ellenőrizték”, megfigyelték, nyomon követték volna a térségi változás-folyamatokat. A korszellem hatott a szociográfus, statisztikus, önkormányzati szaktanácsadó és párt-emberekre is, úgyannyira, hogy ha egyáltalán egy falusi, kisvárosi, lakótelepi vagy tanyai „terep” kutatási fókuszba került, mindjárt úgy tűnt, mintha azt töviről hegyire átvizslatták volna a számoszlopokat tologató, kérdőíveket kódoló, adatbázisokat konstruáló tudorok. Valamelyest még a helyi értelmiségi szerepek, feladattudatok, közösségi vállalások is ebben a dimenzióban lettek jelentéssé vagy kaptak szerepet a hatalom-ellenes értelmiségi közbeszéd szempontjából...: nem egy helytörténeti opusz szinte „partizánmunka” volt, midőn a népi hagyomány másságát, a megváltozott létmódot, az egyházak-felekezetek életét vagy a közéleti folyamatok „átírásának” igényét vállalta tükrözni (hadd utalok itt Bánlaky Pál esztergomi és bajai, Ilyés Bálint kunszentmártoni, Tóth Zoltán szekszárdi, Bárh János kalocsai munkáira).

Nem véletlen ezek nyomán, hogy midőn a hazai kiseddkorú antropológiai oktatásban szóba került a lokális terepmunka kötelezettsége, ifjú szakemberek is azonmód arra vetemedtek, hogy a kiválasztott honi terepen úgy vonuljanak fel, mint akik az utolsó szegélyléccig lajstromba vennék, kulináris titkok mögé lesve alkotóelemeire bontanák a helyi társadalmak életének, gondolati tartalmainak, rétegzettségének minden komplex egységét.

Az eltelt két évtized, s az antropológiai szemléletmód csekély térnyerése azonban arra enged következtetni, hogy mindazt, amit kutattak, tematizáltak vagy megérteni próbáltak, azt a csoportszintű- vagy makro-egységek szintjén regisztrálták inkább, mintsem az interperszonális kapcsolatok, kommunikációk, üzenetek és értelmezések szintjén. A tanult elemzés módok, átvett eszközök, készen kapott adatbázisok is fölöttébb egyértelműen azt szolgálták, hogy akár viselkedéskutató, hagyomány-kereső vagy társadalmi értékrendeket megérteni próbáló szándékok nyomán is elsősorban az legyen „társadalmi ténynek” tekinthető, amiről *adatok vallanak*. S meglehetősen megkésve lett szempont az, hogy a „tények” vagy adatok (jobbára szociológiai, statisztikai, demográfiai kontextusban érvényes számszerűsések) mellett a társadalom puhább szférái is bekerülhessenek a kutatói érdeklődés horizontjába, s ezek se a maguk „tényszerűségében”, hanem inkább mögöttes tartalmaiban, sugallataiban, *mentális*, *„univerzumaiban”* kapjanak jelentést. Jelentést annyiban, amennyiben egyrészt a kérdezett és kérdező viszonya, a kapott válaszok tartalma, másrészt maga a közlés relatív érvényessége, „fordításra” vagy értelmezésre szoruló jellege szorul további reflexióra – anélkül, hogy „evidens” üzenetet hordozna.

Egyszerűbben szólva: úgy vélem, minden kutatás esetében a „vizsgálat” helyett a „szöveg-olvasás” lenne méltóbb módszertani alapmagatartás, akkor is, ha a kortárs társadalomtudomány (és a helyét egyre inkább kikövetelő antropológia néhány kutatója nem különben) úgy remélné, hogy szakmájának „tudományterületté válása” esetleg épp az adatok talicskázása révén válik majd lehetővé. Ezt a „*textus versus kontextus*” tartományt nem könnyű módszeressé tenni, s olykor még nehezebb elfogadtatni vagy a tudományos közfelfogás részévé tenni. A legtisztább illusztrációként talán kínálkozik itt egy, a kilencvenes évek első harmadában az ELTE Bölcsészkar Kulturális Antropológia Tanszékén megszületett szigorlati dolgozat, amely a „Bevezetés az antropológiai informatika alapjaiba” címet viselte (Piróth István valóban szakszerű könyvtár-informatikai feltáró rendszerekre épülő módszertani írása ez, kétségtelenül első a szakma rövid történetében, s unikum annyiban is, hogy leplezetlen távolságtartással kezeli a kutató és a kutatásra érdemesített társas világ „módszertani”

megközelítésének egy lehetőségét, amely talán ismeretes a rokon tudományok terén, de nem éppen indokolt a kulturális antropológia feltáró szándékát bemutató elméleti közelítésben). Alább még bővebben visszatérek e módszertani alapvetésre, itt pusztán csak jelezni szerettem volna, hogy a *terepmunka* végzése, a különböző társadalmi közegben kezdeményezett *megismerő gyakorlat nemcsak mást és mást jelent különböző diszciplínák, kutatók és metodológiai területén, de ugyanazon tudományterületen sincs teljes konszenzus a működési szabályok egy nem lényegtelen részét illetően.*

Tudománytörténeti tény (s a maga módján áldás is), hogy a társadalmi „terepen” végzett kutakodás határai gyakorta változnak, maguk a kutatók is részben követői, részben megújítói a bevett megközelítésmódoznak. *Változik tehát a kutatás fogalma is,* s még inkább változnak eszközei. Ez termékenyítőleg is hathatna, ám nem mindig van így. Korántsem mindegy, ki mit tekint információnak, adatnak, közlésnek, jelentéssésségnek. Durván körvonalazva véleményemet: antropológus az, aki nem használja a „mintavétel”, az „adatközlő”, a „mintasokaság” szavakat tapasztalatai leírásánál és értelmezési kísérleteinél. Aki „adatközlőt” mond ember helyett, aki „válaszadónak” tekinti a sokszor vallomástevő vagy panaszkodó, esetleg fecsegő vagy álmodozó személyiséget, (akit adott esetben sikerült korántsem könnyed közlésre rábírnia), az oly mértékben tárgyiasít, ahogyan talán megtehetik statisztikusok, demográfusok, esetleg szociológusok vagy néprajzkutatók, akik számára jobbra *az adat egyúttal tény is,* s korántsem okvetlenül tartalmazza a rejtett információt, a közöltek viszonylagosságát, mert az nem lajstromozható... De a mentális világba, a személyiség vagy egy csoport spirituális terébe betekintést nyerő antropológusnak vajmi kevés köze lehet ilyesmihez. /Persze a „puszta” szóhasználati párhuzam alapján ellenem vethető, hogy korunk antropológus atyamestere, Clifford Geertz is használja olykor az „adatközlő” (informátor) kifejezést, de nála a *jelentések és értelmezések komplexitása* nem csupán technika, hanem olyan szemléleti alap, amelyet egész nemzedékeknek tanított meg immár, megalapozva az *interpre(ta)tív antropológiát* is. Ő, aki meg tudja különböztetni a formális információt egy emberi megnyilvánulás bonyolultságától, talán megteheti, hogy – mondjuk arra a kérdésre: milyen gyakran van Bali szigetén kakasviadal? – a kérdezett választát, s a puszta időhatárok „megvallását” nem tekinti „adatközlő” többnek akkor, ha nem ellenőrizte érvényességét, nem hitelesítette más közlésekkel, vagy nem tud mögé emelni negyven oldalnyi részletes és élménydús beszámolót magáról a kakasviadalról és annak egész jelentésteréről, gazdasági, szerepstrukturális, politikai és szimbolikus univerzumáról. Meggyőződésem, hogy óriási különbség van a választópolgár mint adatközlő, a repülőtéri tájékoztatási szolgálat mint adatközlő, és a bonyolult kulturális öröksége birtokában formális tények mellett sokrétegű jelentés-háttérrel is ismerő vagy közlésre érdemesnek tartó ember között. Ezért a puszta adatot, még több másikkal összefüggésben sem tekintem magában véve jelentéshordozónak, csupán helyi értékű jelnek, amely csupán kontextusaival együtt ér valamit, hiszen magánvaló tartalma éppúgy lehetetlen, mint a térben egyetlen pont egzakt meghatározása/.

Még egyértelműbben szólva: bár az antropológia „módszertana” nem egyféle, sőt kifejezetten sokféle törekvést tűr meg a maga keretei között, változékony mivoltában sem tekinthető alapvető kritériumának a kutatás *operacionalizálhatósága*, sem pedig „objektív” jellege. S aki a tapasztalás, érzékelés és regisztrálás sokszínűségét képes táblázatokba, mátrixokba, adatlapokba, kérdőív-kódokba taposni, az lehet kiváló szaktekintélye a maga módszertani készségének, vagy „objektíven” képviselheti tudományát, de lehetőleg ne vallja magát kulturális antropológusnak.

Merev állítás ez, s a maga módján éppoly tolerancia-hiányról tanúskodó talán, mint az ennek ürügyén bíralt szemléletmód. De hadd illusztráljam röviden, néhány szövegkiemeléssel a két értékrend vagy értékszemlélet különbségét... Erre itt azért van szükség, mert mindaz, amit objektív és „szubjektív” ismeretként a Dunáról és társadalmi-kulturális környezetéről,

szimbolikus határszerepéről elmondhatok, legfőképpen (vagy csakis?) ebben a kontextusban és viszonylagosságban értékelhető.

A szóbanforgó „antropológiai informatikai” dolgozat „származtatott adatokat rendező táblázatokba” tagolja a gyűjtött ismeretanyagot. „A valóság megragadása több objektíválható, számszerűsíthető, és ezért ellenőrizhető vizsgálatot igényel” – írja (21. p.). Az empirikus kutatás – vagyis a terepmunka – segítségével megszerzett ismeretek rögzítése szerint operacionalizálható, adatkezelési technikák révén az ismeretek halmaza gyorsan, pontosan és maradéktalanul rendszerezhető... (4. p.). „...Az antropológus a vizsgálat során információkat képez... /.../ tehát az antropológiai vizsgálat funkciója antropológiai információk előállítása, végzője pedig az antropológus” – vélekedik (31. p.). A kutató vizsgálatának tárgya az egyes elemek (objektumok, illetve azok együttesének) összefüggései – hivatkozza a szerző Borsányi László egy 1991-92-ben elhangzott terepmunka-feldolgozó szemináriumának megállapítását. Ebben az összefüggésben az adat a táblázat és skála révén válik információvá, ezért a kutató feladata az adat- és táblázat-szervezés, illetve a logikai adatmodellek elemzése (36. p.). Ugyanis „Damoklész kardja fejként...: amit éppen most megfigyelünk és rögzítünk, vajon összefüggésben áll-e eredeti kérdésfeltevésünkkel, kutatásunk valódi céljaival”, s ha információink nemcsak kezelhetetlenek, de utólag nem is igen ellenőrizhetők, mert újabb adatfelvételnél már más arcukat mutatják vagy másként hangzanak el, akkor hogyan leszünk képesek a hitelesség igényével földolgozni, összefüggéseinek megragadásával tudományos igényű tanulmányba foglalni...? (4. p.).

Talán árulkodó lehet az is, hogy a szerző szerint „a leírni kívánt objektumok fogalmi kategóriáit nevezzük egyednek” (34. p.) – vagyis az egyed nem bizonyosan személy, még kevésbé személyiség, sokkal inkább a fogalmi kategóriák foglalata, porhüvely vagy épp egy kívülről a kutatásba hozott fogalmi kategóriát megjelenítő valami... Mint a szerző is finoman elkülöníti: az informátor nem okvetlenül azonosított személy, az adatközlő viszont minden esetben az (30. p.). Ennélfogva „antropológiai tény a terepen szerzett adat” (24. p.). Egy ismeret, antropológiai tény megszerzése a terepmunka egy kulturális eseményének tükröképe, közlés, melynek értelmezése a közösség által elfogadott konvenciók, szintaktikai szabályok alapján lehetséges (26. p.). „A vizsgálat szabályainak összességét operacionalizációnak nevezzük” (hivatkozza újfent Borsányi előadását a 30. oldalon).

A dolgozat gondolati és szövegszerű földidézését ennél tovább nem folytathatom. Nemcsak azért, mert az a vád érhetne, hogy oktatóként egy volt hallgatóm szemléletmódjának totális kritikájára törekszem, s teszem ezt utólag, nem pedig jóelőre tettem, mikor diákom volt... Hanem mert a lényeges kérdésnek itt nem az adatgyűjtés vagy -feldolgozás teoretikus részét tartom, hanem magát a *szemléletmódot*. A dolgozat ezt követő (hozzávetőlegesen, s ha a kimérten-pontoskodóan szakszerű adatközlésének hangnemében kívánok szólni magam is:) 47,3 %-a hasonló felfogásmódot tükröz, maradék részében egy Duna-menti térség községi adattárából vett alapanyag gépies feldolgozásával illusztrálja, miként lehet kartotékolni az embert. S bizonyos vagyok abban, hogy ennek a megközelítésmódnak is szólnia kell valamiről, hogy nem vesz minden élőlényt egyszerűen „adat-számba”, s hogy mindennemű adatgyűjtés vagy forráskutatás fontos lehet a további feldolgozásokat megelőzően, főképp ha hasonló feltárások vagy adatbázisok nem állnak rendelkezésre. De abban is bizonyos vagyok, hogy a kutatás és az előzetes tudás igénye, a felkészülés és az érdeklődés irányának hozzávetőleges betájolása még nem adhat okot az adatbázis-építésre és impozáns operacionalizálásra – mert ez egyszerűen nem ebbe a szakmába való eszköztár! Ahogyan a vérvétel, az ujjlenyomat-készítés vagy az anamnézis sem, hogy a „vizsgálat” mentén fölsejlő fogalmakat cibáljak ide rögvést. Meggyőződésem, hogy lehet (sőt gyakorta van is) prekonceptió egy érdeklődés megindulásakor – jó értelemben véve azt nevezem prekonceptiónak, amely előfeltevést, előzetes értelmezést, víziót, magánérdekű magyarázatot tartalmaz a teljes

bonyolultságukban még nem ismert társadalmi jelenségek egy köréről, összefüggéseikről vagy jelentéseikről. Viszont azt a helyzetet, amelyben a kutatói képzeteket maguk a társadalmi „tények” nem győzik meg, nem terelik más irány(ok)ba, nem képesek befolyásolni – antropológiai értelemben nem nevezem *kutatásnak*. Ugyanis adatokat gépektől is lehet kölcsönözni (lásd hálózati adatbázisok, statisztikák, légifelvételek), mi több, az emberektől jövő beszámolók és vallomások, értelmezések és emlékezések ebben a kontextusban szinte csak „zavarhatják” a „pontos” képet, melyet rögzíteni vagy közölni óhajtunk; sőt, e tekintetben semmi szüksége a kutatónak arra, hogy „megzavarják” a társadalom vagy az emberek bonyodalmas, nehezen áttekinthető viszonylatai, nélkülük is képes lehet elméletet gyártani valamely gondolatmenet mentén...

De, félretéve a rosszmájú piszkálódást, ha a kérdésfeltevő és választ kereső mégis „megmerítkezik” a mélyben, akkor nem illik csodálkoznia meglepő fordulatokon, nem igazán ésszerű ragaszkodnia előfeltevéseihez, nem kell meghasonulnia vagy „tudománytalan” képzelmenyekbe kapaszkodnia, sőt „Thodományos” evidenciákban sem kell elbotlania... – elegendő, ha arra figyel, amit a változatos világ jelez, közöl, sugall, sejdít, s ezt követően sok-sok aprócska teszt során módja van ellenőrizni belátásai érvényességét. Rugalmasnak illik lennie, ha akárcsak minimális szinten azt várja másoktól, hogy elfogadják, megértsék a kérdéseit, megajándékozzák egy viszonzatlan válasszal, kiszolgáltassák magukat az ismeretlen „tudós” információgyűjtő és -forgalmazó hajlamának, s hagyják elvinni maguktól azt a többlet-tudást, ami magának a kutatásnak is eredendő célja.

A társadalomkutató elég kétes, vagy legalább vegyes figura: a kulturális antropológia (avagy a komplex kultúrakutatás) fogalmi apparátusával leírható gyűjtögetőként és vadászként, termelőként és kereskedőként, valamely idegen rendszer követeként és katonájaként, tudománya (adott esetben magas rangú) uralkodójaként és akár valaminő hazardőrként is, akinek viselt dolgairól a legkevésbé a helyi társadalomnak, a megkérdezetteknek és érintetteknek lehet fogalma. Ezért maga a kutatási helyzet, a kérdezés és válaszolás joga/lehetősége igencsak megkívánja a rugalmasságot a jelenlétben, a kíváncsiságban, a válaszadásban, a megértésben, a közvetítésben, a „szövegolvasásban” éppúgy, mint az emberek közti viszonyok kezelésében, ajándék és csere, értébecslés és -közvetítés szituációiban. Nemigen illik bevallani, pedig elemi terepkutatói tapasztalat is igazolja, hogy a fennköltén fölépített kutatási tervet oly könnyen befolyásolhatja a véletlen változások legkisebb hatása, hogy pillanatok alatt romba dőlhet – akár bevallják utólag, akár nem. De hogy miképpen szövi az *értelmezés hálóját* a kutató a terep és az emberek köré, aligha igazolhatja jobban az a tény, hogy maga a terep, az ott élő emberek, a hely lakosai, kapcsolataik, rejtett viszonyaik legalább oly nehezen kezelhető hálót szőnek a kutató köré. Emlékezetes példa erre, amit Clifford Geertz ír le a bali kakasviadal elemzésekor, a hosszan tartó történeti, nyelvi, politikai, szociológiai, vallási ismeretgyarapítás dacára is „döcögösen” haladó beilleszkedés és a hirtelen menekülés alkalmával kialakuló szerepazonosság és helyzetközösség nyomán megnyíló emberek megközelíthetőségéről. S ha ehhez a kutató minden kérdése és értelmezési kísérlete közé „szűrőként” beiktatja a maga hozott tudásának fénytörő szerepét, felméri és irányítani tudja a nyitottság mértékét, illetve tudatában van a másság-tűrés fölöttébb fontos szerepének, akkor már valóban egy kis esélyt nyer arra, hogy egy idő múltán talán már nem fogja tökéletesen félreérteni a helyzeteket és válaszokat, nem fogja elemi értékként kezelni a kutatói másságot sem...

De bizony ehhez sok-sok idő kell. S miféle kutatói másságról van itt szó...? Nem keríthetek módot itt mindegyik említésére, de utalni is elegendő arra, hogy például a tér- és időszemlélet mennyire más a bennszülöttek kultúrájában és a kutatóéban, vagy akár a paraszti életformát vivő és a kutatói-értelmiségi létmódból érkező ember szemszögéből, s hogy mennyire mások az északiak és déliek, a zsidók és a keresztények, a mítoszok és rítusok, az életcélok és értékrendek, a halálképek, a drogfogyasztásról vallott nézetek, az „akadémiai” és a köznap

szótárak, stb. A Duna-medence vagy a Duna teljes hosszában (2840 km) „mért” kulturális sokszínűség és identitás-meghatározó komponens-együttes tehát nemcsak lehetőségessé, véleményem szerint egyenesen kötelezővé is teszi a kutatónak azt a távolságtartó, distinkció-teremtő attitűdjét, amely másként és másként tekint honos vagy őslakos népekre, mint „jöttmentekre” (erre példákat akár a Csallóközben, akár a Duna-Tisza közén, akár Dobruzsza vidékén is bőséggel találni, s másképp tekint a rajnai, a rábai vagy tiszai a dunaira...), másként érzékeli és kutatja az erőteljes identitással rendelkező vagy azt elhalványodni hagyó népcsoportokat (így mondjuk a dunai svábok német, osztrák és magyar folyómenti vidékeken kutatott csoportjainak önazonosság-tudatát leíró forrásokat is másként és másként olvas); továbbá ha mai kutatóról van szó, azoknál nemkülönbön evidenciaként kezeli nemcsak azt, hogy egy településről vagy népcsoportról, szubkultúráról vagy tájtörténetről miként írnak (pl. Glatz és munkatársainak Duna-kötete? Andrásfalvy Bertalan folyómenti legeltetés-története vagy a kalocsai szállások népeiről szóló Bárh-tanulmányok sora), hanem azt is, hogy *egyazon táj vagy település az egyes történelmi dimenziók szerint miként jelent meg* a szaktudományokban, a helyi kiadványokban, a turisztikai kalauzokban, a történelmi kézikönyvekben, s miképpen azonosult a neki kívülről-felülről szánt térségi besorolással, határ-szereppel, technokulturális vagy települési funkcióval, gazdasági vagy kulturális hagyományfenntartó szereppel. Erre mintegy ráadásként jön csupán, hogy a kívülnézeti kép (lett légyen az hadúr, királyi adószedő, káptalani nótárius, tanács hatalmi komisszáre vagy megyei tanács térségfejlesztő mérnöke) miképpen találkozik – s találkozhat-e egyáltalán – a helyi társadalom önképével, annak reprezentált vagy rejtekezve maradt intonációival. S még minderre felülbírálati vagy megértési feltételként simítja rá a megértés vagy a félreértés palástját maga a kutató, aki ha igyekszik is a kép teljességét szem előtt tartani, olykor maga sem tehet arról, hogy helyenként homályosan vagy csak egyes térfoltokat láthat be, vagy ha némileg tudatosan vagy adaptálódva, de végül is a helyi megszólalások tónusát veszi át könnyebben, mint a térképrajzolók távolságtartó kontúrait.

Aki pedig mindeme másságokat, feltárási és megértési, reprezentált és rejtve maradt kulturális tartalmakat átfogni képes lehet, az ugyanakkor azt a veszélyt is szükségképpen kell vállalja, hogy összefoglaló vélekedésének (vagy okadatolt ismeretanyagának) épp annyi az érvényessége, amennyit a megismerés mélysége és intenzitása éppen ott és akkor megengedett, s amennyit a változások pillanatait követően még elfogadhatónak tudnak mondani bárkik, akik e (társadalomtörténelmi) pillanatok értelmezői voltak vagy lesznek. A kulturális antropológia ekként tűnhet olybá is, mintha a pillanat művészete, valamely művészeti vagy intellektuális gesztus időlegessége jellemezné, s nem volna méltó a tudomány jelzőre. Ez pedig részint így is van, de tekinthető éppenséggel ellenkezőleg is: mindaz, ami nem hajlamos a pillanat változásait nyomon követni, s nem hajlik a hatások regisztrálása, a lehetőségességek tudomásul vétele irányába, még művészetnek is kevés, hát még tudománynak...!

Kísérletem, hogy a Duna-völgyiség néhány lényeges elemét megragadni próbáljam, minden esetlegessége dacára, éppen ezért tükrözi látszólag a nehezen igazolhatóság tudományos (?) kritériumrendszerébe nem illő elemek túlsúlyát és esetlegességét, ugyanakkor talán számíthat arra, hogy épp azok, akik nem föltétlenül a tudományost, de a mindennapjaikra érvényesen vonatkoztatható, lényegi tartalmakat fölismerhetik benne, ezáltal ne az idegen tájékozatlanságát, vagy a „valóságidegen” tudós közömbösségét érzékelték, hanem inkább azt a megértő attitűdöt, amelyet az intuitív antropológia (Papp 1999), a mentalitáskutatások és a mikro-történetírás (Szekeres 2003; Czoch – Sonkoly 2000), a kollektív emlékezetet elemző történelmi kérdésfelvetések (Gyáni 2000), meg a szociálpszichológiai vagy identitásföldrajzi (Bugovics 2004) ráközelítések tettek igazolhatóvá az elmúlt év(tizedek)ben. Mindezek közül itt most csupán egyetlen aspektust emelnék ki: a helyi világ, a *lokalitások* fogalmát, melynek áttekintő elemzése nem kerülhet bele ebbe az összefoglalóba, de amelynek figyelembevétele nélkül

nincs térségpolitika, nincs ágazati fejlesztés, nincs településtervezés, sem nemzeti vagy nagytáji identitás, amely érvényes lehetne. Sem a Duna-tájon, sem pedig távol ettől. E szemléletmód lehet idegen az olvasó számára, s lehet túl „új” a kutató számára, de mentségemre szolgáljon, hogy alapjait nemcsak a reformkori haladó értelmiség szemléletmódja, Jászi Oszkár dunai konföderációs elképzelései, vagy a második világháború utáni hatalmi tömbösödés foglalta részben-egészen magába, hanem magának a Duna-tájnak lakossága, identitástudata, helykeresése és önmegfogalmazása nemkülönben.

Egy politikai „átnézetre” alkalmas kérdéskör: a helyi társadalom

A „*helyi társadalom*” fogalma könyv-hosszan tárgyalható tematika; kutatási irányzatainak ismertetése (elnagyolt módszertani áttekintéssel együtt) korántsem fér bele egyetlen összefoglalásba. Kutatásmódszertanból amúgy is rendelkezésre áll a földrajztudomány számos ágazata, táj- vagy természetföldrajz, településtudományok közül a város- vagy vidékfejlesztés, az iparosítások elméletei és korszakai, az agrárreformok időszakai, a Duna-szabályozás és hajózás hullámai, s egészen a „dunai civilizáció” programjának meghirdetéséig (Lengyel) kínálkozik a regionális tervezés, a térségpolitika, a kulturális ökológia seregnyi teóriája is. Ami pedig a kisebbségkutatási vagy éppen kulturális antropológiai megközelítéseket illeti, ott van több dunai kutatóintézet tengernyi kutatása (például a Dunaszerdahely–Komárom kiadású Etnológiai Központ évkönyv-sorozata), ott van a határkutatások és etnoföldrajzi kutatások végtelen tömege (lásd pl. Éger–Langer 2001), a kisebbségkutatások és diaszpóra-kutatás megannyi kötete (pl. Kovács–Szarka, 2002, 2003, 2004; Papp 2003; Hajnal–Papp 2004), s kínálkozik több elméleti szakember antropológiai kutatásmódszertani alapvetése (Borsányi László, Piróth István, Vörös–Frida) kutatás-metodológiája, meg számos egyéb kutatásmódszer-*tani* kezdemény is ... Újat ezek alapján, vagy ezekhez képest legfőljebb szemléletmódban adhatok, ha egyáltalán lehetséges ilyen...

Új lehet talán az őszinte *vallomás* arról, hogy bár ezzel próbálnék érvelni, erről a területről jövet és onnan nézvést fogalmazom meg, amit tanulmányomban érintek, ám mégsem tudom egyértelműen állítani, hogy lenne valamely specifikusan „antropológiai terepmunkamódszertan”, amely teljességgel alkalmas e folyó-vidéki tér-identitás „leképezésére” (bár a lehetséges szempontokról izgalmas felvetés Szántó 1998).² Inkább azt állítanám, hogy a

² „Egy folyó – éppen folytonosan változó mivolta, egyúttal örök önazonossága okán – olyan szempontból lehet a tájegységi-térségi és kulturális örökség része, hogy annak nem „élőhely” mivolta, vagyis nem emberek és állatok, növények és talaj harmonikus együttélése a lényege, hanem köztes és közvetítő mivolta. Az efféle interpretációt már nem is kell fölfedeznünk, csupán megneveznünk érdemes azt a szempont-együttest, amely az értelmezés lehetőségét érvényessé teszi. „Ez a megközelítési mód az angolszász értelmezés szerint az antropológia, ami mint gyűjtőfogalom magában foglalja mindazokat a tudományágakat, melyek az Ember megértésén fáradoznak. Meggyőződésünk, hogy a folyót nem sajátíthatja ki egyetlen tudomány sem. A valóság többértelmű, és minél több diskurzus járul hozzá a megteremtéséhez, annál gazdagabb lesz az ember, aki képet próbál alkotni róla. Végül, távol áll tőlünk mindenfajta folklorizáló, a múltat megörökíteni, megőrizni, katalogizálni kívánó látásmód. A folyót nem mint a múlt örökségét vizsgáljuk, ellenkezőleg, az a szándékunk, hogy megragadjuk azokat a történeti elemeket, amelyek hozzájárulhatnak jövője alakításához. A kultúrát úgy fogjuk fel mint a helyi fejlesztés egy lehetséges eszközét. Ugyanakkor arról is döntenünk kellett, hogy elvetjük a múzeum gondolatát. Húszezer lakos nem látszott elegendő közönségnek az állandó kiállításra való berendezkedésre. Úgy gondoltuk, hogy inkább megújuló kiállításokon keresztül mobilizáljuk a helyi kulturális örökséget, de nem egy etnocentrikus kiindulási alapról, hanem összehasonlító perspektívából, figyelembe véve a folyó teljes hosszát. Az alapkérdés az Ember és a Folyó kapcsolata, tehát a folyó antropológiája. Erre alapozva jött létre a Maison du

kulturális antropológiában és komplex kultúrakutatásban jobbra kölcsönvett módszerek, követett és megújított eljárások vannak, érvényes kérdések és rossz hipotézisek, nyitottság és érzékenység, sűrű leírás és adekvát interpretáció. Étikus és/vagy émikus (azaz: fonetikus = alaki, illetve fonémikus = tartalmi, lényegi, mélységi) megközelítés egyaránt lehetséges. Az antropológiai gondolkodásban akár a belülről kifelé nézés (kitekintés), akár a távolról-kívülről ráközelítés (belemélyedés) egyaránt és egyformán vitatott, épp annyi kutató és kérdező számára elutasított, mint amennyi számára elfogadott.

De ha immár beljebb merészkedünk abba a körbe, ahol a definíciók készülnek, rögtön érzékeljük, hogy (úgymond: egzakt) tények helyett parttalan mennyiségű a *körülírás*. A lokális tudás szempontjából a helyi társadalom lehet a saját életkörnyezet, a helyi identitás feltűnés-módja, lehet egyben lakóhelyi egység, önigazgató közösség is, vagy területi érdekcsoport, *communitas*, mikrotársadalom, együttélő közösség, elsődleges közösség, lakópolgári „mi tudat” határolta egység, kicsinyített makrotársadalom, stb. egyaránt. Melyik hát igazándiból, és ha nem egyik vagy másik, akkor melyek együttese, állandó vagy időleges komponense?

A lokalitás, miközben a nyolcvanas évek elejéig szinte nem is volt megfogalmazott tünemény a magyar társadalomtudományban, ma már annyi mindent tartalmaz, hogy szinte „kinőtte” kereteit. Annyit bizonyosan tudunk róla (s épp azoktól, akik számára a belső, a saját tartalmakat jelenti, nem pedig a külsőt és idegent), hogy nem valami „nagy egésztől” elkülönült szféra, nem sziget (s ha az lenne is, úgyszintén megvolnának környezeti kapcsolatai, mint

Rhône mint olyan kutatóműhely, amely különös hangsúlyt fektet a kutatási eredmények elérhetővé tételére, azon a speciális kommunikációs eszközön keresztül, ami nem más, mint a kiállítás. /.../ A legelső kutatási programunk, amelynek „Folyami kultúra” volt a címe, egy konferenciából indult ki. Erre a konferenciára, melynek tárgya a „határ és folyó” volt, meghívtuk a társadalomtudományok tíz képviselőjét: történészeket, filozófusokat, pszichológusokat, szociológusokat, etnológusokat. Azt kérdeztük tőlük, hogy a saját tudományterületükön belül mit jelent számukra a „határ” fogalma, és ehhez a fogalomhoz képest milyen jelentéstartalmat hordoz a „folyó”. A konferencia tanulsága számomra a következő volt: a folyó egy összefüggő terület, amelyen nem válik szét élesen a víz és a part. A folyami ember számára ez a terület minden irányban átjárható, tehát, ha igaz is az, hogy a folyó határ, adminisztratív és minden egyéb szempontból, ugyanakkor kettős logikát hordoz magában: egyszerre választ el és köt össze. Az ezen a területen megvalósuló gazdasági, társadalmi és kulturális gyakorlatok együttese alkotja azt, amit összességében folyami kultúrának nevezhetünk. Erre a hipotézisre alapoztuk az első kutatási témánkat a folyami kultúráról. Összegyűjtöttük mindazt, ami a rítusok, az átmeneti rítusok, az ismeretek és a mesterségbeli fogások köréből a folyó köré összpontosul. Két év elteltével előálltunk egy kiállítási javaslattal az „átkelés a folyón” témájára alapozva. Az egyik kérdés az volt, hogy hogyan oldotta meg technikailag az ember a történelem folyamán az átkelést. Ebből a nézőpontból a megközelítés maradhatott volna tisztán technikatudományos: megragadhattunk volna a híd, a rév, a komp történeti áttekintésénél. A Maison du Rhône azonban a folyó antropológiai megközelítését tekinti feladatának, a nagyközönség felé is. Tehát az eredeti kérdésből kiindulva kitágítottuk a témát az „átkelés” antropológiai problémája felé. A kiállítás kiindulópontja a „túloldal” volt, amit csak egy hajszál választ el a „túlvilágtól”. Mielőtt ugyanis az átkelésre gondolhatott volna, az embernek legelőször is a tilalom áthágásával kellett megküzdnie: a folyó alatt alvilági lények lakoznak; a folyó választóvonal, melyet Isten teremtett. Az átkeléshez tehát olyan reprezentációk tapadnak, amelyek megkövetelik bizonyos elővigyázati rítusok elvégzését az átkelés előtt. (Mindez igaz természetesen a hegyre és a tengerre vonatkoztatva is: az átkelés utazás egy másik, ismeretlen birodalomba, melyet ismeretlensége számtalan mesés képzetel ruház fel, és amelyet az ember meghódítani szeretne.) A kiállítás harmadik része visszakanyarodott az átkelés-átmenet problémájához, tágabb, antropológiai szempontból. Minden emberi társadalomnak meg kell oldania az egyik korcsoportból a másikba, egyik társadalmi státusból a másikba való átmenet kijelölésének kérdését. Azt próbáltuk körüljárni, milyen formákat öltöttek az átmeneti rítusok az úgynevezett primitív társadalmaktól kezdve a mi modern társadalmunkig”. (Szántó 1998)

például a városnak a saját vidéke, a pusztának és ökológiai környezetének egysége, a falugazdaság és a globális piac, a helyi kultúra és az információs társadalom kölcsönhatásainak egyvelege, a nemzeti kultúra szimbolikus rendje, vagy épp a korszak interpretációinak, eseményeinek és narratíváinak, interferenciáinak változó struktúrája, ..., stb. Ha pedig a lokális (mint jelző) nem szükségképpen csak a globális ellenpontja egy meta-diskurzusban, hanem a helyiek számára is értelmezhető tünemény, akkor már könnyű a felismerés, hogy mint jelentéshordozó nem is egynemű, hanem belsőleg tagolt, rétegzett, megosztott és kifelé megannyi kapcsolattal, érdekvonzalommal bíró is.

Ám ez így még mindig javarészt csupán egyetlen téri-történeti pillanatban megfogalmazott jelenség – mintha a Duna fogalma mindenkinek csupán a hullámozó víztömeg egyetlen kiemelhető, cseppnyi jelentőségű vízmintáját jelentené, holott nemcsak a Duna hőmpolyög évezredek óta a tájban, de *maga a „helyi-ség” is elszenvedett többféle forma- és jelentésváltozást.*

A legjellemzőbb a térszemlélet változása volt (az újkor óta): az egykori zártság, védekezés, belsőleg átélt *saját tér* (köznapibban szólva: a *dobozba zártság* érzése, a szobai rendezettség, a paraszti gazdaság ökonomikus kerete vagy a későbbi kockaház-élmény) helyett immár az univerzumra hasonlít a formája, *relacionista* képzet fejezi ki inkább, a térbeli pontok közötti kapcsolat, kölcsönviszony. Erre a téridentitás-változásra olyan példák hozhatók, mint a *primitív* társadalom tér-képzete, amely valójában kettős: egyrészt ismert *topológiai* helyszín, „belakott” táj, antropomorfizált természeti környezet; másrészt *mitikus* tér, folytonos jelenidővel és megszemélyesített tárgyi tartalmakkal... Ugyancsak példa az *archaikus* vagy tradicionális tér, amely a (profán) *élettér* és a *szakrális tér* teljes egészéként formálódik, a kettő együtt alkot benne komplex univerzumot, kölcsönösen feltételei egymásnak. Ugyancsak példa a *modern* tér-átélés kiformalódása, mely szélesebb horizonton, az univerzum egyszerre több terében keresi vonatkoztatási pontjait. Ráadásul e modernitás mentén szemlélve a topológiai tényeket, a társadalom egyik meghatározója immár a sok *mozgás* is, „kitágult” az átfogható, megismerhető, kezelhetőnek tartott horizont; nyitottabbak lettek a határok, átjárhatóbbak a *kommunikációs* és mentális térhatárok, maga a tér is fölvette a „negyedik dimenziót”, ugyanis a sebesség és idő jelen van benne mint olyan komplexum, amely (akár technikai mozgásról van szó, akár információkérő vagy eszmékérő) egyre csökkenő arányban egymással, át- meg átjárja a létező határokat is, és kialakítja azt a képzelt közösséget, amely például a nemzeti kereteken túli csoportokat, etnikumokat, kulturális mintákat is a saját nemzethez sorolja, abba tartozónak véli. S épp ezen a ponton kell visszautalni a Dunának, mint *kultúrák közötti közvetítőnek*, vezérfonalnak, a *köztességet és időlegességet* egyszerre tartalmazó *mozgásnak* megtestesítőjére. Már magában a Duna forrása körülötti vitában, ennek a helynek mitikus-mitologikus, olykor misztifikált, máskor antropomorfizált, majd emlékhellyé avatott, Hölderlin-i módon „megkoszorúzott”, haszonelvűen vagy turisztikai látványossággá változtatott formájában is megtalálható mindaz, ami az európai folyók közötti helyét, s a teret pozicionálja; lokálisan és relacionista felfogásban használtan is megvan az a profán/szakrális tartalma, melyet részint a forrásvidéken élők, részben az oda turisztikai program keretében látogatók, részint a kommunikáció és média eszközeként alkalmazni próbáló szemléletmód is erősít.³

³ Dr. Everke főpolgármester úr említette az évszázados vitát, melynek során a Breg menti furtwangeniek elvitatják tőlük a Duna forráshelyét. Azt állítják, hogy a Duna forrása tulajdonképpen a Bregé, tehát a Breg az igazi Duna, a Fekete-tengerhez közelebb eső Brigach pedig az egyik mellékfolyója. Claudio Magris, a Trieszti Egyetem germanista professzora, 1992-ben magyarul is megjelent *Duna* című könyvében az eschingeniek igaza felé hajlik: „... annyi azonban mégis biztos, hogy a Duna a donaueschingeni hitelesített forrásból a Brigachba, vagyis a saját mellékágába folyik... A tulajdonképpeni Duna tehát a Brigachot tápláló kétszáz méter hosszú patakocská; a hivatalos Duna

Jól mutatja ez a példa is, hogy párhuzamosan a *lokalitás-fogalmak* változásával vagy térbeli terjedésével, a lokalitáskutatások szempontrendszere is *többdimenziós* lett. Túl azon, hogy helyek és terek mindig is szükségképpen hordoztak *jelentést* és volt sajátlagos *funkciójuk*, még *a megértés, az interpretáció terében is külön életre kelnek*. Elsőként a kutató és kutatott átalakult viszonya révén: a leírás és a megismerés mechanizmusai már meghaladták az egykor hierarchikus kapcsolatot, amely a megismerhető és a megismerő kapcsolatát függő állapotba utalta. Vagyis az, amit a tudós megfogalmaz, attól kezdve létezik is, de ha nem utal rá, akár el is halhat... Következőleg mindaz, amit egykor megfogalmaztak, már létezik, de legfőképpen abban az állapotában válik fogalommal, ahogyan akkor körvonalazták, s az evidens változások csupán hozzáképzelődnek az eredetihez, vagy összehasonlítás alapjává válnak, de tényleges és aprólékos változásaikról nincs okvetlenül tiszta képünk. Fényes Elek geográfiai szótára például (ha részben közöl is változásokat), csupán múltbéli tájékozódáshoz használható a Duna-mente települései szempontjából, viszont a térség geográfus, szociológus, néprajzos kutatói egy sor olyan fogalmi bővítéssel gazdagították a tudható tényeket, hogy azok maguk relativizálják egyfelől az *adatokat*, másfelől a *jelentéseket* is; de a dunai térség szakirodalmát tanulmányozva az is átlátható, hogy a mai, kortárs kutatások alapszempontjai ugyancsak eltérnek már a korábbiaktól, több társadalmi dimenziót és még több mutatót vesznek figyelembe, de ritkán kerül mindez abba a komplexitásba, hogy a mentális földrajzi kontextust, a táj és történések jelentésségét is nyomon kövesse valaki (lásd erről Gyáni 2000; Langer 2001; Papp 2002c, 2002d; Keményfi 2004:44-244). Tudományelméleti magyarázkodásra mindez nem szorul, elég itt annyit rögzíteni, hogy a tekintélyelvű hivatkozási rendszer nem okvetlenül kedvez a tényleges, empirikus térségi kutatásnak, hiszen jószerivel minden csak „emlékeztet” valamire, asszociálható, de konkrét mivoltában alig bír jelentőséggel. Mindezek azonban mindennaposan szoros összefüggésbe kerülnek a konkrét társadalmi terepeken végzett konkrét kutatásokkal, s még inkább e kutatások összeolvasása, átértelmezése, másodolvasata szempontjából kapnak hangsúlyt!

Átalakult még a terepmunka jelentősége, kiemelt rangja is a szaktudományban, *empátia és intuíció* egymást kiegészítő volta szintúgy más jelentőséget kapott, s velük kerül összefüggésbe a „más népek gondolatairól és érzéseiről” szóló „*résztevő megfigyelés*”, az empirikus tapasztalatok igazolhatósága, egyáltalán a forráshasználat bővülése az írott anyagok melletti orális történelem, kollektív emlékezet-kutatás révén. Az ilyen leírások készítésének nehézségeit „inkább a terepmunka, semmint a tanulmányírás problematikusságában látják az antropológusok” – véli Clifford Geertz (lásd még ehhez Vörös – Frida 2005; Boross 2005). Ha megfigyelő és a megfigyelt közötti kapcsolat sikeres lett, akkor – ahogyan sokan vélik – a *társadalmi tudást* és a *társadalomról megfogalmazódó tudást* úgy kell immár felfogni, mint „szerző” és „szöveg” viszonyát, vagyis a kutató és a tudás kapcsolatában az utóbbi, szerzői művel igazolható teljesítménye lesz figyelemreméltó. Ez pedig kihat a megírás-megjelenítés módjára, visszhangjára, az érvényesség egészére is...

Mindez azért kardinális jelentőségű itt most éppen, mert például a Duna esetében nem csupán egyetlen topológiai egységről, nem egy tanyáról vagy lakótelepi garzonlakásról van szó, hanem magának a folyónak hömpölygése is folyamatosan befolyást gyakorol a kutatásra és a kutatói magatartásra. Saját kutatásomat kezdve még számos esetben vagy több interjúalany

azonban mégiscsak egy kicsivel ez után kezdődik, a Brigach és a Breg... összefolyása alkotja.” Megegyezik ezzel a magyar álláspont, ahogy Cholnoky Jenő földrajzprofesszor A Föld és élete című híres művének Európa-kötetében olvasható: „A Duna a Schwarzwaldban ered két ágban a Breg és a Brigach forrásfolyókban. Ezek Donaueschingennél egyesülnek, s ott veszi fel a folyó a Duna (Donau) nevet”. Lukács László: A Duna forrásainál. Számvetés Donaueschingenben. Forrás: <http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/szam12/lukacs12.html>

személyét illetően találkoztam a *Duna mint ökológiai univerzum* védelmére és ápolására fölesküdtött szakemberekkel, akiknek azonban két-három év múltán már változott a beállítódása, s ma már kevesebb energiát szánnak esetleg a Duna-jelenség ökológiai védelmének mozgalmi szintű fenntartására, mint egykor. A társadalmi változást és felfogásmódokat kutató azonban, aki javarészt tapasztalata alapján ír elemzést, úgy találkozik ezzel, hogy amit néhány éve maga is koncepciózusan képviselt, abban esetleg magára marad, viszont az események sodrása új és új közegbe juttatja, ahol akár mások, akár ugyanazok az interjúalanyok sem ugyanazt mondják már, így hipotézise lehetett akármilyen pompás vagy pontos, azonban utóbb igazolhatatlan, mert változik a helyszín, változnak a szereplők, a konfliktusok, az erőviszonyok, a kultúra használóinak egész köre. Mindez nem akadályozza annak, hogy a terep tőle elváljon, elidegenüljön, s véleményét nem kell okvetlenül megváltoztatnia, csak „igazítania” érdemes a változásokhoz. Következőleg (ahogyan az a kutatott terep, a „benszülöttek” és a kívülálló kutató kölcsönviszonyában talán mindig is megvolt), a kutató talán már öt perc múlva, hogy terepét elhagyta, „azzal vádolható, hogy érzéketlen, az embereket tárgyakként kezeli, hogy csak a hangokat hallja, de nem a zenét, és természetesen azzal, hogy etnocentrikus. Ahogy az intuíciójára hagyatkozó szerző is lehet impresszionista, aki az embereket bábuként kezeli, aki nem létező zenét hall, és természetesen szintén etnocentrikus” (vallja erről Geertz 1994, 2001a:397-415).

Egyszóval maga a terepmunka, a megismerés mélysége, a megértés bátorsága és teljessége eleve sem kínál többet, mint „fordítási” lehetőséget, *egy textus kontextusba ágyazását*. A meghallott szót, a felgöngyölített összefüggéseket, vagy a gyűjtött anyag vonatkozó részét a kutató nemcsak a táj, a nép, a nyelv vagy a jelentések „dialektusai” szerint raktározza el, hanem először a megértéshez szükséges formába *le is fordítja, értelmezi* magának, majd a rendszerezés és a jelentésadás során, otthoni környezetében még egyszer „lefordítja” a tudományos közösség nyelvére, így *interpretációja* nemcsak *kettős*, de kétszeres torzítást is elszenvedhet. Mindezt a társadalomtudományi kutatásokban nem szokás érdemben figyelembe venni, mintha bizony az interjúk, adatok, „tények” önmagukért beszélnének, különösebb értelmezést vagy jelentésadást sem igényelve... De a kulturális antropológust nem érdeklik pusztán a dialektusok válogatásai, összehasonlító tartalmi, a nagybetűvel írt Tények, a lenyomatok vagy a „dokumentumfotók”, hanem mindig inkább az a *társadalmi közeg* foglalkoztatja, ahonnan információit gyűjtötte, ahol a kutatás közben ember kapcsolatai lettek, ahol értelmet nyert maga a kutatás, s azon belül minden adat, jelentés, összefüggés is (részleteiben lásd még Boross 2005; Papp 2002c).

A lokalitás, a helyi társadalmi történet ráadásul mindig előbbre van a helyi tények, jelenségek értelmezésében, mint a kutató. Legalábbis a saját verzióját sokkalta előbb birtokolja mindarról, ami a kutatónak esetleg feltűnhet, de talán még jelentőségét nem is érzékeli. A helyi világnak messzebbre nyúlik vissza története, jelentéstörténete, funkcionalitása, szimbolikus tartalmainak egész arzenálja is. A kutató önképe – még ha a legelfogulatlanabb szemüvegét viseli olykor – aligha más, mint elkötelezett érdeklődések belső gerjedelme, feltörő kíváncsiság és tudásvágy, amelyről később, terepmunka-beszámolója idején kénytelen számot adni. S vajon mi akadályozhatja annak, hogy észre se vegye, mennyire nem fogadták be, mennyire befolyásolták saját nézőpontjuk erőltetésével, vagy csak átadásával...? Clifford Geertz idézi ezt a problematikát adalékként Firth alapművéből: „Nem azért írom ezt a némileg egoista beszámolót – írja mentegetőzve, miután ismertette tereptechnikáját, nyelvi képességeit, életmódját a szigeten, és így tovább –, mert azt gondolom, hogy az antropológiának könnyű olvasmánynak kellene lennie..., hanem mert az antropológus és az embercsoport viszonyának leírása tanúskodik az eredmény természetéről. Ez mutatója annak, hogy az emberek mennyire befogadóképesek – bizonyos népek nem tűrik az idegent, mások pedig könnyedén befogadják” (Raymond Firth: *We, the Tikopia*; 1936:11).

Firth itt egyértelműen a hitelességről és hitelképességről beszél, (mint arra Geertz is figyelmeztet), s a kutatók általában is folytonosan vergődnek egyfelől a tudományos aggodás (hogy nem tudhatunk elég távolságot tartani) és a másik humanista aggodalom (hogy nem tudhatunk eléggé bekapcsolódni) között. Küzdelmük ugyanakkor mindörökké kiegyensúlyozatlan marad: „Az antropológiai elkerülhetetlenül összetalálkozást jelent a Másággal. Mindazonáltal az etnográfiai távolságtartás, amely elválasztja az olvasót az antropológiai szövegektől és magát az antropológust a Máságtól, túlságosan is gyakran merev és időnként mesterségesen eltúlzott. Ez számos esetben ahhoz vezet, hogy a Másikat kizárólag mint primitívet, furcsát és egzotikust látják. Az a szakadék a legfőbb akadálya a Másik lényegi megértésének, mely az ismerős »mi« és az egzotikus »ők« között húzódik. Ezen csak úgy lehet túllépni, ha valamilyen formában részt veszünk a másik világában” (Loring Danforth: *The Death Rituals of Rural Greece*; New Jersey, 1982:5-7. című művéből).

A kutatói szerepvállalások, a megismerés- és megértésmódok különböznek abban is, hogy a társadalomleírások milyen *megismerői szerepet* tükröznek, mit közvetítenek a kutató attitűdjéből és vállalatának egészéből. Megoszlanak a kutatási anyagok és szerzői magaviseletek (mint ezt Geertz alaposan illusztrálja) a téren is, hogy a kutatást követően elkészülő áttekintés mit és miként tükröz a felfedezői és megértő programból. A „résztvevő megfigyelés” módszerének követője, illetve az etnográfiai írások „szerzője”, nemcsak részt vesz és szerez, hanem ki is válik onnan és elad... Képvisel egy misszionárius hagyományt, valamint egy szószólói szerepkört is, mondván: „...nemcsak ott voltam, hanem egy voltam közülük, az ő hangjukon szólok”, s ezzel a kutatást magát, „az etnográfiát egy különösen bensőséges területté teszi: a megnevezést az önellenőrzés és az önátalakítás kérdésévé, az írást pedig az önleplezés formájává. /.../ Malinowski abban reménykedett, hogy képes lesz önmagán túlhaladni úgy, hogy a „bennszülöttek nézőpontjából ír etnográfiát”; leghűségesebb követőinek többsége számára az írás az önbecsapás félelmét kelti. Végül, Benedict sematikus portréiban és összefoglaló értékeléseiben, az antropológiai írások önreflexív természetének – hol vagyok és hol vannak ők – egy újabb oldala tűnik fel különösen tisztán: az a mód, ahogyan az ilyen írások egy időben szólnak más társadalmakról, míg aiszóposzi módon kommentálják a saját társadalmat is. Egy amerikai számára teljes és egész összefoglalót írni a zunikról, kwakiutlokról, dobukról vagy a japánokról, egyúttal az amerikaiakról szóló teljes és egész összefoglalást is magában foglalja; azáltal, hogy vidékivé, egzotikussá, komikussá, önkényessé, varázslóvá és szamurájává teszi őket. Benedict ismert relativizmusa nem annyira szisztematikusan megvédett és következetesen fenntartott filozófiai álláspont volt, mint inkább mások bizonyos leírási módjának a terméke, amelyben a távoli furcsaságok kérdésessé tették a hazai feltételezéseket.

Szerzőként „jelen lenni”, s ezt az írásban is érzékeltetni, mindenestre legalább ugyanolyan nehéz, mint a személyes „jelenlét” kivitelezése, amihez végül is alig van többre szükség, mint egy helyfoglalásra és egy beutazási engedélyre; arra, hogy el tudjunk viselni bizonyos mértékű magányosságot, a magánszférába való behatolást és a fizikai kényelmetlenséget; enyhe kiütéseket és megmagyarázhatatlan lázakat; tudni kell mozdulatlanul várni művészi támadásokra és elég türelmesnek kell lenni ahhoz, hogy végtelen szénakazlakban láthatatlan tűk után kutassunk. A szerzői jelenlét megvalósítása egyre nehezebbé válik. Figyelmünknek legalább egy részét sikerült a terepmunka bővületéből kiragadni, mely oly sokáig tartott minket rabságban, és ezt a figyelmet átirányítottuk az írás varázsára. Ennek nem csak az az előnye, hogy ez a nehézség érthetőbbé válik, hanem az is, hogy meg fogunk tanulni érzékenyebb szemmel olvasni. Száztizenöt évnyi (ha a hivatásunkat, szokás szerint Tylortól számítjuk) kijelentő módban írt próza és irodalmi ártatlanság éppen elég volt ehhez” (Geertz, i.m. 367-368).

Tehát az „ott lenni, itt írni” dichotómiája eleve a helyi érvényű tudásnak átemelése egy univerzalistább dimenzióba. Az antropológiai kutatás és az antropológiai szakírás nem azonos

helyszínen zajlik. A kutató beláthatja, felfoghatja a helyi társadalom „józan eszét, mint kulturális rendszert” – a „mély megértés” technikája azonban már nem a helyi tudás része, nem a kutatással szükségképpen együtt járó vállalás, nem is a kutató személyiségének elemi tartozéka. A „bennszülöttek szemszögéből” látni saját magukat, a kutatót és a kutatást is – ez a valódi feladat, s ebben a kutatások „anyaga”, célzott tábora, a helyi tudást interpretáló személyiség egész érzékenysége magát az intuíciót és interpretációt teszi át új dimenzióba. Lásd: Geertz „*sűrű leírását*” mint modellértékű megközelítést (a Gilbert Ryle-től kölcsönvett kifejezéssel), amelyben a szemlelehunyás pillanatnyi művelete mint esemény lehet fiziológiás történés (álmoság, pislantás, tikkelés) és gesztus-tartalmú üzenet (pl. kacsintás, jeladás) is, attól függően, milyen közegben kik hogyan értik és számukra milyen tartalmat hordoz). Aki ott volt, aki érti is a történések logikáját és jelentését, még mindig lehet tévedés vagy félreértés áldozata, s lehet elfogult is, tompa is a megértésben. A legkevésbé szokott a kutatott társadalmak lehetőségévé válni, hogy utólag (is) beleszóljanak az interpretációkba, az őket érintő, róluk hírt adó közvetítésmódokba. Ennek tudata nemcsak őket készíteti védekezésre, hanem a kutatót magát is: úgy kell továbbadnia, interpretálnia szövegét, hogy az ne sértsen helyi érdekeket, ne legyen árulkodó, de hamis sem, általános sem, igaztalan sem, s ne maradjon ugyanakkor reflektálatlan sem. Mintegy harminc éves kutatói múltamban számos élmény-egész őrzök, amely egyértelműen arról bizonykodott, hogy a helyi társadalom egyede részint a helyiek nevében szól, részint a maga nevében beszél, részben üzen is, részben ki is akarja zárni annak lehetőségét, hogy számonkérhető legyen, amit mondott, de hamiskodni sem szeretne. Mond ezért olyasmit, ami köztes jellegű, a maga módján hiteles is, mint értelmezési lehetőség valóban fennáll, de nem vádol vagy nem nevesít... Ezzel pedig, lévén nem tudható, mire használja a kutató az imígyen kinyert információt..., lehetővé tesz szakszerű adatkezelést, felkínál értelmezési síkokat, s ha véletlenül még egyszer megkeresik ugyanőt, már koránt sem biztos, hogy ugyanúgy és ugyanazt fogja mondani...

Lehetne ezt a helyzetet vagy képletet az empirikus társadalomkutatás totális lehetetlenségének bizonyosságaként értelmezni. Erre (lévén ez foglalkozásom is) nem igazán válaszolnék megerősítően, viszont hangsúlyoznám, hogy külön dimenziót képez a kutatás és a helyi társadalom „szubjektív” illetve „objektív” megközelítésének „*végnélküli vitája, beleértve a kölcsönös sértésváltásokat ezek értékéről és jelentőségéről – ám mihelyt a kultúrát és magát az emberi viselkedést szimbolikus cselekvésnek tekintjük, értelmét veszíti a kérdés, hogy a kultúra mintába rendezett magatartás vagy lelki-tudati szerkezet-e, vagy akár e kettő keveréke. Sziklák vagy álmok, helyi vagy globális, ősi vagy modern – mindegyik ebbe a világba tartozik, a kérdés inkább arra vonatkozik, mit jelentenek, mit fejeznek ki előfordulásukkal és közreműködésük révén*” (Geertz, u.o. 177).

A kulturális elemzés (és ebben az értelemben a helyi társadalmak megértése is) „*jelentések találgatása (vagy annak kellene lennie), a találgatások értékelése és magyarázó következtetések levonása a leghelyesebb találgatásokból. A leírásnak három jellegzetessége van: értelmező, a társadalmi beszéd folyamatot értelmezi (azaz megpróbálja kiszabadítani esetleges körülményiből), illetve tanulmányozható formában rögzíti – s egy negyedik tulajdonsága, hogy mikroszkopikus (kis szobában is történhetnek nagy események). A leírás során éppúgy nagybetűs realitásokkal kerülünk szembe: Hatalom, Változás, Elnyomás, Munka, Szenvedély, Presztízs, amelyekkel a történészek, politológusok, közgazdászok, szociológusok – csak éppen otthonos környezetben és otthonos formában találunk rájuk, épp ez az etnográfia előnye. Hibája viszont, hogy ismeretlen indián törzsek között vagy óceániai szigeten gyűjtött anyagaikat nagy falitérképekre festeni kívánó kutatók becsvágya olyan modellek kifundálásában kapott fontos szerepet, amelyek a kutatások előrehaladását igazolandó, a helyi igazságoktól az általános elképzelések felé lendültek, s ennyiben többet ártottak, mint mindaz, amit a mintanagyságok megszállottjai (a szociológusok), a mérések fanatikusai (a pszichológusok)*

vagy a csakis aggregátumokban gondolkodó közgazdászok ki tudtak találni ellenük. A „mikrokozmosz modellek” és a „természetes kísérletek” túlzásai: „égbolt egy homokszemcsében, vagy a lehetőségek messzi túlpartja” (Geertz u.o. 189).

Pedig a kutatás helyszíne nem azonos a kutatás tárgyával: az antropológusok nem falvakat, törzseket, városokat, szomszédságokat kutatnak, falvakban kutatnak... – mondja Geertz! Kis egységekben, kis jelenségeket, apró történeteket kell megismerni, a különböző problémák különböző helyszíneken és azonosakon is kutathatók. Ugyanez a helyzet a helyi társadalmakkal: „kis történetük” a nagy társadalmi történetektől eltérő, nemcsak „helyi változat”, nemcsak más történet, de mögöttes tartalmai is szimbolikus üzenethordozók. Az elemzés annyit tesz, hogy kiválasztjuk a jelentésteli struktúrákat (bevett kódokat, miként a desifrázó szakemberek), s megállapítjuk társadalmi alapjukat és horderejüket: „*A néprajz: sűrű leírás. Az etnográfus – kivéve, ha rutinszerű adatgyűjtést végez (amit természetesen szintén meg kell tennie) – valójában összetett fogalmi struktúrák sokaságával kerül szembe, számos struktúra egymásra rétegződik vagy összegabalyodik. Ezek a struktúrák egyszerre idegenek, szabálytalanok és rejtettek, s neki kell kitalálnia, hogy először miként ragadja meg, majd hogyan mutassa be őket. S így áll a dolog működésének már a legföldrögzettebb szintjén, a terepmunka őserdejében is: az adatközlők kikérdezésében, szertartások megfigyelésében, rokonsági kritériumok kiválasztásában, a tulajdonviszonyok kinyomozásában, a háztartások összeírásában... – azaz a kutatási napló megírása során. Az etnográfia művelése arra hasonlít, amikor megpróbálunk elolvasni egy kéziratot (abban az értelemben, hogy „létrehozunk valamilyen olvasatát”) – egy idegen, elhomályosító, talányokkal, önellentmondásokkal, gyanús javításokkal és célzatos kommentárokkal teli kéziratot, ami azonban nem hagyományos írásjelekkel, hanem a megformált viselkedés illékony példáival íródott*” (Geertz 1994:176-177).

A lokalitáskutatás a saját társadalom kutatásában is ugyanazt a megismerő-értelmező, leíró-interpretáló „metodológiát” teszi szükségessé, mint a távoli tájak, elvárszolt világok kultúrái és társadalmi esetében...! S ha számomra, Duna-menti nagyvárosi kutató számára ismerősnek, de egyúttal távolinak is minősül e folyó kutatása, annak oka nem elsősorban az, hogy ismeretlen vidéken fekszik, hanem inkább az, hogy szükségképpen föl kell ismerjem: amit közvetlenül ismerek belőle, az is változékony, s ami a jelenség teljességét adja, az végképp nem lehet ismerősöm, hiszen nagysága, mozgása, változása, története jóval túlmegegy azon, amit én egyáltalán érzékelhetek belőle. Ezért, maga a Duna, bár lokális, mégis inkább regionális, s bár ismertnek vélhetném, de jobban járok, ha ismeretlenként fogadom el, s megpróbálom mégis megismerni...

E megismerést viszont számos szemléleti, idő- és tartalmi tényező határozza meg, melyeket lehet nem venni komolyan, én azonban erre nem kívánok építeni, s helyette inkább a megismerhetőség bizonytalanságait részesítem előnyben, akár azzal együtt, hogy a megismertet őszintén kevesebbre becsülöm, mint a még megismerésre várót... Áttekinthetem talán egy vagy több pontról ugyanazt a tüneményt, de a tényleges kutatási eredményem csakis akkor lesz (legalább számomra) érvényes, ha ez áttekintés folytonosságát mint jelentés-sort fogom fel, vállalva, hogy mindig csupán egy részt leszek képes megfogalmazni belőle, s nem az egészet, időlegesen, s nem tartósan...

Még mindig (a számomra mint kutató számára irányadó) Geertz-től idézek: „*Az a kultúra-fogalom, amely mellett síkraszállok... lényegében szemiotikai jellegű. Max Weberrel együtt úgy vélem, hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig éppen emiatt nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom. A kifejtést tartom céloknak, a felszínen rejtélyes társadalmi kifejezések magyarázatát*” (Geertz 1994:172).

Értelmezés és jelentés, bizonyosság és kifejezés... – régi vita, tengernyi hezitálás veszi körül az antropológiai témaválasztás, a tudományterület „fókuszáltsága” kérdését. Clyde Kluckhohn vállalta egykor a bátorságot, s kimondta (Geertz pedig nem titkolt kajánsággal idézi): „az antropológia egy intellektuális orvvadász-engedély”. Igaz ez annyiban, hogy a kulturális antropológia (talán, talán-talán) „bármire”, bárminek értelmezésére alkalmas lehet. S ha kutatásról, beilleszkedésről, tapasztalatok regisztrálásáról van szó, akkor a megismert vagy merészen körvonalazott jelenségek értelmezése maga is egyfajta „szövegolvasás”, a kultúra szövetének, szövémintájának „letapogatása”, amely nemigen nélkülözheti az önértékelést, a (megvallott vagy titkolt) összehasonlítást, az önelfogadtatás krízisét „a terepen”, legyen a „másik oldalon” egy vízilóvadász törzs, egy nagyvárosi drog-diszko, egy krisnás közösség vagy maga a Duna. S ha egyáltalán kutatásról van szó, semmilyen mértékben nem nélkülözhető az empátia prioritása, a szerep- és nézőpont-változtatás állandó kísérlete, a megérteni vágyott közösség vagy egyén sajátlagos nézőpontjának belátása és nagyrabecsülése. A Duna esetében pedig a folyó és a körülötte, róla, általa generált diskurzusok lehető legkomplexebb feltárása...

Mindezeket követően a feltárás és a feed-back, az önreflexív visszatekintés és a megértés próbája a közösség, bármely társadalmi csoportozat reflexiói alapján is értékelendők. A Duna esetében nyilvánvalóan nem a folyó válasza a lényeges, hanem a folyót használók, a körülötte élők, a vele viszonyba kerülők, s a révén egymással is valamely kapcsolathálóba, hatáskölcsönösségbe illeszkedők körei, akiket definiálhatok magam is, aszerint, hogy oda tartozónak, rezonőrnek tekinthetem őket, meg úgy is, hogy amennyiben távolról sem vállalnák ezt a viszonyt, akkor magam nem erőltetem őket ebbe a kontextusba. A „megnevezés joga” éppúgy a kutatóé, mint a megismerhető jelenségek esetében a helyi társadalom lakóié. S az, hogy a kérdezők és kérdezettek, megfigyelők és megfigyelték kölcsönösen diskurzussá erősítik a tapasztaltakat, aligha más jellegű, mint valamely kommunikáció, mint egy nyelv vállalása és használata, értése és gyarapítása; egy nyelvezeté, amelynek megvan a maga grammatikája, megjelenítő ereje és szimbólumhordozó mélysége. Amit e nyelvi sodrásban a kutató tehet: feltételezi, megkeresi és felmutatja a teorikusan megnevezhető értéket, meghallja a félhalkan is kihangzó jelentést, s válaszlehetőségeket keres azok számára (is), akik eddig nem voltak e kérdésekkel és hatásokkal semmiféle viszonylatban.

E keresgélést az alábbiakban arrafelé folytatom, ahol a megfigyelés és megértés nem pusztán a lokális történésekre épül, hanem valami olyasmire, amit éppen a Duna kutatása közben kellett és lehetett sokféle formában átélni. Arrafelé, amely a forrásterülettől a tengerig valamiféle egységet jelent, arrafelé, ahol a közép-európaiság vagy a köztes-európai identitás messzi történelembe ível, s ír körül, jellemez vagy formál térségi, regionális, kulturális és gazdasági, vagy éppen etnikai identitást. Hogyan is? Erről szól néhány metszetben az alábbi fejezet.

Az etnoregionalizmus és a kultúrakutatás: az identitásrégiónról

Az antropológiai kutatások és tudományos igényű értelmezésmódok evidens tartozéka a lokális társadalmakról szóló tapasztalat átadása, azaz a *határolt térbeli beszédmód*. Mint azt a kérdés szakértői nálam jobban is tudják: a *kultúrakutatás* különböző léptékekkel mér, de ez ugyancsak egy körülhatárolt tudástérben és vonatkoztatási mezőben értendő. Ezt a térbeliséget sokféleképpen megnevezték, de lényege valahol mindig a *helyi tudás értékelése és értelmezése* volt. Fordításaink, melyek a helyi kultúrákat a tudományos diskurzusba beemelik, egyre inkább helyet adnak a globalizációból eredő léptéknövekedés, és a közép- vagy kelet-európai tájakon a politikai-gazdasági-kulturális orientációváltás kérdéseinek is. Elkerülhe-

tetlen immár, hogy a régió, mint egész európai aspirációnk (egyik) jelenlegi kerete a kutatási szemléletmódokba is bekerüljön. Sokféle régiófogalom van, egyik sem teljességgel megfelelő – de ezek közt növekedni látom egy speciális régiófogalom jelentőségét: az *identitásrégióét*.

A fogalomhasználat némi magyarázatra szorul, ezt a különféle régiófogalmak környékén barangolva fogom megadni, de előtte a fejezetcím fogalomköréit hadd járjam körbe. Az *etno-regionalizmus* (földről slamos egyszerűsítéssel) az etnikai identitástudat területi érvényességére, földrajzi és társadalmi-politikai térben való megjelenítésére vonatkozó törekvés. Amit e szűk definíció kapcsán bővebb elemzésre vagy ismertetésre szorulónak ítélek, az a jelzős szerkezetben nyomatékos hangsúlyt érdemlő *etnikai* jelleg, az *identitást* meghatározó alkotóelemek hosszú sora, a területi és *térbeli reprezentáció* mikéntje, a társadalmi törekvések tartalmait hordozó *érdekkifejezés*, és a régiófogalmakkal párhuzamban vagy ellentétben álló szimbolikus *térkiszájtási* eljárás. Egyszóval a definíció minden eleme egymás nélkül úgy használhatatlan, ahogy van, s ezt csupán akkor változtathatnám meg, ha áttekinteném a lehetséges és gyakorta alkalmazott definíciókat, ezek mögöttes tartalmait, korszakos változásait, időbeli és tudományos mezőn belüli megjelenési módjait is. Ez így együtt éppen egy kötetre rúgna, s ha volna itt módomban erre, éppen alkalmas is volna arra, hogy a korunkban mind sürgetőbben végiggondolandó kérdésekre újabb válaszlehetőségeket keressünk és találjunk. (Az érintendő kérdések egy részéről bővebben írtam egy dolgozatomban, ld. A.Gergely 2000).

A másik alcím-komponens ugyebár a *kultúrákutató*, méghozzá a komplex változat, az antropológiai érvényességgel igazolható megismerés- vagy kérdezőmód. Ebben megkerülhetetlen mélységig és történeti múltig lehetne elbóklászni a filozófiai antropológia kezdeteitől a kognitív és az interpretatív antropológiai értelmezésekig. Mindezekből ehelyütt azonban elnagyolt vázlatnál többet aligha kínálhatok. Annál is inkább, mert ha ehhez a (sok esetben főképp a politikai antropológia területére eső) lehetséges határterületeket is hozzáveszem, például az enkulturációt, az etnonacionalizmus és az államnemzeti egység kérdését, a genocidiumok és kisebbségjogok ügyét, a kollektív tér-képzetek és mentális térképek sokaságát, a kulturacidiumot és a nyelvhatárok problematikáját, a perszonalitástól az államszuverenitásig ívelő kérdések párhuzamait, stb., akkor könyvsorozatnyi elemzésre kellene vállalkoznom. S tekintettel arra, hogy a témakör szakirodalma egyre gyarapodik, e rövid eszmefuttatás tartalmaként egynéhány problémakörre utalást és némi politikai antropológiai háttérképet határoznék meg. Ami ebből kimarad, az korlátos tudásom és a beszámoló terjedelmére vonatkozó terjengősség elkerülésének számlájára írandó.

A régióról, vázlatosan

A régió fogalma századunk első évtizedében, majd a hatvanas években újra a tudományok ösztüzébe került: alig akad település-, tér- vagy társadalomtudomány, amely ne definiálta volna újra a maga tér-képzeteit, s köztük a régióét is, emiatt alig akad reflektív viszonyra épülő társadalomtudomány, amely negligálhatja e kérdést. Az európai egységesülés folyamata éppúgy, mint a szegénység, a fundamentalizmus vagy az államvallások terjedése, a gazdasági trendek vagy a településföldrajzi térkapcsolatok, a politikai filozófiák és a szociálpolitikai reformtervek kutatói, készítői és érintettjei egymástól függetlenül és egymásra építve is mindegyre azt keresik az utóbbi években, miként lehetne operacionalizálni a *régió* egységét, fogalmát, változatait, átalakuló tartalmát.

A magam közelítésmódját – mely szándékom szerint tartalmazza számos diszciplína térfogalmait – abban jelölném meg, amelyet korunk neves társadalomkutatója, Pierre Bourdieu idézett föl a régió kapcsán egy jeles francia történész (Paul Bois) alapművéből: „*A régiót nem a tér teszi, hanem az idő, a történelem*”. Az ilyen definíció talán nem elegendően „szak-

szerű”, ám kifejezi azt az egyre szükségesebb szemléletváltozást, mely egyre-másra bekövetkezik a tudományokban és a mindennapi élet koordinációját vállaló intézmények szerepfelfogásában. Azt ugyanis, hogy a tudományos diskurzusba beemelt *mentális tradíció* szerint a régió olyasfajta makroegység, amely funkcióit éppen abból nyeri, hogy keretei már nem lokálisak és még nem államiak (ilyen például a mikrorégió), illetve egyrészt bizonyos tekintetben túllépnek egyes igazgatási vagy államhatárokon (pl. gazdasági, politikai, természeti, vallási, kulturális, stb. makrorégiók formájában), másrészt pedig „átbújnak alatta” (például történeti szerepük vagy jelentőségük alapján), ezért változó karakterük folyékonyá teszi őket. Ebből a *funkcionális* felfogásmódból azonban szembeszököen hiányzik az a nézőpont, amely „a régióban” élőké, azoké, akik egy-egy régió lakói, éltetői, karakterizálói – vagyis a *helyi társadalmaké*. Ott, ahol nem a térfelfogás, nem valamely topológiai kiterjedés a meghatározó, hanem a teret belakó emberek karaktere, identitása, mozgása, értéktudata, ott valóban a történelmi idő adja meg valamely földrajzi egység zsánerét, s válik a többitől megkülönböztethetővé. E tekintetben például a mentalitásföldrajzosok, a mikrotörténelem kutatói vagy a településnéprajz tudósai számos etnoföldrajzi, kultúrtáji, nagytérési vagy szubkulturális tartalmat különítenek el, s ilyesfajta tértagolásban kiemelt szerepet kap a hegyi és alföldi, tenger- és folyómelléki életmód elválasztása a más típusú etnokulturális típusoktól (e tárgyban számos utalás volna lehetséges, hadd hivatkozzak itt csupán Braudel Mediterránumelemzésére, Szabó Zoltán vagy Hamvas Béla munkáinak mentalitásföldrajzi utalásaira, vagy például Novák László, Bárh János, Andrásfalvy Bertalan és Szabó László településnéprajzi műveire, vagy Keményfi Róbert és Ilyés Zoltán számos vonatkozó tanulmányára).

A kérdés inkább az tehát, hogy tudatában vannak-e a régiófogalmak alkotói, kialakítói annak, miképpen körvonalazódik a régió azok tudatában, akik benne élnek? Milyen képzet, milyen forma, milyen kiterjedés számukra a régió? S hogyan fogadják ők maguk a rájuk kényszerített régiófogalmakat, hogyan küzdenek meg a politikai vagy gazdasági hatalmasságok által „definiált” régió-méretekkal, régió-képzetekkel? Az etnikai egységnek, mentális entitásnak tételezett „etno-régió” problematikája ezért egyúttal a tér, az idő, a lokalitás és a kooperáció kereszteződési pontjain válik „belülről” is meghatározottá (bővebben lásd Fuchs 135-138; A.Gergely 1997, 1998, 2000b:58-76; Keményfi 1992:3-8; 1998:11-17, 25-38 és hivatkozott forrásai; Pynsent 1994:4-14, 16-22, 43-99, 147-190; Voutat 1992).

Régió-e a Duna-táj? Vagy csak a Duna-medence? Vagy a Duna völgye csupán...? Esetleg a Duna által összekötött minden országban megvan a saját Duna-régió? Esetleg csupán a forrásvidék és a delta-tájéka számíthat regionális rangra? S akkor mi lesz a Regensburg-környékkel, a Csallóközzel, a Dunakanyarral, a Vaskapuval? S ha a szárazföld regionális tagoltsága kiterjeszkedik a Duna fölé is, mint például a Kelet-Közép-Dunántúli Régió esetében (Komáromtól Balassagyarmatig, Tatabánya „központtal”...), akkor is fennáll-e a Dunakanyar más térséghez tartozása? S ha a Duna-vidék a Vajdaságban a „magyaroké”, Bánságban a német-magyar szórványé, Dobrudzsa tájékán felerészt a bolgároké, akkor van-e „dunai etnicitás”, s fennáll-e, hogy a dunai táj a dunai sváb diaszpórák lakótere évszázadok óta (ehhez adalékok voltak láthatók a Wilhelm Gábor rendezte „házkiállításon” a Néprajzi Múzeumban), s lehetséges-e, hogy maga a folyó eszközévé válik olyan társadalmi konstrukciónak, amely nemzeti vagy kisebbségi teret épít, életteret szervez, vonzásteret szimbolizál?

Etnosztól a térig (tradíció) és időig (történelem)

A legszélesebb értelemben véve az etnoregionális térfogalmak alapja az a *régió*, amely lényegében területi és kulturális egység. Határoló fogalmai nem gazdaságiak, nem politikaiak, hanem *kulturálisak*, úgyis mint életmód, vallás, kapcsolati kultúra, nyelv, művészet, mitológia, mentalitás, értékrend – vagyis valamely specifikus és sajátáttett (elsajátított,

értékként megőrzött) kultúra. Esetünkben ez éppenséggel a Duna mentén élő népek saját etnikai tere, életmódjuk és helytörténetük teresedése egy historikus folyamatban, beleértve konszenzusokat és konfliktusokat, kooperációkat és exklúziókat is.

E regionális közérzet-egységnek, odatartozás-rendszernek elsődleges értékalapjai is kulturálisak, nevezetesen erkölcsök, szokásjogi intézmények, közösségi kapcsolatrendszerek, képek és szimbólumok – melyek részben ugyan a gazdaság működésében, a technikai és tudományos gondolkodás dimenzióiban is megjelennek, de lényegüket tekintve az etnikus-mitikus emberi-közösségi élet, a gyökerek, az identitás, a szerves szolidaritás intim köreiből táplálkoznak, és segítik fölismerni egyének és csoportok hovatartozását, emberi létcélját. E funkcionalitás tehát az alapja a regionális identitásnak és a táji-térsegi kultúrának, amelyet védeni, megőrizni és gazdagítani a térnek olyan (perszonálisan is átfoghatónak tetsző) képzetével lehet, amelyet ha külső erő veszélyeztet, szinte visszatartathatlan mozgásba lendül. Nevezhető ez határnak is, mert – mint ahogy Georg Simmel utal rá: „Társadalmi jelentősége nem magának a térnek van, hanem annak a lelki tevékenységnek, amely a teret részekre tagolja és áttekinti” (hivatkozva Fuchs 2000:136). A regionális identitás pedig nem egykönnyen törekedhet formába önteni képzetes valóságát – a határok nemzeti vagy közösségi szimbólummá válását a térképészeti gondolkodás, a határok „racionalizálásának” vagy átpolitizálásának szándéka segíti elő: „A határ csupán a térképen látszik ténylegesen létező, folyamatos vonalnak, és csupán a térkép, nem a valós határterület teszi érzékelhetővé az államterület körvonalait. A térképek szimbólumai az egy területre, illetve egy terület lineáris határaitra vonatkozó nemzetállami szuverenitás eszméjének, s e térképek önkényesen kódolva a valóság egyedül érvényes leképezéseként (sőt bizonyos tekintetben valóságként) lépnek fel” (Eisch 1996, utalja Fuchs, u.o.; valamint Vári András és Kovács Éva számos munkájában hasonlóképpen jelenik meg a nemzeti-etnikai tagoltság a határok vonatkozásában; s ugyancsak hasonló az összkép a dunaszerdahelyi Fórum Intézet évkönyveinek tanúság alapján; ezeken felül lásd Gyurgyík 1998; Beluszky 2002; Barth 1996, A.Gergely 2005).

Az etnoregionalizmus mentális szférájában tehát egy *régió etnikailag megalapozott képze*te áll; a határok „racionalizálása” mögött nemegyszer a „kis különbségek kulturális konfliktusai” húzódnak meg, s ekként olyan térbeli egységet szimbolizálnak, amely – szemben a központosító, homogenizáló politikával, s főképp kulturális, nyelvi, mentalitásbeli örökség hordozójaként – mozgalom- vagy identitásformában definiálja magának a *hely*, a lokalitás, az „ethno-space” fogalmát (vagyis inkább közérzetét), s eközben a *lokális autonómiát* szembehelyezi az állami, nemzeti politikai egységgel, önnön létét pedig (akár) határoktól független kondíciók között, *dinamikus és komplex* valóságként nevezi meg.

A határok áthágása, a horizontálisan „átfogható” térbeli közösségek belső kapcsolatrendje és egymás közti kooperációs technikái *survival* (túlélő) természetűek. Az etnikai tagoltság alapján formálódó térbeliség (tér-képzet, tér-tudat) emellett nemcsak a helyi szokásjog, a társadalmi kapcsolatrend vagy a pusztá származás-azonosság alapján nyer alakzatot, hanem hitelesíti ezt a *hagyomány*, s megerősíti az *idő* is, melyben folytonosan vagy szakaszosan, de állandósul. (A felvidéki, szlovákiai, vagy Duna menti osztrák települési szakirodalom seregnyi példát sorakoztat fel ezekre az állításokra, ld. Horváthová 2002; Suppan 1998; de magyarországi vonatkozásban Bindorffer Györgyi dunabogdányi, Tolnai Mirjana százhalombattai, T.Kiss és Tibori hajósi, Füredi Zoltán mohácsi, Sifter József bajai terepkutatásai is rímelő tapasztalatokat mutatnak; lásd még Hanák 1984; Botlik 1988; Kozma – Závada 2000; Ajtony 1989; Andrásfalvy 1971-72).

A hagyomány korántsem egységesnek tételezhető jelenség, hanem gazdagon hatnak rá a kialakulását, fennmaradását, gazdagodását előidéző hatások és folyamatok is. Számos esetben a társadalmi változások, hagyomány-módosulások kihatnak még a térfelfogásra is. Például a

mobilitás, az ingázás, a térbeli mozgás nem elfogadhatatlan kényszerként jelentkezik csupán a mindennapi élet rendezőelvi között, hanem a társadalmi tudáskészlet bővüléseként nemkülönben szerepet kap: a falusi kultúra így gazdagodik (vagy épp szegényedik) a városival, kölcsönhatások módosítják az értékrendet, a társadalmi mintákat is. (Erről a drávaszögi Duna-tájék néprajzi szakirodalma is bővelkedik apró bizonyosságokban, lásd Kopács forrásainak ismertetőjét A.Gergely 1996; újabb folyamatokról és szélesebb értelmezési mezőben a Fejős-Szijártó szerk. *Turizmus és kommunikáció*-kötet több tanulmánya bizonykodik megannyi példával; lásd továbbá Varga 2002:125-128; Botiková 2000-2001:79-84; Barna 2000-2001:23-35; Danglová 2000-2001:85-94; Hartinger 2000-2001:109-121; Kovács B. 2000-2001:133-141; Liszka 2000-2001:151-163; van der Kooi 2000-2001:193-200).

Azután egy sor jelenség kívülről hat, kényszerítően avatkozik bele a helyi hagyománytartás formáiba: a modernitás, amely az iparosítás korszakában (és különösen a nagylendületű urbanizálódás időszakában) egyfelől a szabadságot korlátozóan, másfelől bomlasztóan hat vissza a települési népesség identitására, a mai kis- vagy nagytérégi, globális vagy regionális folyamatok időszakában közvetetten, illetőleg indirekten épít ki olyan *lokális ellenállásokat*, amelyek a betagozódási kényszer elleni védekezésből, az ismeretlen túlhatalomnak és külső erőknél való behódolásból, a saját tudat és a helyi közakarat megmaradt hagyományaiból és a racionális létfenntartás új eszköztárából kínálnak fel választási lehetőséget (a Duna-Gate botrányát követően a napi sajtó is tele volt a részletekkel, az azóta zajló folyamatokat lásd bővebben Lányi András és Borsos Balázs munkáiban, továbbá szélesebb kontextusban ld. Szabó Máté 1998, 2004; Amselle 1994; A.Gergely 1993, 1997; Lefebvre 2000:265-405).

Egyes elméletek szerint (Bassand, Guindani, Pellegrino, Castella) a kulturális és etno-specifikus jelenségek mint hagyományok fixálódnak, méghozzá térbeli körülményekben formálódnak: olyanokban, mint a (táj)nyelv, a vallás, a joghagyomány, a térhasználat, a közösség-fogalom, stb. Vagyis egy-egy *etnikai egység* képes önmagát térbeli-regionális keretben kifejezni, a térbeli sajátosságokat hordozó etnikai karakter pedig a helyben honos népesség kulturális jellemvonásává válhat, olykor függetlenül attól a „kifelé” is vállalt identitástól, amely a saját *tér-identitáson*, a beszélt nyelven, a vallási gyakorlaton alapul (adalekként lásd Bassand, M. 1983; Bindorffer 1996; Keményfi 1996, 2004; A.Gergely 2005). Így idővel minden tér hordozza saját tartalmát, minden társadalmi csoport egy tér-időbeli formában őrzi meg magát, s védi meg a csoportidentitásnak azt a látszatát/valóságát, hogy *a maga egysége mint forma*, és *társadalmi térhasználati gyakorlata* mint e formának tartalma képes is megjeleníteni egy komplex kultúra sajátosságait, képes interiorizálni és implicitté tenni a kultúrát, az „egy nyelven beszélés” tartalmait, s nem csupán adminisztratív vonatkozásban érvényesül. Ez pedig pontosan az a kontextus, amelyben kutatásom során a Duna-térseget mint etnokulturális miliőt, mint kistáji egységet, mint nagytáji kiterjedést értelmeztem...!

Az identitást érvelésemben a legtisztább „szótári definícióban” használom: olyan alapvető és állandósult karakterként, amely egyénre, csoportra, közösségre egyaránt érvényes, mint saját individualitásuk, „szingularitásuk” mástól/másoktól megkülönböztető jegye, mely különbséget mint olyat fölismerhetővé tesz egy adott állapot. Nem kezelhető természetes állapotnak, de történetinek igen. Nem vehető ténylegesen létezőnek, de el kell fogadni állandósultnak és koherensnek is. Mi sem nehezebb, ha társadalmi, politikai, földrajzi térről van szó. Vegyünk néhány példát. Egy régió a hagyományos, eseménycentrikus *történetírói* felfogás számára definiált határu államok jogi, politikai együttese; a modern *társadalomtörténész* számára gazdasági, kereskedelmi, közlekedési, éghajlati, kulturális összefüggések térben és időben határolt jelenség-együttese; a *közgazdász* számára a nemzeti határokon átnyúló, gazdasági trendek szabta egység, esetleg csupán adminisztratív tervezési lépték, termelő vagy fölhasználói körzet; az ipari *miniszter* számára az elmaradott vagy fejlett térségek adottságainak, lehetőségeinek kerete; a *politikus* vagy geopolitikus számára katonai terep, politikai erők

feszülésének helyszíne; az ott élő *lakosság* számára viszont társadalmi-kulturális kapcsolatháló, ismeretségi és rokonsági viszonyok, a mindennapi élet szerves közege, a térben bejárható és képzelettel még átfogható nagyságrendű egység. *Történeti* értelemben a régió ismerős tájak, termelési kultúrák összefüggő rendje. *Etnikai* csoport-tudat számára vagy *kisebbségi* nézőpontból pedig az a *vonzáskörzet*, amelyben az egynyelvűek, egykultúrájúak, egy identitást vállalók, egy szimbolikus közösséget elismerők fogalmazzák meg egymással vállalt „rokonságukat” (Berthoud 1978; Ledru 1980:4-9, Pewzner-Apeloig 1999; Voutat 1992:268; Kovács 2000:181-212; Gyurgyík 2000:213-228; Éger–Langer 2001).

Az identitás térbelisége talán még magában a földrajzi osztottságban is sajátos formát kap. A nyugati gondolkodási hagyományban például a régió valamivel definiáltabb jelenség, mint Kelet-Európában, s beleértődik táj, természet, etnikai csoport, gazdasági és közlekedési terep, kulturális egység, stb. (Kiváló példa erre a regensburgi Donau-Festival vagy a Mythos Donauma Österreich programja, amely tíz esztendeje kitartóan építi a felső-ausztriai térség identitását és önreprezentációs tartalmait). Miként a régiókutatások is mutatják: nem a tér pusztá léte adja a régiót, hanem az ott élők töltik meg tartalommal, a történelem sokarcúsága bomlik ki a terepen. Így gondolkodik a múlt század végi vagy e század közepén zajló *regionalista mozgalmak* többsége, ezt fogalmazzák meg „hivatkozási” alapjukként, önsorsuk legitimitásának háttereként, kultúraféltő magatartásuk vagy etnocentrikus bezárkózásuk magyarázataként írók, művészek, kutatók, tudósok egyaránt (áttekintő művek: A.Gergely 1997; Bourdieu 1985; Fried 2000; Hérault 1963; Krasztev 1994; Krockow 1990; Lafont 197; Pellegrino et al. 1996; Voutat, 1992).

A *földrajzi*, avagy a fizikai tér kutatója számára a régió egy települési kapcsolatháló mérő-eszköze, valamiféle „kétdimenziós” térképre rajzolható „reprodukció”, méretarányosan csökkentett entitás, a fizikai kiterjedés társadalommal töltött formája, amelyben az egyes téregységek településeként vannak jelen, s közöttük finom érdekszővedék, úthálózat feszül. Itt érdemes említeni a térbeliség felfogástörténetének két alapvető típusát (lásd részleteiben Nemes Nagy 1996): a klasszikus, „*abszolutista*” modellben a tér egy tartály, melyen belül az egyes térpontok lehetnek telítettek vagy üresek, eltéréseik így lehetnek igen karakteresek is, azonban mindenképpen „keretezettek”, formába öntöttek a tér egységei. A modernebb, újkori térfelfogásban a tér maga a közeg, határok nélkül, s belső dimenzióit a tartalom elemei, telített vagy üres egységei szabják meg: ez a „*relativista*” modell. Mindkét modell a határokkal, az egész és a részek viszonyával járja körül önmagát és tartalmait (v.ö. Böröcz 2002; Ilyés 2002; Keményfi 2004, Kovács Éva 2000, Oláh 1998).

Nem merészném persze a tér hagyományos és mai felfogását összesen két mintára szűkíteni, hiszen bizonyos változat létezik még ezeken kívül is. De a tér uralása, a *térfelosztás mint stratégia* igen gyakori a szervezett államok politikai igazgatásában, s épp ily megfontolt eszköze a térben települt társadalom számos törekvésének is. Ami a *térfelosztás* „hivatalos” egységeit, léptékeit, hierarchiáit illeti, igen nagy szerepe van ebben a hatalom legitimáltságának, a társadalom és bizonyos hatalmi erőcsoportok pozícióinak, cselekvési mezőik, hatékonyságuk egész rendszerének. A politikai uralom eszköztáráként számításba vett térbirtoklás a fölérendeltek és alávetettek viszonyát szabályozza, illetve fejezi ki ősidők óta. Az újkor századaiban, a monarchiák időszakában különösen megnő a jelentősége a társadalmi vagy politikai tér fölé kiterjesztett (főképp nemzeti) hatalomnak, illetőleg a hatalomgyakorlás praktikus oldalát tekintve az igazgatási felosztásnak. Az orosz obszcina, a német Markt, a görög polisz, a latin városköztársaság, majd a francia forradalomtól számíthatóan a limitált számú département tervszerű kialakítása egyaránt arra (is) szolgált, hogy a társadalom térbeli tagoltsága áttekinthető, szabályozható, kezelhető legyen (ennek geomorfológiai vagy földrajz-történeti jelentőségéről lásd Barth 1996; Biró 1992; Claval 1987; Czoch – Sonkoly 2000; Keményfi 2004; Revel 1996). A *térfelosztásnak* s a politikai tér hierarchizálásának tehát

szerves egysége az állam-alatti szintű organizáció (megye, járás, districtus, község, rayon, stb.), s ennek fölülről megformáltságát rendszerint kiegészíti egy alulról, a mikroszintű társadalom-szervezettől jövő átformálási szándék, amely az egyes hierarchia-fokokon találkozhat, megütközik a fölülről definiált egységekkel. Részint ennek a lokális és centrális helyzetű erőtürekvésnek alkujából, kompromisszumaiból alakul ki a köztes térnagyság fogalma, egyebek között a régió fogalma is. A Duna mentén számos, sőt számtalan olyan térségi tagolással találkozunk, amely tájnéprajzi, településföldrajzi, néprajzi táji értelemben egész más fölosztást és önbesorolást eredményez, mint a hierarchizált vagy egyenirányított régió-interpretációk (lásd pl. Mátyusföld, Csallóköz, Szigetköz, Dunakanyar, stb. földrajzi területbeosztási példáit és a térség szociológiai vagy kisebbségtudományi, nyelvi vagy kultúraközi szakirodalmának eltérő kontextusait).

Kétségtelenül a régió, mint a közösségek térbeli reprezentációja, nem könnyen meghatározható, sőt, határozott benyomásom, hogy csak alkalmilag és időlegesen (vagyis körülhatárolt kontextusban) használható minden látványos definíció is. Olyik túl tágas, mikor azt mondja: régió lehet például *Kelet-* vagy *Közép-Európa*. Erről azt gondolom: lehet ez régióként felfogható, ha megnevezzük egzakt *határait*, s megfogalmazzuk, mi szervezi *egységgé* a jelölt tér karakterességét. De hol nem olvad össze ezen a táján a világnak hegyes és síksági természeti táj (földrajzi határdefiníció?); hol nem találkozunk egyszerre többféle etnikum (etnikai meghatározottság?); hol nem közösködnek s marakodnak ebben a „régióban” termelési-gazdasági szektorok (ökokulturális típusok?); hol nem bújnak át az állami határokon kulturális és közösségi identitások (szociotradicionális keretek?); hol nem szabta le (vagy éppenséggel összevissza) a nemzeti államok területét valamely ellenérdekelt politikai akarat, birodalomépítési szándék, folytonos háború, gyarmatosítás, népességcsere, kitelepítés, piacirigység, testvérharc vagy más egyéb *külső önkény*...? S honnan nézve is lehetne valamely nemzeti táj, szocioökonómiai gyakorlat, etnokulturális modell olyan vitathatatlanul egységes, hogy határait ott húzhatnánk meg, ahol a másság kezdődik? A másság elfogadása és elfogadtatása bizonyos csupán egyik *határ-kritériuma* a régió-képzeteknek, s fogalmilag, tartalmilag is közel esik hozzájuk a centrumok és perifériák eloszlása, illetve ezek hosszú történeti trendjének kérdése is: hol az az állandó centrum, melyet elfogadnak a perifériák, s hol az az önsorsába belenyugodott periféria, amely ne törekedne más centrumhoz tartozni vagy önállósulni, centrummá lenni...? A frontier-jelleg elfogadása ugyanakkor már félig-meddig tudomásulvétele is annak, hogy a régió kerete államilag, fölülről meghatározott, de ezt kiegészíti azzal, hogy az alulról jövő meghatározásnak is szerepet kell kapnia egy identitás megerősödésében (többek között de talán a lehangsúlyosabban erre épül Fredrik Barth egész elmélete a határokról és a határátjárásokról, mégpedig a hatvanas évek végétől!). Az identitás persze folytonos *változásban és mozgásban* van, mégis *állandósult; stabilizálódott*, mégis *időtlen; narratív* természetű, mégis *elmondhatatlan*. Ebből a helyzetből, s egyfajta „közös mérce” alkalmazásából persze nem pusztán szakmai viták és nézetkülönbségek, vagy definíciós disputák származnak, hanem történetileg is konfliktusos állapotok keletkeznek: így például az egységesnek tetsző Német-, Francia-, Spanyol- vagy Olaszország nem volt-e évszázadokig *belsőleg* szétagolt, széthúzó, lokális érdekháborúktól szétszaggatott...? Vagy Görögország, Oroszország, Svédország volt-e valaha is a kezelhetetlenül nagy térségek *szerves egysége*, egyensúlyos, harmonikus komplexuma...? A Duna térsége vajon nem lenne lehetne valamely közösségi összefogás számára ügy és ürügy, ha nem múltna fölül minduntalan valamely élemedett politikai vezéreszme a birodalmiságról, nemzetről, kulturális fennsőbbiségről, szabadságról és összetartásról? S ha egy régió netán valamely fölülről-kívülről definiált „egysége” fennállna is, vagy annak saját lakói által emelt boltozatos ívek tartanak is, vajon mi okból lenne a térkép egy másik pontjáról ugyanez az egység éppoly ésszerűen centrális szerepűnek tetsző? Hiszen Írországból nézve már-már „Keletnek” tetszik Németország is, Tadzsikföldről tekintve viszont már Bukarest vagy Isztambul is „Nyugatnak”

számít; Ausztria még bőven a Kelet-Közép-Európa szívében fekvő térség, ugyanakkor magyar határán fél évszázadig „Nyugatnak” nevezték az itt élők... Önkényes térszabáshoz folyik tehát a népek, kultúrák, identitások, térbelakási szokások kölcsönös elfogadása nélkül. Ez lenne hát egyezményesen a „régio”? Kinek, mióta, mi végre ez a meghatározás? (Példákkal szolgál még Bourdieu 1985; A.Gergely 1998; Hofer 2000, Petrella 1978; Voutat 1992).

Nézzünk egy másik példát, ugyancsak a határ-kritériumok által körülvelt egységet, amely a Duna és vízgyűjtő területe körüli népeket, kultúrákat látszana egységesíteni vagy tömöríteni: nézzük a hasonló, köztes és összekötő mivoltában kulcsszerepű Mediterráneumot. Fernand Braudel, midőn a Földközi-tengert láttatja művében (Braudel 1996), elkezdi a havasi pásztoroknál, a sivatagi dromedároknál, az olajligetek és a datolyapálma termés-övezeteinél, s az Atlanti-óceáni hajóútvonalaktól a Boszporuszig, a Balti kikötőktől a mongol sivatagig áttekinti a (szinte parttalan) közeget, amelyben a sokarcú tenger hullámszik. Meghúzza a búzaszállítás alpesi útvonalait, a Selyem-utat metsző rabló- és kalóz-csapásokat, a szekér-, teve- és hajókaravánok szárazföldi illetve „vízi ösvényeit”, az élelem- és halpiacok vonzáskörzeteit, a lombos erdők és termékeny felföldek, borvidékek és sólelőhelyek sávjait. A térképre metszett térkapcsolatok sűrű, gubancos szálai sráfozzák be ezt a nagyrégiót, egymásba érnek, kiszorítják egymást, eltolódnak erre vagy arra a történelmi idő sodrában, átszerveződnek valamely új találmány révén, az élet értékeinek átértékelődési időszakában, a birodalmak, technikai eszközök, kulturális hatások, felfedezések nyomvonalai mentén... Hol van hát „a” régió, melyről úgy beszélhetünk, mint többé-kevésbé még definiálható egységről, legalább „valamiféle” határral körülrajzolható entitásról? S minek alapján lehetne a *nagy egység* sok-sok igazi kis egységét, a nagyrégió *kisrégióit* kompakt egészként bátran körülrajzolni...?

A bátorság persze nem hiányzik mindig: ha politikai, gazdasági vagy térségi érdek-egységről van szó, deklarálói szívesen mellőzik a gazdasági erővonalak hullámszó ereztét a virtuális térképeken is; ha etnikai „egységről” kell nyilatkozniuk, átrajzolják egyhamar a kultúrákőzi, vallási, nyelvi, genealógiai határokat is. És így tovább. Ezek – véleményem szerint – *a régió túl szűkkeblő meghatározásaihoz* vezetnek, nem szívesen vállalnám egyik „távlnézeti” képet sem, melyet egyfajta gyakorlati-rationális érdek szabott. Érdemes e szempontból betekintést nyerni a hazai kisebbségkutatás legfőbb intézménye, az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet által létrehozott adatbázisok tanúságaira, a települési szintre „lebontott” etnikai arányok színes foltjaira, vagy kontaktzónák elméletének lokális példatárára (lásd www.mtaki.hu; valamint Fuchs 2000; Ilyés 2003, 2004; Keményfi 2004; Kovács Éva 2000, 2002; Mohay 2000).

S úgy veszem észre: akár belülről nézvést alkotnak régió-képet, akár kívülről-fölről, a cél ugyanegy, valamiféle „*egységet*” kimondani, vagy legalább feltételezni. Ezt pedig legelőször a kultúrakutatás lesz, akinek (vagy amelynek) a lokális kultúrák védelmében keményen cáfolni kell majd számos félreismerést... S éppen a helyi tudások, a lokális értelmezések érvényessége, a más és másként tudás alapján...

Meglátásom szerint az „egység” mint *érték*, mint a *kezelhetőség* formális minimuma nemcsak a *politikai* akarnokság eszköze és célja, nemcsak azt a képzetet teljesíti ki, hogy az uralmi tartomány, a befolyásolási övezet addig tart, ameddig a hatalom keze elér, ameddig a maga szándéka szerint tudja tagolni, hierarchizálni, függésrendbe állítani az uralma alá utaltakat. Hanem az újkori európai (csak az európai?) ember önvédelmi, világértelmezési megoldása is; miként nem képes átlátni az ember a mennybolt egészét, s beszél inkább az univerzum helyett annak csillagokkal határolható egységeiről, régióiról, ugyanúgy van ez a térbeliség horizontális kezelésénél is. Az egyén számára, s még inkább a társadalmi lét folytonossága során a *térbeli régiót* mindegyre átszabja az *idő*, a történelem éppoly kegyetlen fegyvere. Az

egység („unité”) értéke tehát csakis a fogható, az átlátható léptékben testesül meg, s a benne testet öltő elemekben, az újkortól kezdve elsődlegesen az etnikailag tisztának tekintett „nemzetben”. Talán ez az egyik alapvető oka annak, hogy a régió fogalma hol túl tág, országhatárokat, földeket, népeket lefedő, hol pedig a nemzetlét keretein belüli szűkebb övezetként konstituálódik, nagytájként, kultúrtájként, gazdasági-települési körzetként, stb. S talán ez a (talán nem könnyen tagadható) oka annak is, hogy a Dunai Konföderáció tervezgetése a magyar reformkor nagyjaitól Károly császárig, Jászi Oszkártól Bibó Istvánon át napjaink némely politikai vagy kulturális önszervező egyesületéig mindenkit és sokszor áthatott már, mégis reménytelen vágy, ábrándkép maradt... (v.ö. Bécsi 2004; Dénes 2001:15-149; Filep 2004; Fried 1987; Gyarmati 1987; Hanák 1984; Jászi 1988; Lengyel 1987; Rónai 1976).

Keretezve, *külsőleg determináltan* kap tehát formát így minden régió, akár ha politikai vagy strukturális szerepét veszik fontosnak megálmodói, akár ha térben „fogható” állandósága a tét. A régió, mint megnevezhető parcellája a „tartálynak”, ezen a módon még mozgási energiával, s egyfajta „töltettel” is rendelkezik, amely identitás-egységet is elősegít. Ám a *belső tagolt-sága*, a történelem szereplőinek *játéktere* gyakran a valóságot rejtő, leplező, s így ön-önmagát is leleplező fogalomná teszi a régiót – attól függően, kik és miképpen, mi célból és milyen legitimitással rendelkezvén próbálják meghatározni, milyen identitás-faktorból alkotják-formálják teljessé. (A legtöbb, leggyakoribb definíciókból hiányzik a belső erők képzete, hiányoznak a tartóoszlopok, emberi-társadalmi tartalmak. Magam pedig a helyi társadalmak pártján állok, nem szívlelem hát az ellenük, vagy tőlük függetlenül hozott meghatározásokat... – de el tudom fogadni a makro-térből „le”tekintő szemléletmódokat is, azzal a megkötéssel, hogy nézőpont-távolságukat ne tekintsék olybá, mintha az optimális lenne, vagy az egyetlen lehetséges...).

Amikor e gondolatmenet építése közben mégiscsak kínlódom valamiféle (etno)régió-definícióval, akarva sem tudok *kész térbeli egységet* elfogadni. Figyelembe tudom venni a gazdasági, politikai, kulturális, etnikai, termelési, éghajlati harmóniát, tehát egyfajta *szimbiózist*, amely egy térbeli egységet jellemezhet; megpróbálom átlátni az érdekek külső körét és a formális *kereteket* is. De inkább belülről keresném a szuverén régió-határokat, inkább a lokalítások képzetei, igényei, belső motivációi alapján tudnám elfogadni a maguk *saját régióját*, melyet identitás vállalásával megnyilvánítanak. Ahogy a helyi társadalmak és lokális közösségek meghatározzák a maguk *virtuális* határát, *proxemikai* terét, s ahogy az etnikum-meghatározások alaptípusai közt lassan már egyenrangú helye lesz a minősítő idegen szemléletnek és a vállalásos definíciónak, úgy vélem én is körülírhatónak, *belülről* kitöltöttnek a régiót. Talán a „térszervezés” nyelvén szól ez, talán a térkiszármaztatási beszédmódok alapján érthető meg, talán az újonnan megnevezett (és a „huntingtoni jóslatként” nyilvántartott) törésvonal-elméletek alapján is értelmezhető, mégis az *identitásrégiót* tekintem a régió kulturális örökségét hordozó, s ekként kutatható formációnak. A Duna és kulturális környezete szempontjából pedig még inkább, hisz regionális program, nemzeti keret, térségi érdek annyiféle veszi körül, hogy azokat talán csakis valami „átfogóbb”, univerzálisabb, vagy valami másik, mondjuk lényegibb, tartalmibb egység-azonosság szervezi meg érvényesen. (Alapos, de főképp térségfejlesztési szempontú elemzést talál az olvasó A Glatz Ferenc szerkesztésében készült, Dövényi Zoltán és Hajdú Zoltán gondozta kiadványban, amelynek történeti áttekintése is, térszemléleti egysége is a lehető legteljesebb egzaktsággal kezeli a Duna-mentiség jelenségét, de minduntalan vagy a megyei, vagy a statisztikai regionalizálás keretében szemléli a folyót, mint olyan természeti jelenséget, amelynek három szakaszát különbözteti meg: a felső, osztrák határtól a Dunakanyarig tartó, onnan Dunánújvárosig – lényegében Budapest agglomerációjaként kezelt – és ettől a déli határig húzódó folyam-szakaszt. Idézetemből jól kiolvasható az egység képzete mint elvárás: „A magyarországi

folyamatokat illetően az egyik gondot az okozta, hogy ezek a megyék képesek és hajlandók megélni nemzetközi szinten és keretek között „közösségüket”, de semmilyen érdemi erőfeszítést nem tettek annak érdekében, hogy Magyarország határai között (is) önálló tervezési-statisztikai régióvá váljanak. A hét Duna menti megye így öt statisztikai-tervezési régióba került besorolásra. Ez azt jelenti számukra, hogy a formális tervezési és fejlesztési kereteket illetően a „Duna-mentiség” nem jelent meg, illetve az érintett megyék közössége lényegében az országon belül leértékelődött, ha a beindult folyamatokat kritikusabban tekintjük, akkor azt is mondhatjuk, hogy megszűnt. A kutatás során többször megjelent az a kérdés, hogy egy formális nemzetközi, nagytérégi együttműködés elegendő-e a megyék számára Duna mentiségük tudatos megélésére. Az derült ki a konkrét elemzések szintjén, hogy a különböző kérdéscsoportokban eltérő módon vetődött fel a Duna-mentiség problematikája:

- közvetlen „partiság”, amely azt jelenti, hogy az adott település lakossága kivétel nélkül, a település fekvéséből fogva a mindennapok és evidenciák szintjén éli meg a Duna közelségét, annak előnyei, illetve a jobboldali magas part eróziója és omlásai kapcsán egyes esetekben negatív hatásait,
- a Dunával közvetlenül határos statisztikai kistérségek (különösen, ahol a kistérség vonzáskörzetközpontja Duna parti város) lakosságának döntő többsége rendelkezik közvetlen „Duna-élménnyel”, tehát tudatosan és közvetlenül éli meg a Duna adta lehetőségeket, esetleg korlátokat,
- az első Duna menti várossortól távolabb eső statisztikai kistérségek lakosságának döntő többsége már nem a mindennapi, közvetlen tapasztalatok és kapcsolatok szintjén viszonyul a Dunához, hanem számára már inkább csak „földrajzi jelenség és esetleg tananyag”, de már nem a mindennapi érintkezés és kapcsolatrendszer szerves része a folyó”. (Dövényi – Hajdú 2003).

Mint virtuális képzet, az *identitásrégió* viszont aligha alkalmas tudományos, „operacionalizálható” fogalomként, ez kétségtelen. De legalább nem hamis abban az értelemben, hogy a hangsúlyt az átélésre, a *saját tér* meghatározására, a szubjektív tartalommal megtöltésre helyezi. Így lesz – vélem én – *jelentésszerű* ez a térfogalom, hiszen a *lokalitás*, melyből a régió képzete építkezik, egyúttal öndefiniáló, identifikáló, perszónálisan érvényes *összefüggés-rendek* eredménye. Jobbára persze valamiféle szerves egységet képzelnek emögé is, akik így írják körül a maguk közös terét, s lehet hatalmi magaslatról ezt is „kerek egész” településként érteni, amit azután a települések rendjébe kell építeni, hierarchiába szervezni, önképétől megfosztani. De az a régió, amely csupán „környék” a szó hétköznapi értelmében, valaminek a körzete és maga a valami is egyben, a lakosok számára nem igazgatási egység vagy fejlesztési térség elsősorban, hanem *mentális*, az odatartozás érzése, a tágabb szemhatár átfogta „vidéke” a helyi létnek, s épp ezért nem a mérete „rangsorolja”, mint az igazgatásjogi vagy statisztikai szemlélet szabta térségiséget, továbbá nem valamely strukturális tagozódásban elnyert hely minősíti, mint a tanyát, a falut, a várost, a megyét, a fővárost, az országot. Hanem számos más elem, melyek éppoly fontosak lehetnek, ha nem épp fontosabbak is emezeknél. Mert kulturálisak, mert az identitás örökségét hordozzák, mert jelentésük azok számára van, akik megtestesítik, átélik, belakják, tartalommal és jelentéssel töltik meg, értelmet adnak már a pusztá meghatározásnak is.

Ilyen példaképpen a történelmi szerep alapján kialakult *minősége* egy tájnak, amit persze gyakorta az uralmi és gazdasági környezet szabott meg, s a térbeli mozgások formájában megnyilvánult az is, mennyire s miképpen egységes, átélelhető, kedvelhető. Kiegészíthetik ezt funkcionális sajátságok, mint például az a szempont, melyet Erdősi Ferenc – Gál Zoltán – Hajdú Zoltán (2003) *a Duna mint folyosó, határ és védvonal* értelemben követ végig a folyótörténet kezdetétől, s megállapítják, hogy a jobbparti védvonal egyenlőtlen vagy

féloldalas fejlesztést tükröz (egyebek között a városhálózat sűrűsége szempontjából, vagy a partok minősége terén is, lásd i.m. 20, 50-52.), de a folyó mint elhatároló és védő természeti elem talán nem okvetlenül a partok mentén élők felfogását tükrözi, vagy legalább értelmezésre szorul, ha mégis. A szerzők is kiemelik, magam is úgy vélem, megannyi funkció, jelentéstartalom kopírozódott rá a folyóra és funkcióira, kaphatott kölcsön a Duna-medence akár a szovjet és amerikai érdekszférát markírozó jelleget is, de a táj minősége elsődlegesen mégis inkább azoktól a *közösségi tartalmaktól* függ, amilyenek az életminőség szintjei, az identitások mélysége és szilárdsága, az etnikai és kulturális specifikumok, a terek hordozta nevek, s a nevek révén életlehetőségbe költözött csoportok egzisztenciális és mentális öröksége.

A mentális egységben, a „jelentéses” térben, s a kultúra (komplexitása szempontjából) kutatható területének szempontjából fontosnak tartom a *társadalmi téridő* közösen szabott élményét, közösen alakított normáit, a nyilvánosság szintjét, és a politikai-kulturális vagy etnikai tolerancia kívánatos *értékét*, továbbá mindezek reprezentálódását, közös élményként „megjelenítődését”, identitás-megalapozó hatását. Akár építő ez a saját definíció, akár dehonesztáló, vagy épp megbélyegző (mint a regionalitás alapfogalmait körvonalazó Bourdieu-tanulmány stigmatizáltságra vonatkozó okfejtése ezt árnyaltan illusztrálja is, lásd Bourdieu 1985).

Ezekből fakad, vagy hozzájuk tartozik a társadalmi *tevékenység-struktúra* és az értékrend szervessége, a belülről formált és szabályozott és ellenőrzött normarend, a függőségi viszonyok és kapcsolathálók *harmonikus* kezelése.

Perszonalitástól az autonómiáig (szuverenitásig)

A „saját régió” szabta térben a *szuverén helyi kultúra*, az etnikai csoportok sors-meghatározottságának és definiált helyzetének belátása, életképes és *kollektív alakítása*, hatásainak (s így határainak) moderálása ugyancsak a regionális szerepkészlethez tartozik; a „jelölt” pozíciók és a formálódni képes szerepek, a patrónus-kliens viszonyok *kiegyensúlyozottá* segítése, a társadalmi közlekedés rituáléinak áttekinthető rendszere szintúgy eszközei a *regionális öntudatnak*.

Megannyi tereptapasztalat nyomán úgy látom: a lokalitások, a helyi, tájegységi szintű társadalmi *entitások* (minden külsődleges megítélés dacára) nem merevek, hanem *flexibilisek*, változéképesek, átalakulni hajlamosak is. Bennük nemcsak struktúra és funkció, hanem *szerep és folyamat* is jelen van, maguk is alkotói-alakítói mindezeknek. A regionális teret éppúgy, mint a helyi-települési egységet annak *közösségei* adják, s ezek képesek (vagy képtelenek) a maguk mozgásdinamikáját a térben érvényesíteni. Ebből a képességből ered (egyebek között) *államkorlátozó szerepük* (így például a regionalista mozgalmak, öngazgatási közösségi törekvések, autonómiaális vagy szeparatista akciók is ezt igazolják szerte a világon), valamint ebből a belső tartalomtól, dinamikából fakad az egyes térségek *önérvényesítésének*, alku-pozíciójának számos eleme, amelyek nem magának a fizikai térnek „elmozdulását”, „megindulását”, „exodusát” teljesítik be, hanem csupán arra figyelmeztetnek, hogy léteznek, jelen vannak, számolni kell velük, s megbillenne a „nagy egész” egyensúlya, ha nem érhetnék el, ami őket megilleti.

A mentális reprezentációk és a térbeliség kapcsolatában még számos olyan elemet sorolhatnánk föl, melyek aligha könnyen definiálhatók. Hogy például a mentális reprezentációkból mi kerül át a „mások számára készült”, ún. „publikus reprezentációkba”, az például nemcsak a tér történeti felosztás-tartalmaitól, intézményes átszabásától, illetve az ez elleni represszió erősségétől, hullámaintól, a politikai hatalom erejétől és a lokalitások védekező képességétől

függ, hanem (és nem utolsósorban) attól a megkettőzöttségtől, melyet ez az állapot, konkrét képlettel kifejezve: a perifériák harca a központ ellen, a hullámok harca a partok ellen, s a két part közötti kommunikáció mint történelmi eseménysor tartósít. Engedjessék meg csupán az az analóg példa a szakirodalomból (a csíkszeredai Kulturális Antropológiai Munkacsoport kutatásaiból), amelyben Biró A. Zoltán vezette le a regionális identitás kialakulásának egy változatát, amelyben Hargita megye, mint „a magyarok megyéje”, s a „hargitaiság”, mint egy szimbolikus, a hegytömb által kettéválasztott alrégiók jelképes mintha-egysége hozott létre olyan fals helyzetet, amelyben a régió 1968 óta szinte a központi politikai hatalom által „felkínált” identitás-lehetőségként szolgált, úgyannyira, hogy állandósult nyelvi elemek, szócsoporthoz, jelzők, publicisztikai lelkesültség, átfogó (burokszerű) mentalitás kezdett megnyilvánulni a „legitimált egység” tartalmaként, zárójelbe téve a lokális identitások lehetőségét, létjogát is. E mesterkéltnél, a helyi identitást hivatalos és nem-hivatalos magatartásmintákra osztó, megkettőző, polarizáló hatásmechanizmus egy szűk helyi elit ügyévé tette a regionális identitás kialakításának, elfogadtatásának kérdését, olyan politikai alkuként szolgált tehát, melyben büntudat kellett hogy kíséresse a saját, fenntartott identitást, szemben a makroregionális képzet kínálta stratégiával (Biró 1992). A példa arról szól tehát, hogyan és miként ered hamis identitás a publikus reprezentáció kívülről befolyásolt szintjén, s hogyan marad meg belül, a helyi társadalmak szintjén olyan politikai magatartás, életfilozófia, problémakezelési gyakorlat és pszichikus azonosságélmény, mely társadalom- vagy politikatörténeti szempontból akár a bourdieui stigmatizálódás árán is vállalja a maga másságát, szuverén értékékképzetét, hagyománytartó karakterét. S ugyanez a térkiszajátító, térátrendező, térbelakó attitűd jellemzi például az Ulm-vidéki, Regensburg-környéki, Passau-táji, melki, szigetközi és csallóközi, dunakanyari, nagyalföldi, Vukovár- és Belgrád-környéki, vaskapui, dobrudzsai Duna-tájak lakosságát, s ez a megszemélyesítő gesztus él talán végig a Duna két és félezer kilométeres hosszán. Emitt elválaszt, ott összeköt, ügy és ürügy, jelkép és birtok, megérhető tér és veszélyforrás... – jelképesen szólva: nőalak, akinek a legtöbb nyelvben nőnemű névelőt adományoznak, „anyácska”, akinek mellékfolyói férfiak, megtermékenyítői nemcsak társai, de határai, támaszai, elemi tartozékai is. (E feminim jellegről lásd Lukács, i.m.; valamint Erdősi – Gál – Hajdú 2003:16-17).

A lokális öndefiníció alapja sokszor az a *hovátartozás-érzés*, ami belülről nézve nem szorul indoklásra, mert evidens létállapot, ám az ön-identifikációhoz hozzátartozik az *elhatárolódás a máshonnanról*, a határmegvonás az idegenek előtt, a bezárkózás a direkt behatások előtt. Vagyis a közös múlt és közös sors vállalásának olyan formája ez, amelyet belülről nézve (az ott élők szemével) maga a folyó, hullámaival, irányaival, kanyarodásaival, tájoltásával, környezetében funkcionálisan határolt terekkel testesít meg – ez a (szinte perszonális) *saját tér*, melynek bensőséges a tartalma, s legfőbb célja az „ismeretlen egésztől” vagy a definiált környezettől elválasztott, kijelölt térbeli egység funkcionáltatása, fenntartása, védelme, stb. A Duna esetében természeti jelenségről lévén szó, ez nem is oly meglepő, hisz sokkal szemet szűrőbb volna, ha a Dunakanyar vagy a Vaskapu hegyei közt tovasodródó folyam nem érdemelne ki eltérő értékelést, megkülönböztető „bánásmódot”, fogalmi rangot, s nem válna idegenforgalmi látványossággá, természeti értékke egyúttal, amit persze a legkevésbé sem maga a Duna akar, de mert túlzás nélkül is fölbecsülhető impozáns volta, ezt kétségtelenül meg is kapja. Saját tere ez esetekben is úgy terjed túl közvetlen környezetén, hogy az antropomorfizált tartalom, a természeti szépség kap többlet-értéke(lés)t, s nem maga a folyó, hanem a folyómenti emberek tekintik saját terüknek, értékelésre méltó többletnek, (idegen)forgalmazható minőségnek. Ez sem más tehát, mint az értékelési (esztétikai, ökológiai, naturalisztikus, idegenforgalmi, vagy összességében és egyszerűsítve: *szimbolikus*) *tartalmak téri megjelenítődése, narratívája*.

Ugyanennek a mentális és természetföldrajzi tapasztalatnak mutatja ki érdekes analógiáját a huszadik század végi ökológista és antipolitikus mozgalmak egyik politológus-szociológus kutatója, Alain Touraine, aki a téri és történeti tartalmak egységét vagy egyvelegét úgy fogalmazza meg az új társadalmi mozgalmak egyes folyamatainak elemzésekor, miszerint a regionalista (és főként Franciaországban, Kanadában, Itáliában egyúttal gyakran éppenséggel nacionalista) törekvések korunk döntő erejű változásainak hordozói, nem kis hányadukban azonban konzervatív beállítottságúak is, vagyis jelen van bennük egy kulturális és modernizmus-ellenes dinamika, egyfajta globális terv a posztindusztriális társadalom átalakítására, s olyan kollektív identitások kiépítésére, amelyek az önállóság akarásában nyilvánulnak meg, lokális tartalmak felértékelésére vállalkoznak (Touraine 1978). Mindez azzal jár, hogy a *regionalizmus mozgalma* a *helyi társadalmat* nevezi ki a nemzet helyébe, a *régiót* teszi a lokálisan még kezelhető makro-egység képzetének helyébe, ezért elveti a centralizmus minden sémáját, és a perifériák nevében (gyakran igen radikális) kritikát gyakorol az állam ellen egy önkormányzati típusú szociális terv szorgalmazásával, amely az identitás elve vagy érzése alapján a kulturális diverzitást értékeli többre, mint a makropolitika bármely más képződményét (árnyaltabban Borsos 2004, Lányi 2000; Voutat 1992; a kultúrák és határkonstrukciók szakirodalmából lásd pl. Hofer 2004:17-21; Keményfi 1999; Lévi-Strauss 1977; *Mythos Danube Area*; Pewzner-Apeloig 1999; Petrella 1978; Szabó László 1999; Tapié 1969; Van der Kooi 2000-2001).

A *regionalizmus*, eltérően a *regionalitástól* – amely pusztán sajátos identifikációs tartomány is lehetne –, s eltérően a *regionalizálástól* – amely viszont az igazgatási és téralakítási külső erők feladatvállalásának látszik inkább –, olyan „izmosos” törekvés, amelynek legfőbb célja az öngazgatási önállóság jogának megszerzése, a térségi szuverenitás elérése. S ha ennek a törekvésnek belső tartalmát az etnikai önmeghatározás adja, mint Korkikán, Wales-ben, Quebec-ben vagy Gascogne-ban, akkor jön létre az *etnorégió* fogalma, mely a perszonális önértékelés logikájától a tájegységi érdekreprezentációig ívelő szakaszon a *régió etnikus egységét, tömbszerű megmutatkozását tekinti önnön lényegének*.

A régióról szólva tehát első közelítésben a sokféleség nagy egységét rejtő földrajzi fogalom, történeti tartalmú entitás és globálisan vagy lokálisan definiált tartalom az, amit etnikai, szociokulturális, humángeográfiai, politikai, antropológiai örökségként egy térbeli egységről meg lehet fogalmazni. Mint minden (relatív) lokális társadalomban, a régióban is a lét-célok és létkörülmények egyetlen szerves feltétellel kerülnek párhuzamba: azzal, hogy *a térbeli környezettel kialakult, kialakítható szimbiózist az egyensúlyok rendszere tartja fenn, és jó esetben ezzel segíti élni a lokálisnál komplexebb, de a globálisnál kisebb méretű egységet*. Ennek a célnak és a keletkezés/létezés eme alapfeltételének a nem-mesterségesen létrehozott régiók felelnek meg legközvetlenebbül, hiszen a lokalitások identikus készletetése megkapják érvényes kiterjedésüket, a makropolitikai szemléletmód pedig megtalálhatja benne az organizációs egységet, amely áttekinthető, kezelhető, megismerhető, segíthető. S ha van „értelme”, történelmi hozadéka a regionalizációs politikáknak, ha van érvényessége a regionalista mozgalmaknak, valamint ha van térbeli kiterjedési szabadsága a lokális önértékelésnek, az talán nem a megye, nem az ország, nem a járásnyi terület, hanem a szerves régiók kiépítésének, összhangba kerülésének politikájával függ össze. A Duna kutatása közbeni identitáskeresés, a számtalan változatban megfogalmazott identitás-tartalom azonban csupán „kifelé”, a „hátszág”, a más csoportok és tájak felé tükrözi azt az egységet, amely segít magamagát elkülöníteni a háttér más tájaitól, de ezzel az identitás-konstrukcióval mindeközben megformálja az összetartozók közösségét, táji horizontját is. Mikrorégiót, vagy „EU-régiót”, vagy identitásrégiót, amely az összetartozók lakhelye, szemben a távolabb lakókéval, s még inkább szemben a természeti vagy funkcionális többlet-értékkel nem rendelkező tájegységi identitásokkal.

A régió fogalma a lokalitások nézőpontjából tehát ekként (vagy ilyen módon is) fest. A régiófelfogások sokasága, avagy a korunk fő lokális változásdimenzióit is meghatározó etno-regionális alternatívák immáron másfajta vizsgálódást követelnek. Ne ébredjen a tévképzet, még mindig a Duna mint tünemény földrajzi és szimbolikus megformáltságának ideái között járunk, az identitásrégió ennek olyan reprezentációja vagy narratívája, amely a maga nemcsak téri jellegében támaszkodhat a határok és határátjárások fogalomköreiben ismertebb *területi alapú* tüneményre: az *etnikai téruniverzumot* megtestesítő, és a *kulturális térségiséget* kifejező identitásokra.

Az etnoregionalizmus térfogalmi

A régió fogalma a kortárs tudományok ösztüzében áll ugyan, de éppoly fontossá vált a nem-tudományos, a politikai publicisztikai, a művészeti, és a pluridiszciplináris közelítések számára. Analogikus értelmezésem ezért egyfajta interdiszciplináris (episztemológiai, politológiai, antropológiai) nézetrendszerbe illeszkedik. Úgy értelmezem a régiót (s az alábbiakban vagy már főtebb is utalt szakirodalmat ugyancsak ezen az alapon válogattam, csoportosítottam), mint a társadalmi vagy közpolitikai térség egy részét, megnevezhető vagy definiált szeletét, amely nem csupán a szocioszféra, hanem ennek részeként, de néha hangsúlyosabban: az etnoszféra reprezentációjaként fogható meg. Azt a felfogást kölcsönzöm itt, amelyet Michel Foucault „panoptikusság-képletének” alkalmazásával számosan használnak, mely ugyanis arra vonatkozik, hogy a hatalom tudása, megragadása és fenntartása a tér felosztásán alapul, a hatalom betelepül a térbe vagy rátelepül a tér egy definiált darabjára, s ezért bárkinek, aki társadalmi csoportként, erőként, törekvésként részt kér a politikai térből, meg kell küzdenie a tér újrafelosztásáért. Így tehát mind a hatalom túltengései ellen védekező társadalom, mind pedig a hatalom „egységével” szembeni antihatalom magának az érdek-küzdelemnek, konkrétabban a *határdefinícióknak* terepe. Ezért korántsem meglepő érv, hogy az a helyzet, melyben a társadalom etnikai, etnokulturális csoportjai önerejük, autonómiájuk, szuverenitásuk kinyilatkoztatására törekszenek, nem mást alakít ki, mint az „etnikumok az állam ellen” képletet. S e képlet egyik megnevezhető formája, legitim kerete éppen a *régió*, amely a századunk harmadik harmadában megerősödő új civiltársadalmi mozgások és etnikai mozgalmak térkövetelése formájában egyúttal térképátrajzolást is eredményez, éppúgy, miként előzménye és ellentett folyamata, amelyben az etnikai térségekből maga a politikai állam főhatósága szakította ki a maga terét és rajzolta át politikai határait valamely gazdasági, uralmi, haszonvételi logika alapján.

Az etnikai mozgalmak sajátosságai igen számosak, részletezésükre itt nincs mód. Megállapítható azonban két közös jellemvonásuk: a) egy „vitathatatlannak” nyilvánított, adottnak vett vagy valamely megállapított tényre épülő, az etnikai „egységre” hivatkozó törekvésként jelentkeznek, mozgalmi alapjuk a tömegesség, s olyan társadalmi, kisebbségi közérzet, amely *egy identitás kifejeződésében*, reprezentálásában fogalmazza meg létjogát, s korlátozni törekszik az őt korlátozni próbálókat; b) rendszerint egy /re/konstrukciós mozgalom eredményeként jönnek létre, visszaállítandó valamely történetileg „meghaladott” állapotot, szerepet, döntésjogot vagy szabadság-intézményt, s e visszaállítási szándék (a tényleges, későbbi eredménytől függetlenül) társadalmi ellenállásban, mozgásban nyilvánul meg, amely a meghaladni szándékozott helyzetben uralomváltási célok megfogalmazásával jár együtt. (Nagyon, szinte méltatlanul direkt utalással itt a dunai svábok, szerbek, bolgárok térhez kötött, szinte szigetszerűen elhatárolt identitás-vállalásához kalauzolnám az olvasót, ha nem lenne e kérdéseknek avatottabb szerzők tollából méltán traktált szakirodalma, lásd Bindorffer 1996; Bottlik 1988; Glatz 1998; Magris 1992).

Egy másfajta közelítésre (Touraine 1978) utalva fontos kiemelni, hogy a nemzetállamiságtól megkülönböztetett kollektivitás fogalmába már nemcsak az állampolgár konstans jogi állapota értendő bele, hanem a nyelvi-kulturális (etnikai) dimenzió is, amely nem vág egybe az államnemzeti egységgel, sőt azzal fogalmi és tényleges konfliktusban is áll. S e konfliktus vállalásának alapja ugyancsak az identitás regionális léptéke lett.

Mint hogy az *etnoregionalizmus* mozgalma nem kis hányadában frankofón területeken érvényesült, érdemes ezt aszerint tanulmányozni, ahogyan a térség érintett tudományai és kutatói elemezték. G. Hérault és Y. Person megkülönböztetnek „primer és szekunder nemzeteket”, politikai nemzetet és spontán nemzetet, avagy „nemzetállapotot” és „akarati nemzetet”, mely utóbbiban a kollektív tudat asszimilálja, magába foglalja az előbbi. R. Galissot és D. Ronen a kelet-európai nemzetek és osztálykonfliktusok, illetve a nyugati szeparatista mozgalmak kapcsán kifejtik, hogy az állam által a huszadik századra (vagy annak során) elveszített nemzeti tartalom (amely a nemzeti kapitalizmus imperializmussá lett változata, s mint ilyen külső kolonizációkban és belső gyarmatosításban is megnyilvánul), hozzájárul ahhoz, hogy egyfajta egységesülés menjen végbe a világ vagy a földrészek, régiók népei között, s elhalványuljon a nemzetek számos különbsége, hogy tehát „megnémult kulturális lények alkossanak racionális egységet”, amely azonban végül is senkié sem lehet, elmosódik mindama karakteres különbség, amely az egyes népcsoportok szerves mássága volt egykoron. A regionalista mozgalmak viszont épp ez ellen a „központi” (központosító és uniformizáló) hatalmi törekvés ellen nyilvánulnak meg, etnikai szembenállásuk az állammal azonban eszköze lehet annak is, hogy más, szintűgy elnyomott etnikumok elleni nyomásra használják fel őket. Céljuk azonban rendszerint a másság elismertetése, így nem más másságok ellen irányulnak, hanem a hatalmi csoportok, a saját (vagy univerzalizálódó) elit állama és egész államkonceptiója ellen (bővebben lásd A.Gergely 1997; Böröcz 2002; Dénes 2001; Kovács 2000; Voutat 1992:152-153).

Mivel az etnikai identitás párhuzamosan, hol a hovatartozásban, hol ennek reprezentálásában nyilvánul meg – vagyis dinamikájában a szembenállás és az odatartozás felváltva, a kihívások mértéke és módja szerint figyelhető meg, azért az etnikai identitás határai és kiterjedései a mássággal való viszony kifejeződésében érhető tetten. Ezt a kifejeződést látjuk a normák, értékek, modellek terén, a politikai érdekképviselőben, a nyelvi, szokásjogi, erkölcsi tradíciók formájában. Az etnikai-regionális térhasználat alapkérdése ezért az: megjelenik-e, illetve képes-e artikulálni egy etnikai egység a maga térbeli és kulturális másságát, vagy pedig egy régió identitása jelenik meg egy kultúrában?

Számos, e főkérdésre adott válasz szerint (Bassand, Guindani, Pellegrino, Petrella) egy etnikai egység képes regionálisan kifejeződni, a kulturális, etnospecifikus jelenségek a térbeli körülményekben formálódnak, s hordozóik a nyelv, a vallás, a jogszokás, stb. *A térben elfoglalt hely* tehát valamiképpen *reprezentálódik a kultúra dimenziói között*, s minden tér elkülöníthetetlenül hordozza saját tartalmát, minden társadalmi csoport egy tér-időbeli formában teljesedik ki és őrzi meg magát, kitermelve a csoport-identitásnak azt a látszatát, hogy a maga egységét mint *formát és tartalmi teret* állandósítja (Ledru 1980:4-9; Voutat 1992:268). E helyhez tartozás módja tehát a közösségek térbeli reprezentációját hordozza, nem adminisztratív vagy politikai értelemben, hanem a társadalmi hovatartozás olyan vonatkozásaiban is, amilyenek a kor, a nyelv, a vallás vagy a pártválasztás, vagyis *a térbeli identitás egyúttal referencia-helyszín is*. Amilyen stabilnak tetszik a nemzet – kiküzdött határaival és térbeli kiterjedésével –, ugyanolyan egyértelmű, hogy a *társadalom maga is a saját tere kialakításával* „keletkezik”, ennek révén szerez érvényt tér-igényének, s később sem lesznek értékei, normái, szokásai a térbeli megosztástól függetleníthetőek, a térhasználat módja pedig *rendszeralkotó* hatást gyakorol az *etnikai csoportkapcsolatok* rendjére, a szociális-kulturális hálózatokra, a proxemikailag definiált tér „birtokjogára”. A Duna-térség e szempontból olyan

etnoregionális tájuniverzumnak tekinthető, amelyen belül a földrész legtöbb vallása (katolikus, protestáns, ortodox, zsidó, muszlim), legtöbb folyómenti állama, legtöbb etnikai csoportja jelen van, így a (földrész egyetlen nyugat-keleti irányú folyója) valóban kultúrák közti folyamatosságot, kapcsolathálót, hullámzó kölcsönhatást jelenít meg, s teszi lehetővé, hogy a térség országai, államai, városai, kistélepülései és csoportjai sokoldalú kölcsönkapcsolatban létezve birtokolják a maguk folyómelléki terét és kezükben tartják a kultúrák közti kölcsönhatások gazdag eszközszerét.

E térbirtoklás, illetőleg az állam mint makrostruktúra települése a maga limitálta (illetve környezete által biztosítottan kihasználható) térbe, adta és adja a keretét annak a szuverenitási konfliktusnak, amely a térbirtoklásban éppúgy kifejeződik, mint a fennhatóság és az alávetés egyéb módozataiban. A Foucault-modell tehát ebben a térfelosztásban, a felügyelet, a korlátozás, a térbiztosítás diskurzusában köszön vissza. S bár a politikai állam (vagy organikusabb fogalommal: a hatalom) mindig is ugyanazt a fizikai, földrajzi vagy társadalmi teret használta, mint ugyanezen állam polgárai (alattvalói), a hatalmi funkciók és uralmi viszonyok térbeli elosztásában nem volt ősidőktől fogva megnevezhető problematika a regionális szintű térhasználat. A *regionalista eszme* egyfajta „infranacionális”, autonomista vagy szeparatista felfogások által gerjesztett idea volt, amely a 18. század államisága folyamán még nem létezett, s csak a 19. században alakult ki. Elsősorban a tér sajátos értelmezésén alapult, nevezetesen azon, hogy egy népesség belevetíthette saját múltját, specifikus térként, szakrális területként definiálhatta a maga szűkebb-tágabb létszféráját, s ezzel részben megszabadíthatta történelmének tényleges, akut vagy folytonos korlátaival (a 20. századi etnikai mozgalmak közül ilyen volt például az oxitánok, a bretonok, a gasconok, a baszkok, az elzásziak, az írek, a korzikaiak, a vallonok, stb. identitásküzdelme, de a példák köre bolygónk egészéről bővíthető).

Annak, hogy egy etnikai tartalmú, lokális méreteken túlnőtt, ország- vagy nemzetméretűvé pedig nem növelhető identitás mozgalom-formában jelentkezik, nemcsak a tényleges történelmi örökség, kollektív emlékezet, vagy a konfliktusképes másság a kifejezője, hanem leggyakrabban maguk a régió (kistáj, nagytáj, kultúrtáj, országrész, kultúrkör, etnokulturális karakter) képviselői, hordozói, megfogalmazói. Gyakori, hogy egy etnoregionális törekvésnek nem maguk az etnikum „törzsökös” reprezentánsai a valóban konfliktushordozó aktorai, hanem a tájék értelmisége, a regionális vagy központi szinten megjelenő politikai, kulturális, tudományos vagy művészeti szereplői inkább, akik fölfedezik, megnevezik, magukra veszik képviseleti szinten is egy (a nemzethez képest) lokális identitás jegyeit, „stigmatizálják” vagy stigmatizáltatják” magukat, s ezzel fölhívják a figyelmet a másság jogosságára, legitimitásigényére, stb. Lehetséges tehát az etnoregionális csoporttörekvések vagy szélesebb ívű tömegmozgalmak „érdekreprezentációját” az aktivisták, a cselekvőképes (vagy valamely képviseleti szinten megjelenő) aktorok értelmezésében is magyarázni. Ilyetén aktivista értelmezésben a régió bizonyos karakterisztikus jegyek megtestesítője, környezet és ember viszonyának specifikus kifejezője. Ebben a „természeti” hivatkozási alapú *táj-identifikációban* azután (az érvek szintjén) már megjelennek olyan vitathatatlanul minősíthető utalások is, mint hogy például *egy régióhoz tartozás* (főként persze viszonylag egynemű populációt feltételezve) az *emberi egyéniség* alkotója, formálója, ennek révén ugyanakkor hordozója, megtestesítője is a régió a maga lakóinak. Értelmezik a régiót abban a szövegösszefüggésben is, hogy a lokálisan honos népesség települési szintnél tágasabb horizontjának hordozója, a tradíciók és a szokások, az adaptációs és kulturális stílusjegyek átadója, konzerválója, stb. (ezért különböztethető meg például hegyi és völgyi szubkultúra, értékörző-traditionalista és modernizátor gondolkodásmód, kellemes temperamentum és makacs maradiság, zárt és nyitott társadalmak köre stb.).

Megkülönböztethető persze a regionalista törekvések között a szociokulturális *elkülönülést* szorgalmazó („nacionalista”, szeparatista, lokalista, etnocentrikus) irányultság, amely szociológiai és történeti értelemben egyaránt hordoz valamely marginális alapvonást is, és az asszimilációra képes vagy *szimbiózist* kereső másik karakter, mely a nemzetfejlődés európai történetében majd’ mindig fokozott nyitottsággal volt jelen, egyúttal szükségképpen jobban ki is volt téve a fölérendelődő érdekeknek. A törekvések típusai azonban nem kezelhetők mereven. Gyakorta át- meg áthatják egymást, hol egyik, hol másik kerül fölültre, mikor melyiknek lesz „divatja” vagy megindokolható fölfakadása. Egyes esetekben a szélesebb spektrumú etnoregionális mozgások felülrétegzik, átmoszák a lokálisabb törekvéseket: ez történt a 19. századvégi oxitán mozgalommal is, mely fölébe kerekedett a térség (Dél-Franciaország) provanszál, gascon, baszk, béarne-i, bigorre-i, auvergne-i és más etnikai identitásainak, hogy nyelvi közösségben egyesítse az ország területének mintegy felét, közben sajnálatosan elnyomva a lokális, kistérségi, regionális kultúra sajátosságait. Más helyzetekben, például Belgiumban, Kanadában, Svájc, Itália vagy Spanyolország számos régiójában, ahol a nemzeti dicsőség próbált a kisebbségi-etnikai identitásokra nehezedni, éppen az egyre súlyosbodó teher alól kibújva éledtek újra az etnikai identitások, szubkultúrák. Ezek a folyamatok, kölcsönhatások (mint példák is) arról árulkodnak, hogy a látszólag egységes, tudományos szemlélettel vagy politikai magaslatokról kiegyensúlyozottnak látott etnospecifikus térben, a régiók saját terében is eltérőek az önmeghatározások, különböznek az önmegfogalmazási igények, az önértékesítési képességek, s mindama etnikus sajátosság, amely az egyes régiókat jellemzi, összekülönbözhet a szomszédos, a központi hatalom által pártolt, vagy épp egy harmadik szomszéd által elnyomott identitás ürügyén. Ha a volt Jugoszlávia, Szovjetunió, Kína vagy Fekete-Afrika egyes nagytérségeit, vagy közelebbi példaként a cseh/szlovák/magyar regionális kapcsolatokat nézzük, igen nehéz eldönteni, mikor és kit nyomnak el éppen, miként és meddig törekszenek egymás politikai-kulturális terének elfoglalására vagy egyfajta stratégiai fennhatóság kialakítására épp az identitás-egység ürügyén.

Ismét más eset a régió-problematikák között, amelyben nem egy régió emelkedik ki önmegfogalmazódása alapján, s nem győztes belháború vagy konszenzusos veszteség élménye írja „le” a régió mibenlétét. Létezik ugyanis az az eset is, amilyen a svájci Jura kanton lakosaié, akiket topológiai, természeti, állami, vallási és etnikai határok egyszerre (és történetileg is folytonosan) osztanak meg, annak ellenére, hogy a régió mássága, lakosainak összetartozása mind politikai téren, mind gazdasági egyensúlyok szempontjából, mind pedig vállalt identitásuk alapján nyíltan, demokratikusan biztosított lehetőség. Hasonló az évtizedek óta elhúzódó konfliktusos identitáshelyzet például Dél-Tirol németei és olaszai, vagy Val d’Aosta savoyai és franco-provenszál regionális csoportjai között. Mégpedig az „enklávé” állapota, a bezártság átélése a jogilag garantált regionális autonómia szintjén. Val d’Aosta olasz földön kialakult francia enklávé, amely megőrizte kulturális és nyelvi autonómiáját, szociokulturális elkülönültségét, s hajdani stratégiai szerepe (a Szent Bernát-hágó katonai védelme Piemont felől) funkcionális sajátosságot is tartósított. Az urbanizáció folyamata és a piemonti, lombardiai ipari fejlődés nagy elszívó hatása ellenére az aostai iparosodó polgári- és kereskedőréteg megőrzi etnikai tradícióit, paraszti kultúráját akkor is, midőn a venetói szerbhorvátok vagy a dél-tiroli németek már jórészt asszimilálódtak (1870 és az első világháború között), majd az 1919-ben induló és egyre erősödő fasiszmus „italizáló” kényszerének is ellenállnak, habár 1925-től csak olasz nevet adhattak a francia gyermekeknek, s 1945 után Itália annektálta egész Val d’Aostát. A francia nyelv itt 1561 óta hivatalosnak számított, a második világháború után pedig Unió alakult a kisebbségi önrendelkezés védelmére, a szolidaritás kifejezésére és a kétnyelvűség elismerésével (a völgy 105000 lakosából 25000 francia anyanyelvű) (Tollis 1978:93-97). Közel ugyanez, majdhogynem szinonim a helyzet, ha Bohémiát, Csehországot, a német és osztrák hatást vesszük egybe, vagy ha a Duna-mente népeinek „korridor-szerepét”, a folyó római tartományokat északi határként védő jellegét, s a

szláv és német elem nyelvi-kulturális köztességét vagy kölcsönhatásait tekintjük. Maga a folyó, midőn egyazon város (például Pozsony, Győr, Vác, Buda és Pest, Belgrád) vagy a Duna-delta kevert népességének megosztó és összekötő természeti eleme, éppoly generális szervező, integráló erőként hat, mint energiahordozóként vagy közlekedési felületként. Integráló hatása nem valamely igazgatási, kulturális zsákutcából kimenekülés élményét kínálja, hanem a *regionális identitás védelmének létkényszereként* tartja mederben a partok menti határokkal és a lokális identitás térbeli kiterjedésének folytonos biztosításával elért funkcionális kapcsolatokat, illetve szerez érvényt a „saját tudat” és a marginális állapotot elfogadó önérzet továbbélésére. S miként az aostai példa annyiban izgalmas a régió s a regionalizálódási folyamatok szempontjából, mert adott esetben a regionális léthelyzetet szorongató külső erők hatására nem a helyi öntudat elfulladásáa következik be, hanem annak sajátos „lefűződése”, megduplázódása, exportációja, ezenközben a folyó mintegy továbbítja, időben és térben is megnyújtja a hasonló identitások kialakulásának terét, szinte fonalként kapcsolja össze a szabadságképletek folyómenti átélhetőségének lehetőségét. Ezt a fajta regionalizmust lehet megtalálni például a felvidéki dunai identitásban, ahol a régió nyelvhatára mindegyre szűkül, s védekezésépp a kultúraörző viselkedés nem magába fordul, etnocentríkussá válik, hanem kimenekül a régióból, s új helyen keres magának érvényesülési teret. Ez a sokszorozódás, térbeli képzettel szólva: a régió kisléptékű újraalkotása egy másik, plurietnikus térben, ugyancsak egyfajta *régiófogalomhoz* tartozó jelenség, amely a maga újdonságával, érdekességével nem elbizonytalanítja az amúgy is sokféle régió-definíciót, hanem az etnikai tartalom révén egy más kontextusba helyezi, gazdagítja, színesíti tudományos megközelítéseink lehetőségeit.

Anélkül, hogy a régiófogalmak teljes körét végigsoroltam volna, s abban a tudatban, hogy ez nem egyszemélyes feladat, hanem kutatóintézetek együttműködéséből idővel majd talán kialakuló törekvés eredménye lehet – rövidre zárom itt áttekintésemet, kiemelve, hogy aminek relatíve gazdag, s csöppet sem teljes listáját itt adhattam, azt naponta gyarapítja a hétköznapi élet, azt talán minden egyes régiója a világnak más és más példákkal egészíthetné ki, s minél több tudományos tapasztalatot halmozunk föl a régió megismerése, megértése érdekében, annál több bizonytalanság vehet rajtunk erőt, amiért túlegyszerűsítve, a valóság gazdagságát tudományos keretek közé szorítva „osztályoztuk” e fogalom változatos, gazdag, és át- meg átalakuló arculatát. Amit tehetünk, az egyelőre talán nem is több, mint időleges leltár, alkalmi seregszemléje a formák, változatok sokaságának a régió, a regionalizáció és a regionalizmus körüli kutakodások alapján s az identitások mentén, melyek a társadalom egyként imaginárius intézményei. A Duna esetében, mely ez identitások széles sodrával gazdag, s melynek egy hatalmas európai, vagy több kisebb térségi tartományát szervesen összekötő/elválasztó univerzuma szinte egy saját univerzumot, Lengyel László szavával: civilizációt fog össze, talán még inkább ez a helyzet... Kutatását elkezdni lehet és kell, de befejezni aligha lehet, vagy alig-alig érdemes.

Ajánlott és felhasznált irodalom

- A.Gergely András 1993 *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Scientia Humana, MTA PTI, Budapest.
- A.Gergely András 1996 Kopács. Táj és népkutató tábor a történeti Baranyai Háromszögben (1942). Forráselemzések sorozat, MTA PTI, Etnoregionális Munkafüzetek, No. 3.
- A.Gergely András 1997 *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. MTA PTI Budapest.
- A.Gergely András 1998 „Közelítések a régióproblémához I-II. *Comitatus*, két folytatásban.
- A.Gergely András 2000 A Jászság kulturális antropológiai megértése. /Egy kutatás előzetes vázlat/. In: Pethő László (szerk.) *Jászsági Évkönyv 2000.*, Jászberény, 58-76.
- A.Gergely András 2000 Régiókérdések és integrációs kihívások. In A.Gergely András – Galló Béla – Hülvely István – Lévai Imre – William Nicoll: *Integráció: változó feltételrendszerek és szereplői magatartások*. Európa tanulmányok 3. Szerk. Hülvely István. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 96-191.
- A.Gergely András 2003 A raygamok neotribalizmusa. Forrás:
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/neprajz/raygamok/raygamok.htm>
- A.Gergely András 2005 (ismertetés) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference*. Ed. Fredrik Barth, Bergen, 1969, Waveland Press, Inc., Long Grove, Illinois, 1998. *Anthropolis*, 2.
- Ajtony Árpád 1989 A Duna menti birodalom elveszett illúziói. Ford. Ádám Péter. *Világosság*, 8-9: 645-647.
- Althabe, Gérard – Fabre, Daniel – Lenclud, Gérard (dir.) 1992 *Vers une ethnologie du présent*. Cahier Ethnologie de la France, 7. Paris, Ed. de la MSH.
- Amselle, Jean-Loup 1994 Quelques réflexions sur la question des identités collectives en France aujourd'hui. In M.Fourier – G.Vermes ed. *Ethnicisation des rapports sociaux. Racisme, nationalismes, ethnicismes et culturalismes*. L'Harmattan, Paris, 44-55.
- Andrásfalvy Bertalan 1971-1972 A Duna menti népesség történetének néhány vonása. *Baranyai Művelődés*, 1971/4:94-96; 1972/1:89-91., 1972/4:115-117.
- Andrásfalvy Bertalan 1975 A Duna-mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. In *Tanulmányok Tolna megye történetéből VII*. Szekszárd, Tolna megyei Tanács Levéltára kiadásában.
- Augé, Marc 1994 *Le sens des autres. Actualité de l'anthropologie*. Fayard, Paris.
- B.Kovács István 2000–2001 Ethnokulturelle Gliederung der Region Gömör und Kleihont. *Acta Ethnologica Danubiana* 2-3, Komárom – Dunaszerdahely, 133-141.
- Balandier, Georges 1973 Fekete-Afrika mai szociológiája. In Kolosi Tamás – Papp Zsolt szerk. *A társadalmi struktúra történeti változásai. Társadalmi struktúra és rétegződés I*. Jegyzet. ELTE BTK – Tankönyvkiadó, Budapest, 365-379.
- Balázs Péter 1969 A Duna keleti kapujában. *Korunk*, 5:684-695.
- Ballek, Ladislav 1990 Magyarok és szlovákok a Duna két partján. Ford. G. Kovács László. *Hitel*, 25:28-29.
- Balogh Edgár 1974 *Duna-völgyi párbeszéd. Cikk, tanulmányok, dokumentumok 1929-1972*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

- Bánlaky Pál 1990 *Értelmiség egy kisvárosban.* /Baja/ Akadémiai Kiadó, Budapest
- Barna Gábor 2000–2001 Reale Grenzen – symbolische Welten. *Acta Ethnologica Danubiana* 2-3, Komárom – Dunaszerdahely, 23-35.
- Barth, Fredrik 1996 Régi és új problémák az etnicitás értelmezésében. *Regió*, 1:3-25. p.
- Bassand, M. 1983 Maldéveloppement régional et luttes identitaires. *Espaces et Sociétés*, No. 42:13-26.
- Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári András 2002 *Távoli szomszédok. Jánossomorja és Andau 1990-2000.* Regio könyvek, Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Bécsi Zoltán 2004 Károly császár dunai konföderációs terve, a Vatikán és Nagy-Britannia. *Pro Minoritate*, Ősz-Tél, 3-15.
- Beluszky Pál 2002 A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországon. In Pásztor Cecília (szerk.) „...ahol a határ elválaszt”. *Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár, Szindbád Kht., Balassagyarmat-Várpalota.
- Berend T. Iván – Ránki György 1969 *A Duna-medence gazdasági problémái az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után.* MTA Filozófiai és történettudományi osztályának Közleményei, 3:417-430.
- Bernstejn, B. M. 1987 A hagyomány és a szociokulturális (társadalmi kulturális) struktúrák. In Hofer Tamás – Niedermüller Péter szerk. *Hagyomány és hagyományalkotás.* MTA Néprajzi Kutató Csoport – OSZK Magyarorsággutató Csoport, Budapest, 115-126.
- Berthoud, G. 1978 Etat-nation et ethno-résistance. *Pluriel*, No. 15.
- Bettelheim, Bruno 1988 Egy kevésbé tanulmányozott viselkedésmód: az erőszak. In *A végső határ.* Tanulmányok. Európa Kiadó, Budapest, 121-122.
- Bindorffer Györgyi 1996 *Identitás kettős kötésben.* MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek 16. Budapest.
- Biró A. Zoltán 1992 A regionális identitás kialakításának néhány vonásáról. *Regio*, 3:61-71.
- Biró A. Zoltán 1994 Az esély esélyeiről, avagy hogyan is lesz kulturális antropológia Kelet-Európában. *Replika*, 13-14., (június), 131-134.
- Boglár Lajos 1993 Akcióantropológia, avagy hol húzódnak a tolerancia határai? In: *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon.* Miskolc, KVAT Füzetek 1:99-105.
- Boglár Lajos 1996 Egy guarani falu élete. In *Mítosz és kultúra.* Szimbíózis, Budapest, 17-25.
- Boglár Lajos 1995 Mítosz és kultúra: két eset. In *Vallás és antropológia.* Bevezetés. Szimbíózis, Budapest, 86-89.
- Boglár Lajos 1995 Szimbolizáció és akkulturáció. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk.: *Jelbeszéd az életünk.* Osiris, Budapest, 389-394.
- Boross Balázs 2005 Antropológiai módszerek, terepmunka és a „bevezető fejezetek”. Egy „módszertelen” tudomány megismerési „technikájához”. In A.Gergely András – Boross Balázs – Papp Richárd – Prónai Csaba szerk. *Kultúrák találkozása.* Nyitott Könyv Kiadó, Budapest, (megjelenés alatt).
- Borsányi László 1988 A megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. *Ethnographia*, 99(1): 53-82.

- Botíková, Marta 2000-2001 Cultural Areas and Ethnic Boudaries. *Acta Ethnologica Danubiana* 2-3, Komárom – Dunaszerdahely, 79-84.
- Botlik József 1988 Egy kis város a Duna mentén. Adalékok a szlovákiai Komárom 1919-1938 közötti történetéhez. *Napjaink*, 6:9-10.
- Bourdieu, Pierre 1985 Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának értelmezéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1:7-22.
- Bouvier, Pierre 1983? Citoyenneté et exclusion. La ritualisation au quotidien. *Ethnologie Française*, No spécial, XXXVI.2:248-254.
- Böröcz József 2002 A határ: társadalmi tény. *Replika (13)*, 47-48:133-142.
- Braudel, Fernand 1996 *A Földközi-tenger II. Fülöp korában. I-III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, I. kötet, 7-112.
- Brogyáni Kálmán 1981-1982 A dunai gondolat tegnap és ma. *Itt-Ott*, 1981/3:10-12; 1982/1:13-16.
- Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001:7-8. sz.
- Castoriadis, Cornelius 1975 *L'institution imaginaire de la société*. Paris, Seuil.
- Claval, Pierre 1987 The region as a geographical, economic and cultural concept. *International Social Science Journal*, No. 112. Regional Science. Oxford, Blackwell, 159-172. p.
- Cohen, Abner: A szimbolikus cselekvés és az én struktúrája. In Hoppál Mihály – Niedermüller Péter szerk. *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp., 1983:69-76.
- Czingel Szilvia 1995 Higiéniai szokások változása Dél-Szlovákiában az Ipoly mentén. In *Belépő '95. Diplomamunkák a néprajz szakról*. (Tézis-kivonatok). ELTE BTK Tárnyi Néprajz Tanszék, különlenyomat, 6-8.
- Czoch Gábor – Sonkoly Gábor 2000 *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Csokonai, Debrecen.
- Csoóri Sándor 1990 Eltemetetlen gondok a Duna-tájon. *Alföld*, 3:13-23.
- Danforth, Loring: *The Death Rituals of Rural Greece*. New Jersey. 1982:5-7.
- Danlová, Ol'ga 2000-2001 The Borderland as a Complex of Material, Aesthetic and Symbolic Values. *Acta Ethnologica Danubiana* 2-3, Komárom – Dunaszerdahely, 85-94.
- Demeter János 1945 *A nemzetiségi kérdés a Duna-völgyében és a Szovjetunióban*. Kolozsvár, Magyar Népi Szövetség.
- Dénes Iván Zoltán 2001 *Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitás-keresés a 19-20. századi Magyarországon*. Új Mandátum Könyviadó, Budapest
- Dobos Lidia – Rácz Judit – Vit László szerk. 1989 *Utánunk az özönvíz*. Duna Kör – ELTE ÁJK Politikatudományi Tanszékcsoport, Budapest
- Domenach, Jean-Marie et al. (szerk) 1990 *La violence et ses causes*. Unesco, Paris.
- Douglas, Mary 1995 A két test. *Magyar Lettre Internationale*, 18.:8-11.
- Dumézil, George 1985 *Heur et malheur du guerrier*. Flammarion, Paris.
- Dumont, Louis 1998 *Tanulmányok az individualizmusról*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 13-26, 73-113.

- Durkheim, Émile – Mauss, Marcel 1978 Az osztályozás néhány elemi formája. In: Durkheim, É.: *A társadalmi tények meghatározásához*. Gondolat, Budapest, 253-334.
- Ecsedy Csaba 1970 A társadalmi struktúra kutatása a mai angol szociálintropológiában. In: *Népi kultúra – Népi társadalom IV*. Akadémiai, Budapest, 357-364.
- Éger György – Langer, Josef szerk. 2001 *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Osiris, Budapest.
- Erdösi Ferenc – Gál Zoltán – Hajdú Zoltán 2003 A Duna történetileg változó szerepe Közép-Európa és Magyarország térfejlődésében. In Glatz Ferenc szerk. *A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései*. MTA RKK, Pécs, 16-50.
- Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt szerk. 2000 *Turizmus és kommunikáció*. Néprajzi Múzeum – Pécsi Tudományegyetem, Budapest – Pécs.
- Fejős Zoltán 1994 Esélyekről – elmélettel vagy anélkül. *Replika*, 13-14. (június), 135-140.
- Filep Tamás Gusztáv 2004 A humanista voksa. *Pro Minoritate, Ősz-Tél*, 33-63.
- Foucault, Michel 1988 *Fegyelem és büntetés*. Budapest, Gondolat.
- Fried István szerk. *Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb-magyar kapcsolatok köréből 1848-1867*. Akadémiai, Budapest
- Fried István szerk. 2000 *Lélektől lélekig. (Osztrák-magyar-közép-európai összefüggések)*. JATE, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged
- Fuchs, Bernard 2000 Mindennapok az államhatáron. In Kuti Klára – Rásky Béla szerk. *Azonosságok és különbségek. Mai néprajzi kutatások Ausztriában és Magyarországon*. MTA Néprajzi Kutató Intézet, Budapest, 131-144.
- Füves Ödön 1966 *Görögök a Duna-Tisza közén*. Budapest, Akadémiai. Klny. az Antik Tanulmányokból, 92-98.
- Füzes Miklós 1983 *Nemzetiségi oktatás Délkelet-Dunántúlon 1945-1949*. Baranyai helytörténetírás 1982. Pécs, Baranyai levéltári füzetek 48: 557-593.
- Füzes Miklós 1985 *A nemzetiségi oktatás fejlődése a Délkelet-Dunántúlon (1949-1972)*. Baranyai helytörténetírás 1983-1984. Pécs, 575-602.
- Füzes Miklós 1986 *A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Délkelet-Dunántúlon 1941-1949 között. 1. rész*. Baranyai Helytörténetírás 1985-1986. Pécs, 715-772.
- Füzes Miklós 1988 *A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Délkelet-Dunántúlon 1941-1949 között. 2. rész*. Baranyai Helytörténetírás 1987-1988. Pécs. 489-543.
- Galissot, René 1979. Le stalinisme et la nation en Europe de l'Est. *Politique aujourd'hui*, No 5-6.
- Gasparini, Alberto 2001 Határvárosok Európában és a kisebbségek szerepe. In Éger György – Langer, Josef szerk. *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Budapest, Osiris, 121-126.
- Geertz, Clifford 1995 A tények után. *Magyar Lettre International*, 18. sz., ősz, 26-29. p.
- Geertz, Clifford 1994 *Az értelmezés hatalma. /Vál. és szerk. Niedermüller Péter/*. Századvég, Budapest, 352-368.
- Geertz, Clifford 1988 Sűrű leírás. In: Vári Attila szerk. *Misszionáriusok a csónakban*. Akadémiai, Budapest, 13-61.

- Geertz, Clifford 2001a Jelen lenni: az antropológia és az írás helyszíne. In Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma*, Budapest: Osiris, 397-415.
- Geertz, Clifford 2001b Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris, 194-226.
- Glatz Ferenc 1998 Hét pont a Dunáról. *Ezredforduló*, 1:25-28.
- Glatz Ferenc szerk. 2003 *A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései*. MTA RKK, Pécs.
- Guindani, S. – Bassand, M. 1982 *Maldéveloppement régional et identité*. Presses polytechniques romandes, Lausanne.
- Gyáni Gábor 2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest.
- Gyáni Gábor 1994a A modern város történetének antropológiai szemlélete. In: Gyáni Gábor szerk. *A modern város történeti dilemmái*. Történeti Tanulmányok III., Debrecen, KLTE Történelmi Intézet, 157-165.
- Gyáni Gábor 1994b A társadalomtörténet mint retrospektív kulturális antropológia? *Replika*, 15-16., (december), 191-198.
- Gyarmati György 1987 Magyarország és a Duna-föderációs tervek 1945–1948. *História*, 4: 20-23.
- Gyurgyík László 1998 A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In Tóth László – Filep Tamás Gusztáv (szerk.) *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története I*. Ister, Budapest.
- Gyurgyík László 2000 Asszimiláció és társadalmi mobilitás szlovák területen (1950-1991). In Bárdi Nándor szerk. *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Technikák és hagyományok*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 212-228.
- Hajnal Virág – Papp Richárd 2004 „...Mint leveleket a vihar...”. *Kulturális antropológiai tanulmányok az ezredforduló délvidéki magyarjairól*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék.
- Hanák Péter 1984 A dunatáji közösségtudat. *Műhely*, 3:3-20.
- Hankiss Elemér 1997 *Az emberi kaland. Egycivilizáció-elmélet vázlata*. Helikon, Budapest, 93-127, 203-225.
- Hannerz, Ulf 1988 Elmélet az antropológiában: szép-e a kicsi? A komplex kultúrák problémája. /Kivonat/. In: Hofer T. – Niedermüller P. szerk. *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. MTA NKCS – OSZK MKCS, Budapest, 101-106.
- Hart, C. W. M. 1968 Kultúr-antropológia és szociológia. In Balogh József szerk. *Modern polgári szociológia*. Szöveggyűjtemény, V. kötet. ELTE BTK – Tankönyvkiadó, Budapest, 222-245.
- Hartlinger, Walter 2000-2001 Die Fiktion von den engen Grenzen der Volkskultur. *Acta Ethnologica Danubiana* 2-3, Komárom – Dunaszerdahely, 109-121.
- Havelland Orsolya 2003 Lakáshelyzet és szuburbanizáció Dunaújvárosban. In Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia szerk. *Munkástörténet – munkásantropológia*. Napvilág Kiadó, Budapest, 189-194.
- Hechter, M. 1975 *Internal colonialisme*. London, Routledge et Kegan Paul.
- Heller Ágnes 1996 Identitások, életterek, hatalmi terek, ismeretlen belvilágok. *Kritika*, 8: 14-17.
- Hérault, Guy 1963 *L'Europe des ethnies*. Paris, Presses d'Europe

Herskovits, Melville Jean 1998 Kulturális relativizmus és kulturális érték. In *Kultúra és Közösség*, 4:52-60.

Hima Gabriella szerk. 2004 *Ami a kultúrákat összeköti*. Károli Gáspár Református Egyetem, BTK, Budapest.

Hofer Tamás 2000 Európa-közérzet egy „szélső országban” – Magyarország, 1998. *Kultúra és Közösség*, 2000/4.-2001/1:119-126.

Hofer Tamás 2004 Szempontok a határok történeti-etnográfiai értelmezéséhez. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 17-21.

Hollós Marida 1993, 1995 *Bevezetés a kulturális antropológiába*. ELTE BTK, Szimbiózis.

Horváth Réka 2003 Egy falu – két életforma. Paraszti és munkásélet Lábatlanon. In Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia szerk. *Munkástörténet – munkásantropológia*. Napvilág Kiadó, Budapest, 153-159.

Horváth Sándor 2003 „Mi nem vagyunk ám prolinváros!”. Sztálinváros képe és mítoszai. In Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia szerk. *Munkástörténet – munkásantropológia*. Napvilág Kiadó, Budapest, 170-185.

Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia szerk. 2003 *Munkástörténet – munkásantropológia*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Horváthová, Margaréta 2002 *Nemci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Forum Istitut, Komarno – Dunajská Streda. Elektronikus forrás: <http://mek.oszk.hu/02300/02383/>

Illés Iván 2003 Nemzetközi együttműködés a Duna-térségben, s a Duna menti országok területfejlesztési politikája a folyó mentén. In Glatz Ferenc szerk. *A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései*. MTA RKK, Pécs 51-52.

Ilyés Zoltán 2003 Nyelvhatár/kontaktzóna értelmezés a Székelyföld keleti peremvidékén. In Kozma István – Papp Richárd szerk. *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 77-88.

Ilyés Zoltán 2004 A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 9-15.

Jászi Oszkár 1988 (1918) *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Maecenas, Budapest.

Jones, Schuyler: Az erőszak intézményei. In: Cherfas, J. – Lewin, R. szerk.: *Nem csak munkával él az ember*. Gondolat, Bp., 1986:98-112.

Kecskés László 1978 *Komáromi mesterségek*. Madách, Bratislava.

Kemény G. Gábor 1946 A magyar nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében (1790-1908). *A Dunatáj*. (Szerk.) Radisics Elemér. Budapest, *Gergely R.* 1:158-320.

Keményfi Róbert 1996 Etnikai térszerkezeti vizsgálatok multietnikus települések néprajzi kutatásában. *Regio*, 4., 120-130.

Keményfi Róbert 1998 *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza*. Gömör Néprajza L., Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék.

Keményfi Róbert 1999 Az etnikai tér és a nemzetállamiság eszméje. *Tabula*, 1999/2:3-26.

- Keményfi Róbert 2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debreceni Egyetem Kiadója, Debrecen.
- Kiss Mária 1988 *Délszláv szokások a Duna mentén*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kolozsi Mária 1996 *Hagyománykeresés. A párizsi breton közösség nyelvi identitása*. Kézirat, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 45 p.
- Komanovics József 1969 *A népi demokratikus forradalom és a telepítés Baranya megyében 1945-1947 között*. Tanulmányok a Dél-Dunántúl történetéből (1944-1948). Pécs, *Városi Tanács*, 93-147.
- Kovács Éva 2000 Határváltó diskurzusok. Komárom 1918-22, 1938. In Bárdi Nándor szerk. *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Technikák és hagyományok*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 181-212.
- Kovács Éva szerk. 2002 *Távoli szomszédok. Jánossomorja és Andau 1990-2000*. Regio könyvek, Teleki László Alapítvány, Budapest
- Kovács Péter 1990 Kisebbségvédelem és a kárpát-dunatáji együttműködés. *Borsodi Szemle*, 2:46-53.
- Kozma Huba – Závada Pál 2000 Iparosok és kereskedők Kiskunmajsa múltjában. *Forrás*, 11.
- Krasztev Péter 1994 *Ismét újra kell születnünk. A szimbolizmus Közép-Európában*. Balassi, Budapest.
- Krockow, Christian Graf von 1990 Adalékok az azonosságtudat antropológiájához és szociológiájához. *Szociológiai Figyelő*, 2:63-74.
- Kroeber, Alfred L. – Parsons, Talcott 1994 A kultúra fogalma és a társadalmi rendszer fogalma. *Replika* 15-16. (december), 236-238.
- Laburthe-Tolra, Philippe – Warnier, J. P. 1993 *Ethnologie – Anthropologie*. P.U.F., Paris.
- Lafont, Robert 1973 *La revendication occitane*. Flammarion, Paris.
- Láng, István – Banczerowski, Ilona – Berczik, Árpád eds. 1997 *Studies on the Environmental State of the Szigetköz after the Diversion of the Danube*. MTA Szigetköz Bizottság, Budapest.
- Langer, Josef 2001 A határ mentén élők egymásról kialakított képe. In Éger György – Langer, Josef szerk. *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Budapest, Osiris, 137-145.
- Langer, Josef 2001 Az egykori vasfüggöny nyugati oldala – az osztrák határvidék. In Éger György – Langer, Josef szerk. 2001 *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Osiris, Budapest, 137-150.
- Lányi András 2000 Átkelhet-e az ökológia fényes nappal a Múzeum körúton? *Liget*, 13 (3):55-59; valamint in Borsos Balázs 2004 *Elefánt a hídon. Gondolatok az ökológiai antropológiáról*. L'Harmattan, Budapest, 129-134.
- Leach, Edmund 1996 *Szociálanropológia*. Osiris, Budapest, 11-46.
- Ledru, R. 1980 Espace et société. *Espaces et Société*, No. 34-35., 3-12. p.
- Lendvai L. Ferenc 1997 *Közép-Európa koncepciók*. Áron Kiadó, Budapest.
- Lengyel László 2000 Kelet-Közép-Európai vagy magyar civilizáció az ezredfordulón. In Gombár Csaba – Volosin Hédi szerk. *A kérdéses civilizáció*. Helikon-Korridor, Budapest, 213-291.
- Lengyel Zsolt, K. 1987 Jászi, Isac és a dunai kultúrszövetség. *Új Látóhatár*, 1:25-34.

- Lévi-Strauss, Claude szerk. 1977 *L'identité*. Grasset, Paris.
- Lévi-Strauss, Claude 1994 *Szomorú trópusok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 234-239, 258-307, 388-404.
- Liszka József 2000-2001 Zeitliche „Grenzen” der ungarischen Popularkultur in der Slowakei. *Acta Ethnologica Danubiana* 2-3, Komárom – Dunaszerdahely, 151-163.
- Loughlin, J. 1984 Regionalism and ethnic nationalism in France. In Mény, Yves – Wright, V. eds. *Centre-Periphery relations in Western-Europe*. London, Allen & Unwin, 207-235. p.
- Lukács László: A Duna forrásainál. Számvetés Donaueschingenben. Forrás:
<http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/szam12/lukacs12.html>
- Machanyik Andor (1935) 1993 *Csallóköz*. Kalligram, Pozsony
- Maffesoli, Michel: *La transfiguration du politique*. Grasset, Paris, 1995.
- Magris, Claudio 1992 Duna. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Malinowski, Bronislaw 1972 *Baloma*. KJK, Budapest, 7-67, 102-109, 113-135., 401-440.
- Marschall, Wolfgang 1995 Az idegen forma. *Magyar Lettre Internationale*, 18:20-23.
- Mauss, Marcel 2000 Tanulmány az ajándékról. In *Szociológia és antropológia*. Osiris, Budapest, 195-338.
- Miner, Horace 1995 Az iakirema törzs testi rítusai. *Magyar Lettre Internationale*, 18: 6-7.
- Mirleau, Hubert de 1999 *Fatalitás-e a demokrácia?* Stella Maris Kiadó, Budapest.
- Miskolci Miklós 1980 *Város lesz csakazértis*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Mohay Tamás 2000 Migráció és élettörténet. Tapasztalatok a határátlépés és határváltozás során (1920-1960). In Kuti Klára – Rásky Béla szerk. *Azonosságok és különbségek. Mai néprajzi kutatások Ausztriában és Magyarországon*. MTA Néprajzi Kutató Intézet, Budapest, 113-129.
- Molnár Gizella – T.Kiss Tamás 1986 *Hajósi mozaikok*. Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
- Mythos Danube Area* – a Donau Festival Niederösterreich kiadványai és évenkénti rendezvénysorozata (Krems, St.Pölten)
- Nemes Nagy József 1996 *Társadalmi térkategóriák a regionális tudományban*. MTA PTI Etnoregionális Munkafüzetek, No. 17. Budapest.
- Newall, Victoria: A szimbolikus antropológia londoni iskolája. *Ethnographia*, 87:432-437.
- Niedermüller Péter: Néprajz, kulturális antropológia, kultúrakutatás. *Replika*, 15-16. (1994. december), 217-234.
- Niedermüller Péter: Paradigmák és esélyek. In Hadas Miklós szerk. *A kultúrakutatás esélyei*. *Replika*, 13-14. sz., 89-129.
- Niedermüller Péter: Város és városi kultúra – antropológiai megközelítés. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk.: *Jelbeszéd az életünk*. Osiris-Századvég, Bp. 1995:555-565.
- Oláh Miklós 1998 Közelítési módok a regionális identitás térbeliségének megrajzolásához. *Comitatus*, 2:7-32. p.

- Ö. Kovács József 1994 Zsidóság a Duna-Tisza közén a XIX. században. Modernizáció, alkalmazkodás, feszültségek. In Králl Csaba szerk. *Holocaust emlékkönyv: a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából*. TEDISZ, Budapest.
- Öry-Oberding József 1967 A bukovinai székelyek betelepítése a Dunántúlon. *Agrártörténeti Szemle*, 1-2:183-194.
- Pál Gabriella 1999 A Szigetközben az erdőgazdálkodással összefüggő természeti tőke értékváltozásának becslése. *Gazdaság–Vállalkozás–Vezetés*. Műhelytanulmányok, 1:182-190. Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság, Budapest.
- Pálincás János: A csere nem-piaci formái a gazdaságantropológiában. *Kultúra és Közösség*, 4. sz., 2000:69-76.
- Papp Richárd 1999 Intuitív antropológia. In Kézdi Nagy Géza szerk. *Menyeruwa*. Szimbiózis, 8. A Kulturális Antropológia Tanszék Évkönyve, Budapest, 251-261.
- Papp Richárd 2001 Etnikus vallások a Vajdaságban? *Kisebbségkutatás* (3): 415-437.
- Papp Richárd 2002a Szakrális és etnikai tartalmak a Vajdaság felekezeti életében. *Ethnica* (1): 31-33.
- Papp Richárd 2002b Kisebbség, kultúra, tradíció városon és falun: életképek a Vajdaságból. *Kisebbségkutatás* (2): 505-515.
- Papp Richárd 2002c Egy milleniumi emlékkút jelentései a Vajdaságban. *Kultúra és Közösség* (2): 7-13.
- Papp Richárd 2002d Történelmi egyházak a Vajdaságban: szakrális-etnikus stratégiák? In Kovács Nóra – Szarka László (szerk): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*: 163-195. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pellegrino, P. et al. 1983 *Identité régionale et représentations collectives de l'espace*. Berne, FNS, 181 p.
- Person, Y. 1978 Contre l'État-nation. *Pluriel*, No. 6.
- Petrella, R. 1978 *La renaissance des cultures régionales en Europe*. Paris, Ed. Entente.
- Pewzner-Apeloig, Évelyne 1999 Ce nom qui nous porte. In Tarik Ragi-Sylvia Gerritsen ed. *Les territoires de l'identité*. L'Harmattan-Licorne, Paris-Amiens, Villes Plurielles, 11-25. p.
- Pynsent, Robert B. 1994 *Questions of Identity (Czech and Slovak Ideas)*. CEU Press, Budapest-London-New York, 224 p.
- Rattray, R.S.: *Ashanti Law and Constitution*. Clarendon Press, Oxford, 1923.
- Rattray, R.S.: *The Tribes of Ashanti Hinterland*. Oxford.
- Revel, Jacques 1996 *Historiens et géographes au tournant du siècle anthropologique*. Előadás az Atelier Franco-Hongrois hallgatói előtt 1996. november 18-án. Ismertetését lásd az MTA PTI Etnoregionális Hírlevél 2. számában.
- Ricoeur, Paul: *Erőszak és nyelv*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1999.
- Rónai Tamás 1976 Jászi Oszkár a dunai kérdésről 1933 és 1939 között. *Századok*, 1:77-84.
- Ronen, D. 1977 Du conflit de classe au séparatisme ethnique. *Pluriel*, No. 10.
- S.Nagy Katalin 1985 Vizuális kommunikáció Mosonmagyaróvárott és környékén. *Kultúra és Közösség*, 6:73-83.

- Sahlins, Marshall D. Specifikus és általános evolúció. In Bohannon, Paul – Glazer, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest, 1997:494-495. p.
- Sárkány Mihály: Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 2000:89-99.
- Sárkány Mihály: Megjegyzések a komplex társadalmak szociálintropológiai vizsgálatához. In: *Népi kultúra – Népi társadalom IV.*, Akadémiai, Bp., 1970:243-257.
- Segalen, Martine 2000 *Rites et rituels contemporains*. Nathan, Sciences sociales 128, Paris.
- Sikfői Tamás 1970 Az internacionalizmus és nacionalizmus problémái 1918-1921 között Dél-Dunántúlon. *Baranyai Művelődés*, április, 165-171.
- Sumner, William Graham: Kollektív viselkedési módok (I. fejezet), A viselkedési normák jellemző vonásai (II. fejezet). In: *Népszokások*. Gondolat, Bp., 1978:123-182, 211-224.
- Suppan, Arnold 1998 Die Rolle nichtstaatlichen Organisationen im Vorfeld der Aussenpolitik am Beispiel des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. *Der Donauraum*, 38. Jg. Spezialheft. 5–6:50–53. /Ismeretét lásd Kisebbségkutatás (VIII)1999/4. (Elektronikus forrás: <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasa/1999-4/36.htm>)
- Szabó László 1999 A természeti tőke értékváltozásának számítási megfontolásai. (A szigetközi térség értékváltozása). *Gazdaság–Vállalkozás–Vezetés*. Műhelytanulmányok, 1:171-181. Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság, Budapest.
- Szabó Máté 1998 *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. (Villányi úti könyvek 13.) Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest.
- Szabó Máté 2004 *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom*. Századvég, Budapest,
- Szarka László 1998 *Duna-táji dilemmák*. Ister, Budapest.
- Szántó Diana 1998 Ember és folyó: az etnológia helykeresése a posztindusztriális társadalomban. Interjú André Vincent-nal, a Maison du Rhône (Givors, Rhône megye, Franciaország) igazgatójával. *Tabula 1-2*. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- Szekeres András 2003 *A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa*. L'Harmattan – Atelier, Budapest.
- Szijártó Zsolt 2004 Tájkép és emlékkép – az emlékezhelyek problematikája (Szabó Marianna Kakpuszta című installációja kapcsán). *Tabula*, 7 (2.)
- Szirmai Viktória – Zelenay Anna 1980 *Művelődés Dunaujvárosban*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.
- Szita László 1982 A magyarországi németiség iskolaügyének alakulása a Délkelet-Dunántúlon 1938-1944. *Baranyai Helytörténetírás*, Pécs, 441-556. valamint *Baranyai Művelődés*, 1983. 3:76-85.
- Szita László 1986 A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet-Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében. *Baranyai helytörténetírás*, 1985-1986. Pécs, (Baranyai levéltári füzetek 94:603-645.
- T.Kiss Tamás – Tibori Tímea 1988 *Hajósország*. Művelődéskutató Intézet, Budapest
- Tapié, Victor Lucien 1969 *Monarchie et peuples du Danube*. Fayard, Paris
- Testart, Alain 1993 *Des dons et des dieux*. Armand Colin, Paris, 1993.
- Tilkovszky Lóránt 1980 A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbsége. *Századok*, 2:201-228; 3:72-75. (valamint *Baranyai Művelődés* 1983)

- Timár György 1988 A Duna-Drávaszög népesedéstörténete. *Baranyai Helytörténetírás* 1987-1988. Pécs, 343-372.
- Todorov, Tzvetan 1995 Lévi-Strauss. *Magyar Lettre Internationale*, 18. (1995. ősz), 2-5.
- Tollis, Giuseppe de 1978 Identité culturelle et régionalisme dans le Val d'Aoste. *Critère*, tematikus szám: *La région, Le régionalisme*. No. 23:93-97.
- Torsello, Davide 2004 Az instabilitás kezelése. Bizalom, kétértelműség és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban. *Tabula*, 7 (2004-2.)
- Touraine, Alain 1978 *La voix et le regard*. Paris, Seuil, 9-41.
- Turner, Victor W. 1997 Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In Bohannan, Paul – Glazer, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest, 1997:675-711.
- Van der Kooi, Jurjen 2000-2001 Grenzesgechichten – Geschichten über Grenzen. *Acta Ethnologica Danubiana* 2-3, Komárom – Dunaszerdahely, 193-200.
- Varga Lídia 2002 A népi táplálkozás táji tagozódása a Kárpát-medence északnyugati térségében. *Acta Ethnologica Danubiana* 4, Komárom – Dunaszerdahely, 125-128.
- Váriné Szilágyi Ibolya 1999 Az individualizmus különböző formái a sikerképzetekben. In Váriné Szilágyi Ibolya – Solymosi Zsuzsa szerk. *A siker lélektana. Szociálpszichológiai és szociológiai tanulmányok a sikerről*. Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999:204-226.
- Vélez-Ibanez, Carlos G. 1986 A mítosz használata a marginalításban. In Lammel Annamária – Niedermüller Péter szerk. *Folklór – Kultúra – Társadalom. /Városantropológiai perspektívák/*. Művelődéskutató Intézet, Bp., 61-69.
- Virilio, Paul – Lotringer, Sylvère 1993 *Tiszta háború*. Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, Budapest, 23-79.
- Virilio, Paul 1992 *Az eltűnés esztétikája*. Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, Budapest, 1992.
- Voutat, Bernard 1992 *Espace national et identité collective*. Université de Lausanne, ISP No. 19.
- Vörös Miklós – Frida Balázs 2005 A résztvevő megfigyelés története a kulturális antropológiában. In Letenyei László (szerk.) *Településkutatás. Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan – Ráció, Budapest, 395-417.
- White, Leslie 1997 A szimbólum: az emberi viselkedés eredete és alapja. In Bohannan, Paul – Glazer, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest.
- Wilhelm Gábor, Lackner Mónika et al. 2002–2003 *Háztörténetek. „Duna menti sorsok”*. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban, Budapest, 2002. október 25. – 2003. február 25.
- Zielbauer György 1988 Nyugat-Dunántúl németisége XX. századi történetének néhány kérdése és az asszimiláció (1920-1980). *Történettudomány*, 95-118. (ua. A Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 6:95-116.)

**A kutatás témakörében megjelent,
az OTKA T 035241-es támogatásra hivatkozó publikációk:**

- Interkulturális kölcsönhatások Duna-völgyi metszetben. *Kultúra és Közösség*, 2005/1:71-83. (Hivatkozás a 71. oldalon)
- *Motogoria. (Tanulmánykötet)*. MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Társadalomtudományi Kar – Könyv Kiadó, Budapest, 2004. (Hivatkozás a 4. oldalon)
- Lévai Imre – A.Gergely András szerk. *Regions and Small States in Europe*. MTA PTI, Budapest, Integration Studies No. 16. (Hivatkozás a 2. oldalon)
- Utalás az OTKA támogatására a *Kisebbség és europaizálódás* c. tanulmányom 18. oldalán, elektronikus forrás: <http://anthropolis.ngo.hu/tanulmanyok/doc/agergely1.pdf>

A témakör kutatásához kapcsolódó MTA-kutatás felhasznált forrásanyagából

Miátovics Csilla – Sziráki Zsuzsanna – Váradi György

Forrás: In Glatz Ferenc szerk.

A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései. MTA RKK, Pécs⁴

1. A Duna és a Duna menti területek

Nemzetközi kitekintés

Ádám M.: Dunai konföderáció vagy kisanant. = *Történelmi Szemle*, 1977. 3–4. 440–487. p.

Adler, A. W.: Der Ausbau des Rhein–Main–Donau–Europa–Kanals und die Binnenhäfen Bayerns. = *Der Donaauraum*, 16. 1971. 2–3. 159–166. p.

Akademie für Raumforschung und Landesplanung Hannover: *Kommunalentwicklung und Regionalplanung im Grenzraum Donau–Iller. Öffentlicher Personennahverkehr in Regionen unterschiedlicher Struktur*. Hannover: Selbstverlag, 1982.

Annual Statistic Al Romaniei 1996. București: Comisia Nationala Pantru Statistica, 1996.

Der Autobusverkehr in den Donauländer – Ergänzungen zu einer Karte im Atlas der Donauländer. = *Österreichische Osthefte*, 1984. 2. 273–303. p.

Bachtler, J. – Downes, R. – Raines, Ph. (eds.): *Study Area 3. The Impact on Cohesion of EU Enlargement*. Glasgow: European Policies Research Centre, 1996.

Bader, W.: Der Ausbau der Donaauraum zur Wirtschaftsachse Südosteuropas. Gefahr oder Chancen für die Rhein-Region? = *Der Donaauraum*, 19. 1974. 3–4. 164–172. p.

Bader, W.: Die Entwicklung der Donauschifffahrt in Oberösterreich während der Industrialisierung. Zur Wirtschaftsgeschichte im Zeitalter des Liberalismus. = *Der Donaauraum*, 21. 1976. 1–2. 93–98. p.

Baicoianu, C.–L.: *Le Danube: aperu historique et politique*. Paris, 1917.

Balaz, V.: Der Donau–Oder–Elbe–Kanal. = *Der Donaauraum*, 15. 1970. 1–2. 27–33. p.

Balaz, V.: Die internationale Bedeutung des Baues der Donaukraftwerke Gabčíkovo–Nagymaros. Die aktuelle Situation. = *Der Donaauraum*, 30. 1989–1990. 3. 5–19. p.

Balic, S.: *Die Muslims in Donaauraum*. Wien: Moslemischer Sozialdienst, 1971.

Balogh L.: *A Duna–Majna–Rajna csatorna hasznosításának feltételei, perspektívái*. Bp.: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1993.

Béhar, P.: És mégis a Duna menti államszövetség a jövő. = *Európai Szemle*, 3. 1992. 4. 61–65. p.

Bemelmans, L.: *The Blue Danube*. New York: Viking Press, 1945.

Benedikt, H.: Die Industrie im Donaauraum um die Jahrhundertwende. = *Der Donaauraum*. 14. 1969. 129–141. p.

Berend T. I. – Ránki Gy.: A Duna-medence gazdasági problémái az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után. = *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, 1969. 3. 417–430. p.

Berger, P.–R.: *Der Donaauraum in wirtschaftlichen Umbruch nach dem Ersten Weltkrieg. Währung und Finanzen in den Nachfolgestaaten Österreich, Ungarn und Tschechoslowakei 1918–1929*. 2. Bd. Wien: Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaft Österreichs, 1982.

Bertalan J. (szerk.): *Eine Reise entlang der Donau*. Bp.: ELTE, 1995.

⁴ A Duna-kutatás közbeni szakmai kapcsolatépítés nem kerülhette el a hasonló témakörökkel foglalkozók munkáira és eredményeire építést. Az Regionális Kutatások pécsi kutatóközpontja rendelkezésemre bocsátotta kutatási háttéranyagaikat, köztük az alábbi bibliográfiát is, melyet ezúton köszönök és teszem mások által is elérhetővé.

- Binder, J.: Gabčíkovo: the case for. = *East European Reporter*, 5. 1992. 5. 76–78 p.
- Birken, S.: *Der vermehrte Donau Strand*. Nürnberg, 1984.
- Boettger, W.: *Die Rhein–Main–Donau Wasserstrasse als gesamteuropäisches Problem*. Berlin, 1975.
- Börner, H.: *Gesamteuropäische Aspekte der Rhein–Main–Donau Verbindung*. Nürnberg, 1969.
- Brunet, R. – Lehotsky, M. – Podolák, P.: Grafický model regionálneho systému – príklad Vychodoslovenskej nížiny. = *Architektúra a Urbanizmus*, 23. 1989. 3. 139–146. p.
- Buchmann, B. M.: *Planungen und Realisierungen im Donaukanalbereich 1958 – 1983*. Wien: Magistrat der Stadt Wien, 1984.
- Buchmann, B. M. – Sterk, H. – Schicke, R.: *Der Donaukanal. Geschichte – Planung – Ausführung*. Wien: Magistrat der Stadt Wien, 1984.
- Bulla B. – Mendöl T.: *A Kárpát-medence földrajza*. Bp.: Egyetemi Nyomda, 1947.
- Business Central Europe*. The Annual 1996/97. Special issues.
- Business Central Europe*. The Annual 1997/98. Special issues.
- Christiau, R.: Nationalpark Donau-Auen – Konzept und erste Massnahmen. = *Perspektiven*, 1995. 6–7. 17–20. p.
- Cucu, V. S.: The Danube – a geographical axis of Central and Southeastern Europe. = *Revues Roumaine de Géographie*, 1996. 40. 113–118. p.
- Dauber, F. – Hautau, H.: *Szállítási logisztika a Duna térségében*. Bp.: Magyar Logisztikai Egyesület, 1992.
- De Martin, P.: Die Arbeitsgemeinschaft Donauländer. = *Raumordnung Aktuell*, 1996. 2. 3–5. p.
- Dégen I.: Az európai víziútrendszer és a Duna. = *Gazdaság*, 8.1974. 4. 39–57. p.
- Demorgny, G.: *Danube et Adriatique*. Paris: Domat–Montchrestien, 1934.
- Die Donau als Weg in den Nahen Osten. = *Schiffahrt und Strom*, 21. 1976. 55–56. 24–25. p.
- Donau-Ausbau*. Dokumentation der 6. Niederösterreichischen Raumplanungskonferenz. Wien, 1972.
- Donaufahrt. Die Donau vom Schwarzwald zum Schwarzen Meer*. Basel: Verlag Schiffahrt und Weltverkehr, 1969.
- Donaupolitik an der Wende. = *Schiffahrt und Strom*. 36. 1995. Sept.–Okt. 1–17. p.
- Der Donauraum und seine Probleme*. Stuttgart: Verlag Fleischhauser, 1933.
- A Duna vizének hasznosítására vonatkozó nemzetközi jogi szabályozás fejlődése*. Bp.: Vízügyi Dokumentációs Központ, 1980.
- A Duna vízgazdálkodási és víziközelkedési hasznosításának lehetőségei. = *Műszaki Élet*, 32. 1977. 12. 9–17. p.
- A Duna vízgyűjtő országai gazdasági fejlődésének hatása a magyarországi Duna szakaszra*. Bp.: Vízügyi Dokumentációs Központ, 1980.
- A Duna vízgyűjtőjéhez tartozó országok vízgazdálkodási adatai*. Bp.: Vízügyi Dokumentációs Központ, 1980.
- Economic Commission for Europe, Inland Transport Committee: Economic Study of the Danube–Oder (–Elbe) Connection. New York: United Nations, 1981.
- Elekes D.: *A dunavölgyi kérdőjel. A dunakörnyéki Közép-Európa gazdasági problémája*. Bp., 1934.
- Elekes D.: A Duna-medence gazdasági újjárendeződése. = *Külügyi Szemle*, 1935. 3. 270–274. p.
- Elekes D.: Gazdasági együttműködés a Duna völgyében. = *Duna Népe*, 1937. ápr. 5–7. p.
- Enyedi Gy.: *Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza*. Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978.
- Enyedi Gy.: Urbanizáció Kelet-Közép-Európában. = *Magyar Tudomány*, 1992. 6. 685–693. p.
- Erdmenger, J.: Transeuropäische Netze im Bereich Verkehr. = *EUREG*, 1996. 3. 6–15. p.
- Ermacora, F.: Über den Minderheitenschutz in den Friedensverträgen der Donaustaaten nach dem zweiten Weltkrieg. = *Der Donauraum*, 11. 1966. 1–2. 64–72. p.
- Ermacora, F.: Regionalismus im Donauraum. = *Der Donauraum*, 17. 1972. 3. 121–128. p.

- Ermacora, F.: Ansätze zum Umweltschutz im Donauraum. = *Der Donauraum*, 29. 1987–1988. 13–18. p.
- Ermacora, F.: Neubessinnung auf Volksgruppen- und Minderheitenschutz im Donauraum. = *Der Donauraum*, 31. 1991. 3. 5–10. p.
- Facsády K.: Dunavölgyi gazdasági együttműködés. = *Gazdaság*, 1947. 17. 766–778. p.
- Fazekas B.: Közgazdasági problémák a Dunatáján. = *Valóság*, 1948. 7. 512–527. p.
- Fekete Gy.: A Duna–Majna–Rajna víziút közlekedéspolitikai jelentősége a gazdasági együttműködés területén. = *Közlekedéstudományi Szemle*, 28. 1978. 10. 433–438. p.
- Fekete Gy.: A Duna menti államok együttműködése a hajózásban. = *Közlekedéstudományi Szemle*, 34. 1984. 10. 437–442. p.
- Fekete Gy.: A Duna–Majna–Rajna víziút megnyitását megelőzően szükséges nemzetközi teendők. = *Közlekedéstudományi Szemle*, 41. 1991. 8. 281–286. p.
- Fekete Gy.: Az elgondolástól a megvalósulásig. A Duna–Majna–Rajna víziút. = *Közlekedési Közlemények*, 48. 1992. 48. 647–656. p.
- Fischer, M. – Rammer, C.: Zur Entwicklung des grenzüberschreitenden Warenverkehrs im Einzugsbereich der Rhein–Main–Donau–Wasserstrasse. = *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 135. 1993. 103–140. p.
- Flechl, R.: Transportweg Donau: Chancen, aber kein Image.= *Verkehr und Umwelt*, 1996. 31 p.
- Fogarasi B.: *A dunai népek együttműködése*. Bp., 1946.
- Franzel, E.: Österreichs Rhein- und Donaupolitik zur Zeit Napoleons. = *Der Donauraum*, 15. 1970. 3–4. 203–215. p.
- Fucsek L.: *A Dunavölgy államainak gazdasági közeledése*. Bp., 1932.
- Gastescu, P.: Delta Dunarii – stare actuala, redresare ecologica si conservare prin statutul de rezervatie a biosferei. = *Terra*, 1992. 3–4. 40–48. p.
- Gastescu, P.: The Danube Delta Biosphere Reserve (DDBR). Present state and management. = *Revue Roumaine de Geographie*, 1996. 40. 27–33. p.
- Geer, J. S.: Zur Gründungsgeschichte der Rhein–Main–Donau A.G. = *Der Donauraum*, 17. 1972. 1–2. 30–47. p.
- Geffcken, F.: *La question du Danube*. Berlin: Müller, 1883.
- Georgiev, G.: Die Verkehrspolitik der Volksrepublik Bulgarien als Beitrag zur grenzüberschreitenden Integration. In: *Internationale Verkehrskonferenz für Mittel- und Osteuropa der Hanns-Seidel Stiftung in Prag*. München: Hanns-Seidel Stiftung, 1990.
- Ghenovici, A.: Le Danube, principale artere de navigation de la Republique Socialiste de Roumanie. = *Revue Roumaine de Geographie*, 12. 1968. 1–2. 181–185. p.
- Ghenovici, A.: Considerati geografice privind transportul fluvial in defileul Dunarii. = *Studii si Cercetari de Geografie*, 17. 1970. 1. 111–116. p.
- Ghenovici, A.: A new canal on Europe's map: the Danube–black sea canal.= *Revue Roumaine de Geographie*, 28. 1984. 17–26. p.
- Ghenovici, A.: Dunarea, artera fluviala transeuropeana. = *Studii si Cercetare de Geografie*, 40. 1993. 31–42. p.
- Glatz F.: Hét pont a Dunáról. = *Ezredforduló*, 1998. 1. 25–28. p.
- Glessner, F.: Neue Formen wirtschaftlicher Zusammenarbeit mit den östlichen Nachbarstaaten Österreichs. = *Europäische Rundschau*, 18. 1990. 1. 25–29. p.
- Golobics P.: *A határ menti térségek városainak szerepe az interregionális együttműködésekben*. Pécs: JPTE TTK Földrajzi Intézet, 1995.
- Gonda B.: *Az al-dunai Vaskapu és az ottani további zuhatag szabályozása*. Bp.: Fanda, 1892.
- Gordon, V. C.: *The Danube in Prehistory*. Oxford, 1929.
- Götz, W.: *Das Donaugebiet mit Rücksicht auf reine Wasserstrassen*. Stuttgart, 1882.

- Gumpel, W.: Wirtschaftliche Kooperation mit den sozialistischen Donaustaaten. Hintergründe, Formen, Perspektiven. = *Der Donauraum*, 20. 1975. 1–2. 11–22. p.
- Gumpel, W.: *Die Interessen der Anliegerstaaten am Rhein–Main–Donau-Kanal*. München: Südosteuropa Gesellschaft, 1990.
- Gumpel, W.: *Der Donauverkehr. Möglichkeiten einer grenzüberschreitenden Zusammenarbeit*. München: Südosteuropa Gesellschaft, 1996.
- Gumpel, W. (Hrsg.): *Grenzüberschreitender Umweltschutz*. München: Südosteuropa Gesellschaft, 1985.
- Gumpel, W. – Hampe, P. (Hrsg.): *Barrieren im Bereich der Verkehrs- Energie- und Agrarwirtschaft in Ost- und Südosteuropa*. München: Südosteuropa Gesellschaft, 1993.
- Guran, L.: A geographical approach to major investment in Romania. = *Österreichische Osthefte*, 38. 1996. 2. 135–149. p.
- Hahn, W. – Mueller, J. – Weikel, G.: *Der Main–Donau–Kanal. Argumentationsstudie zu einer kontroversen Diskussion*. München: Selbstverlag, 1982.
- Hajnal H.: *A nemzetközi Dunaegyezmény*. Bp.: Magyar Külügyi Társaság, 1923.
- Hajósi A.: *A Duna-történet, 1987–1990*. Bp. [k.n.], 1991.
- Halbmayer, K.: Binnenschiffahrtspolitik aus österreichischer Sicht und ihre Grundlagen. = *Der Donauraum*, 27. 1985. 65–74. p.
- Hanák P.: Túl ökonómián és ökológián. A Dunáról. = *Liget*, 1. 1988. 2. 28–30. p.
- Hanák P.: Közép-Európa: az imaginárius régió. = *Világosság*, 30. 1989. 8–9. 561–571. p.
- Hansen, O. – Schierbaurn, B. – Winkelbradt, A.: Das Projekt Main–Donau–Wasserstrasse aus der Sicht von Naturschutz und Landschaftspflege. = *Dokumente Umweltschutz Landespflge*, 24. 1984. 46–48. 2–12. p.
- Hantos, E.: *Das Donauproblem*. Wien, 1928.
- Hantos, E.: *Memorandum on the Economic Problems of the Danube States (Austria, Hungary, Roumania, Czechoslovakia, Yugoslavia and Bulgaria)*. Bp., 1933.
- Hantos E.: A dunai tengely. = *Duna Népe*, 1937. jún. 3–4. p.
- Haselsteiner, H.: Zu den geistigen Wechselbeziehungen im Donauraum. In: *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Szerk. Somogyi É. Bp.: MTA Történettudományi Intézet, 1991. 317–329. p.
- Heikell, R.: *The Danube Donaueschingen – Schwarzes Meer*. Hamburg: Edition Maritim, 1993.
- Heksch, A. F.: *Die Donau. Ursprung bis an die Mündung*. Wien, Pest, Leipzig: Hartleben, 1881.
- Henry, H.: *The Danube: its Historical, Political and Economic Importance*. The Hague: Nijhoff, 1920.
- Hischow, O.: Regionalpolitik und -entwicklung in Bulgarien. Probleme, Erfahrungen, Lösungsansätze. = *Raumforschung und Raumordnung*, 48. 1990. 1. 24–25. p.
- Horváth Gy.: *Transition and Regionalism in East-Central Europe*. Tübingen: Europäisches Zentrum für Föderalismus-Forschung, 1996.
- Horváth Gy.: *Feljegyzés a romániai tanulmányút tapasztalatairól*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 1997. Kézirat.
- Huber, P.: *Städtekooperation im Donauraum*. Zwischenbericht. Wien: Institut für den Donauraum und Mitteleuropa, 1997.
- Ifjú Gy.: A „Bajor Duna”. Ulmtól Passauig. = *Föld és Ég*, 26. 1991. 10. 308–313. p.
- Ifjú Gy.: A „Bajor” Duna mentén: a forrástól Ulmig. = *Föld és Ég*, 26. 1991. 9. 272–276. p.
- Ifjú Gy.: A „Kék–Duna” mentén: a forrástól Ulmig. = *Föld és Ég*, 26. 1991. 11. 330–335. p.
- Ifjú Gy.: A Duna Bécestől Győrig. = *Föld és Ég*, 26. 1991. 12. 372–375. p.
- Ifjú Gy.: A „szerb” Duna: a Bácskától az Al-Dunáig. = *A Földgömb*, 42. 1992. 3. 66–71. p.
- Ifjú Gy.: A „Vén Duna”: az Al-Dunától a torkolatig. = *A Földgömb*, 42. 1992. 4. 121–126. P.

- Iván L.: A népességlepítések és a gazdálkodástörténet alakulása a Dél-Duna-völgy középfalvaiban (18. század eleje – 20. század közepe). = *Alföldi Tanulmányok*, 12. 1988. 181–204. p.
- Jac, J. de: *The Rhine–Main–Danube Connection and its Economical Implications for Europe*. Rotterdam: Netherlands Maritime Institute, 1976.
- Jaenicke, G.: *Die neue Großschiffahrtstraße Rhein–Main–Donau*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag, 1973.
- Jaenicke, G.: Der völkerrechtliche Status der Rhein–Main–Donau Großschiffahrtstraße = *Der Donauraum*, 19. 1974. 3–4. 173–175. p.
- Jakus M. – Csák E.: *A Duna hajóútja. Általános leírás*. Bp.: KPM., 1963.
- Jászi, O.: Federalism in Danubia. = *The New Hungarian Quarterly*, 32. 1991. 122. 30–36. p.
- Jeszenszky G.: A Dunai Államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. világháború alatt. = *Századok*, 122. 1988. 4. 648–663. p.
- Jeszenszky, G.: The idea of the Danubian Federation in American thought during World War I. = *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 34. 1988. 2–3. 271–278. p.
- Jeszenszky G.: Miért nem sikerült a Duna-völgyi föderációt megalkotni 1918-ban? Kerekasztal beszélgetés a Kossuth Klubban. = *Világosság*, 30. 1989. 8–9. 656–664. p.
- Jaumann, A.: Die Energiewirtschaft im Donauraum. Möglichkeiten und Grenzen einer Zusammenarbeit. = *Der Donauraum*, 19. 1974. 3–4. 113–126. p.
- Jócsik L.: *Közép-Dunamedence közgazdasága*. Bp., 1944.
- Johnston, W.: *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte. Gesellschaft und Ideen in Donauraum 1848 bis 1938*. Wien, Köln, Graz: Böhlau, 1971.
- Kádár, L. – Borsy, Z. (eds.): *The Danubian Region*. Braunschweig: Pergamon, 1971.
- Kastner, F.: Donauausbau im Österreich. = *Der Donauraum*, 18. 1973. 2–3. 76–87 p.
- Klinghammer I.: A Duna menti országok atlasza, az együttműködés példája. = *Geodézia és Kartográfia*, 42. 1990. 3. 198–200. p.
- Kobilka, J.: Die Donau als Energieträger. = *Österreichische Zeitschrift für Elektrizitätswirtschaft*, 1972. 8.
- Kormány Gy.: A Majna-Duna csatorna. = *Iskolakultúra*, 4. 1994. 9. 60–63. p.
- Korompai G.: A dunai folyami áruszállítás földrajzi kapcsolatai és annak magyar vonatkozásai. = *Alföldi Tanulmányok*, 3. 1979. 197–214. p.
- Kortschak, B. H.: Der Beitrag der Logistik zur umweltwerträglichen wirtschaftlichen Entfaltung im Donauraum. = *Der Donauraum*, 31. 1991. 1. 19–51 p.
- Kossuth Ferencz Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter: *Adatok a Duna–Száva csatorna és az Adria felé vezetendő víziút kérdéséhez*. Bp.: Athenaeum, 1908.
- Koszonits L.: A dunai folyamhajózás működésének kereskedelmi-forgalmi relációi, ezek változásai, fejlődési irányai. = *Közlekedéstudományi Szemle*, 45. 1995. 8. 288–293. p.
- Kothé, P.: 30 Jahre gewässerkundliche Gemeinschaftsforschung der Donauländer. = *Der Donauraum*, 28. 1986. 26–32 p.
- Kristoforovic, I.: The hygienic aspects of the water quality of the Danube in Novi Sad. = *Medicinski Pregled*, L. 1997. 5–6. 181–186. p.
- Kubec, J.: Der heutige Stand des Projektes der Donau–Oder–Elbe-Verbindung. = *Der Donauraum*, 31. 1991. 4. 5–11 p.
- Kühl, J.: *Föderationspläne im Donauraum und Ostmitteleuropa*. München, 1958.
- Landesbund für Vogelschutz in Bayern e.V.: *Der Donau-Ausbau. Ein Lebensraum ist in Gefahr*. Garmisch-Partenkirchen, 1980.
- Leffler, C.: Struktur und Probleme der Region Donau-Wald. In: *Raumordnungsverfahren für Projekte freizeitorientierter Infrastruktur*. München: Akademie für Raumforschung und Landesplanung. 1975. 3–21 p.

- Lehotsky, M. – Mario, P.: Socioekonomické aspekty vystavby vodného diela Gabčíkovo. = *Sborník České Geografické Společnosti*, 97. 1992. 4. 232–243. p.
- Leitner, K. – Riegler, J. – Schonlaub, W.: Die Errichtung des Donau-Kraftwerks Freudenau. = *Felsbau*, 15. 1997. 4. 235–238. p.
- Link, F.–G.: *Lebensraum Donau (Europäisches Ökosystem)*. Baden-Württemberg: Verein der Freunde und Förderer der Akademie für Natur- und Umweltschutz, 1994.
- Lißberger, P.: Donauhafen–Linz–Tor zum Weltverkehr. = *Schiffahrt und Strom*, 22. 1977. 61–62. 31–32. p.
- Lukács L.: A belgrádi Duna-konferencia és a dunai kérdés. = *Társadalmi Szemle*, 1948. 8–9. 600–608. p.
- Macartney, C. A.: *The Danube Basin*. Oxford: Clarendon, 1939.
- Macartney, C. A.: *Problems of the Danube Basin*. Cambridge: University Press, 1944.
- Magris, C.: *Duna*. Bp.: Európa Könyvkiadó, 1992.
- Magyar statisztikai évkönyv 1996*. Bp.: Központi Statisztikai Hivatal, 1997.
- Malbert, B.: The Danube project and the Vienna model integration of social and ecological aims in urban planning. = *Scandinavian Housing and Planning Research*, 9. 1992. 3. 189–191. p.
- Margesson, R.: Reducing conflict over the Danube waters: equitable utilization and sustainable development. = *National Resources Forum*, 21. 1997. 1. 23–38. p.
- Marinov, H. – Reinhold, C. – Malle, K.–G.: The Danube–Rhine water system as a European regional integration structure. = *European Planning Studies*, 5. 1997. 2. 241–255. p.
- Mariot P. [et al.]: *Socio-ekonomická prognóza vplyvov prevádzky vodného diela Gabčíkovo na pril'ahlé územie*. Strojopis. Geografický Ustav SAV, 1990.
- Máté B.: Nemzetközi együttműködés a Duna vízgazdálkodási problémáinak megoldásában. = *Magyar Vízgazdálkodás*, 1980. 9. 7. p.
- Methodological Proposal for the Collaboration of Perspectives and Strategies of Spatial Development Policy in the Central European and Danubian Area*. Bonn: Central European and Danubian Area Federal Agency, 1998.
- Morath, I. – Gauss, K.–M.: *Donau*. Salzburg: Müller, 1995.
- Müller, H. G.: Die deutsche Donauschiffahrt in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. = *Der Donaauraum*, 17. 1972. 4. 228–236. p.
- Nagy I.: A Duna–Majna–Rajna víziút. = *Hidrológiai Közöny*, 71. 1991. 6. 338–342. p.
- Narodne Gospodarstvo Ukraini u 1992 roci. Statisticnij scsoricnik*. Kiev: Tehnika, 1993.
- Ocokoljic, M. – Jovanovic, V.: Recni saobracaj u prigradskim zonama vecih gradova podunavlja. = *Zbornik Radova*, 41. 1993. 71–79. p.
- Paesler, R.: Umweltschutz im Donaauraum. Berichte. Internationales Symposium. = *Südosteuropa Mitteilungen*, 37. 1997. 1. 54–57. p.
- Palatinus I.: A Duna–Majna–Rajna víziút és a vízrendészeti szolgálat. = *Rendészeti Szemle*, 1991. 6. 70–74. p.
- Pápay Zs.: *Közlekedéstervezés a dunai tartományok területén. I. kötet. A közlekedési infrastruktúra vizsgálata. Összefoglaló jelentés*. Bp.: Közlekedés Kft. 1995.
- Papp G.: A Majna–Duna hajózási sávjának. = *Vízügyi Közlemények*, 74. 1992. 1. 105–111. p.
- Pertsch, H.: Aufgaben und Tätigkeit der Donaukommission. = *Der Donaauraum*, 19. 1974. 1–2. 57–70. p.
- Petrovic, N.: *Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkantilizmus korában. A Duna–Tisza-csatorna építése és a fáradozások a Közép-Duna-medence és az Adriai-tenger összekötésére a 18. század végén*. Novi Sad: Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia és Történelmi Intézet, 1982.
- Petzmann, H.: *Donau-Ausbau – verkehrswirtschaftliche und industrielle Aspekte*. Wien: Niederösterreichische Raumplanungskonferenz, 1972.
- Pichler, F.: *Die Donaukommission und die Donaustaaten: Kooperation und Integration*. Wien, Stuttgart: Wilhelm Braumüller, 1973.

- Pisecky, F.: Entwicklungs- und Wachstumsmöglichkeiten zwischen Ost- und Westeuropa nach Fertigstellung des Main–Donau-Kanals. = *Der Donaauraum*, 24. 1979. 2–24. p.
- Pisecky, F.: Die Donau als europäische Wasserstrasse = The Danube as a European waterway. = *Österreichische Wasserwirtschaft*, 42. 1990. 9–10. 233–238. p.
- Polaschek, V. F.: Donaukonvention und Donauschifffahrt. = *Der Donaauraum*, 17. 1972. 4. 237–239. p.
- Prehoffer E.: *Nemzetközi vízjog a Kárpát-medencében*. Bp.: AQUA Kiadó, 1997.
- Prigrada, A.: *Danube Waterways*. New York: Mid-European Studies Center, 1953.
- Prigrada, A.: *International Agreements Concerning the Danube*. New York: Mid-European Studies Center, 1953.
- Prochazka, R. v.(Hrsg.): *Der gegenwärtige Stand der Donaauraum-pläne. 1. Donaauraum. Beiträge zur Frage der wirtschaftlichen Annäherung und Zusammenarbeit der Donaustaaten*. Wien. 1937.
- Prostorni Plan Srbije 1996*. Beograd.
- Radisics E. (szerk.): *A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéről*. Bp., 1946.
- Rajkai, Z.: Vorstellung zu internationaler Kooperation bei der Erneuerung der Verkehrsinfrastruktur Mittel- und Osteuropas. In: *Internationale Verkehrskonferenz für Mittel- und Osteuropa der Hanns-Seidel-Stiftung in Prag*. München: Hanns–Seidel Stiftung, 1990.
- RAMBØLL – Grupul de Consultanță: *Disparități Regionale în România 1990–1994*. București, 1996.
- RAMBØLL – Consultancy Group: *Profil of Romania Development Regions. PHARE Programme. Regional Development Policy*. București, 1997.
- Reichert, G.: Die Donaauraumpolitik der Kleinen Entente. = *Der Donaauraum*, 17. 1972. 3. 156–164. p.
- Ritter, J.: *Le Danube*. Paris: Presses Universitaires de France, 1976.
- River Port and River Transport Development Study*. Final report August 1993. Luxembourg: European Communities, 1993.
- Rundel, G. G.: Der Donaauraum im Spiegel des außenpolitischen Berichtes 1984. = *Der Donaauraum*, 27. 1985. 101–118. p.
- Ruppert, K.: *Landesentwicklung und Umweltschutz in Donaauraum*. München: Südosteuropa Gesellschaft, 1989.
- Sackmann, F.: Entwicklung der wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Bayern und den Donaustaaten. = *Der Donaauraum*, 17. 1972. 3. 129–142. p.
- Saobracaj i Veze. Savezni Zavod za Statistiku 1990*. Beograd, 1991.
- Schaller, J.: Die ökologischen Rahmenuntersuchungen und die Umweltverträglichkeitsprüfung als Grundlage zum Raumordnungsverfahren für den Ausbau der Donau zwischen Straubing und Vilshofen. = *Binnenschifffahrt*, 50. 1995. 8. 15–19. p.
- Schauer, R.: Verkehrspolitik und Donauschifffahrt. = *Verkehrsannalen*, 1968. 15. 23 p.
- Schickl, R.: *Umbau des Donaukanals im Zuge des U-Bahn-Baues*. Wien: Magistrat der Stadt Wien, 1984.
- Schiller, H.: Elkészült a Majna–Duna víziút. = *Vízügyi Közlemények*, 74. 1992. 2. 125–140. p.
- Schwetz, B. – Seidel, O.: *Planung und Gestaltung des Donaubereiches*. Wien: Magistrat der Stadt Wien, 1982.
- Sebestyén, G.: Geistige Zusammenarbeit im Donaauraum – von den nationalen Romantik zur Realität der Nationen. = *Europäische Rundschau*, 1985. 2. 53–60. p.
- Sebök, P.: *The Danube Book. A Duna könyv*. Bp.: Magyar Amerikai Fulbright Bizottság, 1993.
- Seitz, M.: Wasserstraße Donau: Feldweg oder Highway. = *Der Donaauraum*, 26. 1997. 24–27. p.
- Shneidewind, P.: Raum im Fluß. = *Der Donaauraum*, 26. 1997. 20–23. p.
- Sláma, J.: Die Energieversorgung der östlichen Donaustaaten. = *Der Donaauraum*, 19. 1974. 1–2. 47–56. p.
- Stankovic, S. M.: Promet putnika u međunarodnom saobraćaju u pristaništima Beograd i Novi Sad. = *Glasnik Srpskog Geografskog Društva*, 66. 1986. 1. 66–70. p.

- Stankovic, S. M.: *Turisticki potencijali reka SR Srbije*. Beograd: SGD, Posebno Izdanje, Knjiga 67. 1989.
- Statistical Yearbook Republic of Bulgaria 1996*. Sofia: National Statistical Institute, 1996.
- Statistical Yearbook of Yugoslavia 1996*. Beograd: Federal Statistical Office, 1996.
- Statistická Rocenka Slovenskej Republiky 1996*. Bratislava: Statistický úrad Slovenskej Republiky, 1996.
- Statistički ljetopis 1996*. Zagreb: Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku, 1996.
- Statisticki pregled*. Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, 1996.
- Statistisches Jahrbuch 1997 für die Bundesrepublik Deutschland*. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt, 1998.
- Statistisches Jahrbuch für die Republik Österreich 1996*. Wien: Österreichisches Statistisches Zentralamt, 1997.
- Steiner, K.: Die Donau verbindet. Verbindet die Donau? Wien der Donau – Wien an die Donau – Wien über die Donau. = *Perspektiven*, 1995. 4. 36–44. p.
- Sterbetz I.: Ott, ahol a Duna végetér. = *Természetbúvár*, 46. 1991. 2. 28–31. p.
- Strasser H.: A dunai hajózás 1991-ben. Strukturális kérdések és felkészülés a Majna–Duna csatornára. = *Közlekedési Közöny*, 47. 1991. 15. 199–204. p.
- Strategija prostornog uredjenja Republike Hrvatske*. Zagreb, 1996.
- Székely A.: A dunai államok gazdasági közeledéséről. = *Századunk*, 1935. 7. 281–355. p.
- Szesztay K.: *Az azonos vízgyűjtőkben lévő országokkal történő vízügyi együttműködés korszerűsítésének irányai*. Bp.: VGI, 1982.
- Talanga, C.: Transport, telecommunication and economic restructuring in Romania. = *Revue Roumaine de Géographie*, 39. 1989. 107–112. p.
- Thalheim, K. C.: Das Wirtschaftswachstum in den Donaustaaten unter dem Einfluß von Zentralplanung und Ostblockintegration. = *Der Donaauraum*, 10. 1965. 1–2. 1 16–29. p.
- Thalheim, K. C.: Aspekte des Wirtschaftswachstums in den sozialistischen Staaten des Donaoraumes. = *Der Donaauraum*, 16. 1971. 1. 1–9. p.
- Timmermann, B.: *Der Rhein–Main–Donau-Kanal und seine Auswirkungen auf die europäische Binnenschifffahrt*. München, 1994.
- Tricart, J. (ed.) – Bravard, J.–P. (ed.): Le cours perialpin du Rhin, du Rhone et du Danube. Amenagement fluvial et derives de l'environnement. = *Annales de Géographie*, 561–562. 1991. 668–713. p.
- Trost, E.: *Die Donau. Lebenslauf eines Stromes*. Wien, München, Zürich: Verlag F. Molden, 1968.
- Ungvári, T.: Donaauraum. Ideologien der Zwischenkriegszeit. = *Der Donaauraum*, 29. 1987–1988. 19–22. p.
- Valev, E. B.: Problems of the Complex Management of the Danube River. = *Vestnik–Moskovskogo Universiteta, Seria Geografia*, 1997. 6. 37–42. p.
- Valkár I.: A Duna–Majna–Rajna víziút megnyitása – hazai távlatok és feladatok. = *Közlekedési Közlemények*, 48. 1992. 41. 552–558. p.
- Varga, J. (Hrsg.): *Donaauraum – Gestern, Heute, Morgen*. Wien: Europahaus, Europaverlag, 1967.
- Vass, D.: Out-line of Danube basin geology. = *Földtani Közöny*, 120. 1990. 3–4. 193–214. p.
- Vitányi, B.: *Le statut juridique de la nouvelle voie navigable Rhin–Main–Danube*. Paris: Pedone, 1980.
- Vodoprivredna Osnova Vojvodine*. Novi Sad, 1985.
- Waack, Ch.: Russe und Giurgiu. Nachbarstädte an der Donau. = *Europa Regional*, 1996. 3. 1–12. p.
- Wagner, F. S. (ed.): *Toward a New Central Europe. A Symposium on the Problems of the Danubian Nations*. Astor Park, Florida: Danubian Press, 1970.
- Weber, E.: Internationale Zusammenarbeit an der Donau auf dem Gebiet der Gewässergüte. = *Der Donaauraum*, 28. 1986. 129–133. p.
- Weckerle K.: Európai infrastruktúra: a Majna–Duna kapcsolat. = *Vízügyi Közlemények*, 74 1992. 2. 141–160. p.
- Weigend, G.: The Danube river – an emerging regional bond. = *Geoforum*, 6. 1975. 2. 151–161. p.

Weiger, H.: Zum geplanten Ausbau der unteren deutschen Donau. = *Natur und Landschaft* 68. 1993. 4. 165–172. p.

Wessely, K.: Die Wirtschaftsverflechtung im Donaauraum seit 1918. = *Der Donaauraum*, 14. 1969. 1–2. 43–69. p.

Wiedermann, F.: Stadtentwicklung im Donaauraum. = *Der Donaauraum*, 24. 1979. 2. 88–91. p.

Wien im regionalen und großräumigen Verkehrsnetz. Wien: Österreichisches Institut für Raumplanung, 1967.

Wiens Chancen an der Donau. Neue Möglichkeiten durch die Binnenschifffahrt – Notwendigkeit eines umfassenden Hafenkonzepts. Wien: Österreichisches Institut für Raumplanung, 1968.

Wierer, R.: *Föderalismus im Donaauraum*. Graz-Köln: Verlag Herman Böhlau, 1960.

Wirth, E.: Die Wasserstrassen Bayerns: Volkerverbindende Magistralen in einem Europa ohne Eisernen Vorhang? = *Geographische Rundschau*, 50. 1998. 9. 501–507. p.

Zelovich L.: A Duna-medence problémája. = *Külügyi Szemle*, 1934. 1. 1–12. p.

Zolschew, Th. D.: Außenhandel und wirtschaftlicher Revisionismus in den Donaustaaten. = *Der Donaauraum*, 11. 1966. 1–2. 23–40. p.

2. A magyarországi Duna-térség történetileg változó struktúrái

Ajtay J.: *A Duna-medence és Magyarország sorsközössége*. Bp.: Magyar Nemzeti Szövetség, 1936.

Ajtay J.: *A kibontakozás útja. Gazdasági összeműködés a Duna-medencében*. Bp., 1934.

Altenau P.: Magyarország és a dunai konföderáció. = *Korunk*, 1936. 3. 192–197. p.

Auer P.: Magyarország és a Duna-medence. = *Új Magyarország*, 1946. 7. 1–2. p.

Balogh E.: Kossuth és a Dunai Szövetség. = *Korunk*, 1937. 6. 536–540. p.

Bátonyi G.: A Duna-konföderáció gondolata a két világháború közti Magyarországon. = *Alföld*, 1985. 8. 35–42. p.

Berend T. I. – Ring É. (szerk.): *Helyünk Európában: Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Bp.: Magvető, 1986.

Berei A.: A hároméves terv és a dunai államok. = *Fórum*, 1948. 1. 81–96. p.

Bernuth, L.: *West-Ungarn zwischen Donau und Drau und die Mittel zu dessen wirtschaftlicher Hebung*. Wien: Spielhagen-Schurich, 1884.

Bíró L.: Összefogás a Duna és a Száva partján. = *História*, 20. 1998. 3. 23–25. p.

Diószegi L.: Gazdasági egyesítési tervek a Duna-medencében az 1929–1933-as gazdasági válság időszakában. In: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Szerk. Romsics I. Bp.: Teleki L. Alapítvány, 1997. 63–113. p.

Fejér L. – Baross K.: A magyar Felső-Duna – történeti szemléletben. = *Hidrológiai Közöny*, 74. 1994. 5. 280–291. p.

Gyarmati Gy.: „Békében együttműködni az egész Duna-völgye javára.” Föderációs tervek 1945 után. = *Alföld*, 1985. 4. 60–71. p.

Gyarmati Gy.: Dilemmák a Dunatájon (Magyarország és a délkelet-európai föderációs tervek). = *Századvég*, 1986. 2. 67–87. p.

Hanák P.: A dunatéli közösségtudat ébresztése. = *Műhely*, 7. 1984. 3. 3–20. p.

Hanák, P.: The Danube in history. = *The New Hungarian Quarterly*, 120. 1990. 57–67. p.

Hanák P.: A Duna a magyarság történeti múltjában és nemzeti tudatában. = *Századvég*, 1990. 1. 226–236. p.

Hanák, P.: Oscar Jaszi's Danubian patriotism. = *Hungarian Studies Review*, 18. 1991. 1–2. 11–16. p.

Jászi O.: *Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok*. Bp.: Új Magyarország Rt., 1918.

Jászi O.: *A monarchia jövője: a dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Bp.: Állami Könyvterjesztő Vállalat, Maecenas, 1988.

Kabdebó T.: A konföderációs tervek: Kossuthtól Jásziig. 1. = *Stádium*, 2. 1989. 2. 55–57. p.

- Kabdebó T.: A konföderációs tervek: Kossuthtól Jásziig. 2. = *Stádium*, 3. 1990. 1. 20–23. p.
- Kabdebó T.: Duna-konföderáció. 3. = *Stádium*, 3. 1990. 2. 15–18. p.
- Kardos, B. T.: Problems of federalism in the Danubian area. = *Studies for New Central Europa*, 1. 1966. 3.
- Kende P.: Duna föderáció: a jövő eszméje? = *Élet és Irodalom*, 35. 1991. 51–52. 13. p.
- Kende P.: Van-e jövője a Duna menti államszövetség eszméjének? = *Európai Szemle*, 2. 1991. 4. 99–105. p.
- Kende P.: A Dunavölgye „nemzeti problematikája” és a Habsburg-enigma. = *Valóság*, 36. 1993. 1. 73–74. p.
- Kovács P.: Kisebbségvédelem és kárpát-dunatáji együttműködés. = *Borsodi Szemle*, 35. 1990. 2. 46–53. p.
- Kövér L.: Egy halhatatlan utópia. = *Századvég*, 1986. 2. 34–51. p.
- Lengyel T.: Kulturális közeledés a dunai népek között. = *Duna Népe*, 1937. jún. 19–22. p.
- Lengyel Zs.: Jászi, Isac és a dunai kultúrszövetség. Egy kudarcba fulladt kompromisszum anatómiájához. = *Új Látóhatár*, 38. 1987. 1. 25–34. p.
- Lipcsey I.: „Nemzeti történetírásunk és a konföderáció”. = *Alföld*, 1985. 10. 36–42. p.
- Litván Gy. (összeáll.) – Szarka L. (összeáll.): *Duna-völgyi barátságok és viták: Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Bp.: Gondolat, 1991.
- Lukács L.: Gondolatok a Dunakonföderáció eszméjének elindítóiról és magyarázóiról. = *Kortárs*, 1965. 7. 1106–1118. p.
- Lutter J.: Államszövetség felé a Duna medencéje körül? = *Külgügyi Szemle*, 1933. 2. 131–139. p.
- Macartney, C.: *A Duna-medence problémái*. Bp.: Keresztes Könyvkiadó, 1943.
- Márkus I.: Teleki László. A dunai konföderáció terve, ami nem kellett senkinek. = *Kortárs*, 1965. 3. 454–468. p.
- Nagy Zs.: Az Egyesült Államok és a Duna-medence 1919–1939. = *Századok*, 1976. 1. 51–76. p.
- Olajos M.: Kossuth terve a dunai népek együttműködéséről és a mai helyzet. = *Híd*, 1948. 3. 99–107. p.
- Oláh A.: Klapka és a dunai államszövetség terve. = *Honismeret*, 20. 1992. 5. 3–8. p.
- Pongrácz K.: Középeurópai vagy dunavölgyi együttműködés. = *Látóhatár*, 1937. 4. 150–155. p.
- Radisics E. (szerk.): *A Dunatáj I–III. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből*. Bp.: Gergely R. Rt., 1946.
- Rainer M. J.: Nagy Imre külpolitikai nézetei. Nemzeti függetlenség, semlegesség és Duna-völgyi együttműködés. = *Társadalmi Szemle*, 53. 1998. 6. 104–117. p.
- Ránki, Gy.: The great powers and the economic reorganization of Danube Valley after World War I. = *Acta Historica*, 1981. 1. 63–97. p.
- Ránki, Gy.: *Economy and Foreign Policy: the Struggle of the Great Powers for Hegemony in the Danube Valley, 1919–1939*. New York: Columbia University Press, 1983.
- Rászlai T.: Távoli idea: a dunai patriotizmus. Széchenyiék nemzedékének álma. A kisállamiság ellen. = *Heti Magyarország*, 28. 1991. 41. 19. p.
- Romsics I.: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Bp.: Osiris, 1996.
- Romsics, I. – Király K. B.(eds.): *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts, 1848–1998*. Bp.: Central European University Press, 1999.
- Rónai T.: Jászi Oszkár a dunai kérdéstről 1933 és 1939 között. = *Századok*, 1976. 1. 77–83. p.
- Rózsa Gy.: Kulturális egyezmények a dunatáji államok közt. = *Valóság*, 1947. 10. 745–747. p.
- Simkó I.: A Dunai Konföderáció gondolata. = *Korunk*, 1939. 12. 1071–1073. p.
- Szalatnai R.: A Nyugat dunai kezdeményezése. = *Alföld*, 1971. 12. 38–41. p.
- Szarka L.: Dunai konföderáció – egy álom realitása. (Jászi Oszkár csehszlovákiai kapcsolatai és a magyar kisebbségi kérdés 1919–1939). = *Századvég*, 1986. 2. 52–66. p.
- Székely A. B.: Dunai patriotizmus és közgondolkodás (Egy eszme útja a 20. században). = *Vasi Szemle*, 1985. 4. 481–498. p.

- Tarján Ö. – Fall E.: Magyarok, szlovákok és ruthének a Duna völgyében. Bp.: Hornyánszky ny., 1938.
- Tímár Gy.: A Duna-Drávaszög népesedéstörténete. = *Baranyai Helytörténetírás*, 1987–1988. 343–372.p
- Toporczi E.: A dunavölgyi kérdés új megvilágítása. = *Külügyi Szemle*, 1938. 4. 475–483. p.
- Tóth B.: A magyarság a Duna-völgyében. = *Külügyi Szemle*, 1933. 3. 219–229. p.
- Tóth J.: „A lelkek megbékéléséhez a demokratikus elvek gyakorlati alkalmazása fog vezetni.” Egy eszmetörténeti analízis kísérlete. A Duna-völgyi összefogás gondolata a Valóság folyóirat 1945–48 közötti évfolyamaiban. Bp: Széchenyi Társaság, 1991.
- Varga J.: *Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez.* Bp.: Varga J., 1991.
- Vas Z.: Kossuth és a dunai konföderáció. = *Kortárs*, 1966. 12. 1980–1988. p.
- Veiter, Th.: Ethnic diversity in the Danube area. = *Der Donauraum*, 29. 1987–1988. 63–82. p.
- Wilson, S.: Lost opportunities: Lajos Kossuth, the Balkan nationalities, and the Danubian Confederation. = *Hungarian Studies*, 8. 1993. 2. 171–193. p.

3. A magyarországi Duna-térség természetföldrajzi potenciálja, környezet- és természetvédelme

- Ábrahám M. – Várday N.: *A Duna Rajka–Nagymaros közötti szakaszán a vízminőségi változások jellemzése.* Sopron: MHT, 1976.
- Ádám L.: A Tolnai dombság. In: *A Dunántúli dombság. Magyarország tájféldrajza 4.* Szerk.: Ádám L., Marosi S., Szilárd J. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1981. 117–124. p.
- Ádám L.: Az Észak-magyarországi-hegyvidék alakrajzi jellemzése. = *Földrajzi Értesítő*, 1984. 4. 321–332. p.
- Ádám L. – Schweizer F.: *Magyarázó Dunaalmás-Neszmély–Dunaszentmiklós közötti terület felszínmozgásos geomorfológiai térképéhez.* Bp.: Földrajztudományi Kutatóintézet, 1972.
- Ádám L. – Marosi S.(szerk.): *Magyarország tájféldrajza 3. A Kisalföld és a nyugatmagyarországi peremvidék.* Bp.: Akadémiai Kiadó, 1975.
- Ádám L. – Boros F.(szerk.): *Dunaújváros földrajza.* Bp.: Akadémiai Kiadó, 1979.
- Agócs J.: A Szigetköz erdeinek regenerációja. = *ÖKO*, 4. 1993. 4. 44–56. p.
- Áll L.: Eredményes védekezés a dunai pakuraszennyezés ellen. = *Vízgazdálkodás és Környezetvédelem*, 1974. 1. 39–42. p.
- Andrássy P.: Környezetvédelmi építőkövek közös európai házunkhoz a Duna-vidék központi részében. = *Észak-Pannon Régió*, 1. 1992. 32–34. p.
- Antal E.: Az éghajlatváltozás hatása a magyarországi aszályokra. = *Acta Geographica Debrecina*, 28–29. 1991. 17–18. p.
- Asztalos I. – Sárfalvi B.: A Duna–Tisza köze mezőgazdasági földrajza. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1960.
- Balla Z.: A magas-börzsönyi paleovulkán rekonstrukciója. = *Földrajzi Közlemények*, 108. 1976. 118–136. p.
- Balogh J. – Lóczy D.: A dunakiliti víztározó megépítése utáni talajvízszint-változás hatása a Szigetköz geomorfológiai fáciensére = *Földrajzi Értesítő*, 41. 1992. 1–4. 115–125. p.
- Balogh J. – Lóczy D.: Ökofáciensek térképezése dunai ártéren. = *Földrajzi Értesítő*, 39. 1990. 1–4. 71–80. p.
- Banczerowski, J.: A Szigetköz környezettudományi kutatása. = *Magyar Tudomány*, 39. 1994. 836–852. p.
- Bartha D.: Az Alföld jelenkori vegetációjának kialakulása. = *Hidrológiai Közlöny*, 73. 1993. 1. 17–19. p.
- Batthány Lajos Alapítvány: *A Duna védelmében a hágai döntés után.* Bp.: Press + Print Kft. 1998.
- Benedek B.: A Duna hidrológiája. = *Vízügyi Közlemények*, 71. 1989. 2. 311–321. p.
- Benedek P.: A Duna magyarországi szakaszának vízminőségi problémái. = *Műszaki Tudomány*, 1973. 3–4. 427–437. p.

- Berényi P. – Erdélyi M.: A rétegvíz szintjének süllyedése a Duna–Tisza közén. = *Vízügyi Közlemények*, 72. 1990. 4. 377–397. p.
- Bodnár T.: Az észak-magyarországi Duna-szakasz komplex környezetvédelmi problémái. = *Építési Kutatás, Fejlesztés*, 1976. 1. 42–44. p.
- Bolla D.: Szigetek, zátonyok és árvizek a Dunán. = *Dunakanyar*, 27. 1991. 2. 10–14. p.
- Bolla I.: Mi lesz veled, Szigetköz? = *Erdészeti Lapok*, 127. 1993. 3. 76–81. p.
- Boros M.: A Szigetköz jövőjéről. = *ÖKO*, 3. 1992. 1. 10–12. p.
- Bozsai G. – Köves L.-né: A Dunából nyert ivóvizek nehézfém-szennyezettségének vizsgálata. = *Hidrológiai Közlemény*, 1978. 10. 468–472. p.
- Bratán M. – Hajós B.: A Duna Tolna megyei mellékág/holtág-rendszere. = *Vízügyi Közlemények*, 74. 1992. 1. 73–90. p.
- Buza P.: A Duna-kanyar jövője. = *Műszaki Élet*, 32. 1977. 13. 18. p.
- Csoma J.: *A Felső-Duna elhagyott medrének vizsgálata*. Bp.: VITUKI, 1975.
- Csoma J. – Goda L. – Hankovszky J. (szerk.)(et al.): *Duna ankét*. Budapest: Hidrológiai Társaság, 1977.
- Csontos I. – Magas L.: A „C” változat hatása az erdőre a Szigetközben. = *Erdészeti Lapok*, 128. 1993. 3. 87–90. p.
- Czelnai R.: Az üvegház dilemma. = *Magyar Tudomány*, 38. 1993. 10. 1213–1226. p.
- Deák A. A.: Geográfiai barangolás a Duna mentén Bécstől Budáig. = *Limes*, 27. 1997. 7–20. p.
- Dobler E. – Schmidt A.: Weitere vergleichende Beiträge zur Kenntnis Limnologischer Verhältnisse der Donau und Theiss. = *Tiscia*, 15. 1980. 45–51. p.
- Domokos M. – Sikora, A. – Ürge, L.: *Hydrology of the River Danube. Hidrológija reki Dunaj. Hydrologie du Danube. Hydrologie der Donau*. Eds.: Stancik, A., Jovanovic, S. Bratislava: Priroda, 1988.
- A Duna komplex hasznosítása*. Sopron: Környezetvédelem és Vízgazdálkodás '76 Vándorgyűlés, 1976.
- A dunai és tiszai vízlépcsők létesítésének hidrológiai kérdései*. Az 1951. június 19–20-án megtartott akadémiai hidrológiai konferencián elhangzott előadások és hozzászólások. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1952.
- Dvihally Zs. (szerk.): *A kisalföldi Duna-szakasz ökológiája. Ökológiai tanulmányok a Duna kisalföldi szakaszáról*. Veszprém: MTA VEAB, 1987.
- ENSZ egyezmény az elsivatagodás és az aszály elleni küzdelemről*. Bp.: Fenntartható Fejlődés Bizottság, 1995.
- Erdélyi M.: A Győri-medence természeti-gazdasági értékei és a tervezett vízlépcső. = *Földrajzi Értesítő*, 32. 1983. 3–4. 475–490. p.
- Erdélyi M.: A kisalföld hidrogeológiája a vízlépcsők megépítése előtt és után. = *Földrajzi Értesítő*, 39. 1990. 1990. 7–28. p.
- Fekete M. (szerk.) – Alexay Z. (közrem.): *A kék Duna...: barangolás a Duna mentén...* Győr: MTESZ, 1995.
- Gerei L.: A Duna-Tisza közti homoktalajok termékenységének néhány problémája. = *Földrajzi Értesítő*, 41. 1992. 1–4. 129–134. p.
- Germán E.: *A Paksi Atomerőmű környezeti hatása*. Paks: Paksi Atomerőmű Rt., 1994.
- Germán E.: A Paksi Atomerőmű üzemi környezeti sugárvédelmi ellenőrző rendszere. = *Energia és Atomtechnika*, 41. 1988. 5. 231–236. p.
- Góczán L. – Marosi S. – Szilárd J.: A mezőgazdaság természeti erőforrásainak agroökológiai elemzése kelet-kisalföldi típusú terület példáján. = *Földrajzi Értesítő*, 21. 1972. 13–41. p.
- Góczán, L. (ed.) – Lóczy, D. (ed.): The Slovak–Hungarian barrage system on the Danube river and its environmental problems. = *Geographica Polonica*, 58. 1990. 89–98. p.
- Göcsei I.: *A Szigetköz természetföldrajza*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1979.
- Hábel Gy. – Molnár I.: Erkölszi győzelmünk után – megkezdték a Duna elterelését. = *Figyelő*, 36. 1992. 44. 6. p.
- Hably L.: Kőbe zárt erdők a Dunakanyarban. = *Természet Világa*, 124. 1993. 10. 471–472. p.

- Hahn Gy. – Hudák É. – Laboda Z.: Az Észak-magyarországi-középhegység ásványi nyersanyagai és bányászata. = *Földrajzi Értesítő*, 1998. 3. 417–459. p.
- Hajósy A.: Szigetközről szárazon. = *Élet és Tudomány*, 50. 1995. 8. 230–231. p.
- Hajósy A. – Vargha J. (összeáll.): *Az elrabolt folyó*. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.
- Hankó Z.: Merre tart a Szigetköz élővilága? Hogyan állítható helyre a Szigetköz vízháztartása? = *Hidrológiai Közlöny*, 74. 1994. 1. 22–24. p.
- Hankó Z. – Bauer M. – Szilvássy Z.: A magyarországi Felső-Duna és a talajvíz kapcsolata. = *Vízügyi Közlemények*, 1998. 1. 132–150. p.
- Hankovszky J. – Páncélos A.: *A Gabčíkovo–Nagymarosi vízlépcsőrendszer hatásai*. Sopron: MHT, 1976.
- Herke S.: *Szikes talajok javítása és hasznosítása a Duna völgyében*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1983.
- Hieronymi K.: *A budapesti Duna-szakasz szabályozása*. Bp.: Pesti Könyvnyomda, 1880.
- Hirling Gy. – Károlyi Z. (összeáll.): *A Duna és a Tisza jégjelenségeinek előrejelzése*. Bp.: VIZDOK, 1981.
- Hock K.: Vízierőink gazdaságossága. = *Vízügyi Közlemények*, 30. 1948. 2. 188–200. p.
- Hock, B.: Wasserbeschaffenheit der ungarischen Donautrecke 1995 und ihre Veränderung 1989–1995. = *GWF Wasser – Abwasser*, 138. 1997. 5. 244–250. p.
- Horváth E. – Aujeszký P. (szerk.): *Környezetvédelmi adatok 1966*. Bp.: KSH, 1966.
- Horváth S.: *A Duna jégviszonyai*. Bp.: VITUKI, 1979.
- Huszár, T. – Kertész, Á. – Mika, J. – Molnár, K. – Lóczy, D.: Comparison of two approaches to the estimation of climate effects on soil moisture conditions. In: *Proceedings 17th International Conference on Carpathian Meteorology*. Visegrád, 1996.
- Ifjú Gy.: Az Alföld lomha folyója: a Duna Budapesttől Mohácsig. = *A Földgömb*, 42. 1992. 2. 34–40. p.
- Ifjú Gy.: Hajdani és mai fővárosunk felé: a Duna Győrtől Budapestig. = *A Földgömb*, 42. 1992. 1. 22–26. p.
- Ihrig D.: *Dunai árvíz. 1965*. Bp.: Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet, 1966.
- Ihrig D. – Tőry K.: *A magyar Dunaszakasz szabályozásának kérdései*. Bp.: [é.n.].
- Illés I.-né: A Duna budapesti szakaszának vízminőségi problémái és ezek gazdasági hatása. = *Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola Tudományos Közleményei*, 1977. 3. 345–357. p.
- Jaskó S.: A Duna-völgy neotektonikájának építésföldtani és környezetvédelmi vonatkozásai. = *Földtani Kutatások*, 33. 1990. 4. 45–59. p.
- Jolánkay Gy.: Duna–Tisza közti hajózható, öntöző és vízierőtermelő főcsatorna. = *Vízügyi Közlemények*, 2. 1953. 187–199. p.
- Juhász Á.: *Magyarázó Esztergom és környéke felszínmozgásos területeinek 1:10 000-es geomorfológiai térképéhez. I.-II.* Bp.: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1972.
- Juhász Á.: Ipari térségek környezeti hatásvizsgálata és geoökológiai térképezése. = *Földrajzi Értesítő*, 41. 1992. 1–4. 91–113. p.
- Juhász Á.: *Dorog és környéke. Tematikus térképsorozat*. Bp.: MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1974.
- Kádár L.: A Duna vízminősége. = *Magyar Vízgazdálkodás*, 1978. 6. 22–23. p.
- Kató P.: A bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer ökológiájának néhány fontos kérdése. = *Hidrológiai Közlöny*, 70. 1990. 8. 359–366. p.
- Kék Duna könyv*. Tények, érvek, vélemények. Dokumentumkötet. Bp.: Kornétás, 1998.
- Kelemen L.: A Duna radioaktív szennyezései és hatásának megítélése. = *Hidrológiai Közlöny*, 55. 1975. 8. 347–357. p.
- Kerényi A.: *Általános környezetvédelem*. Szeged: Mozaik Oktatási Stúdió, 1995.
- Kertész Á.: *A Dunakanyar-hegyvidék természeti környezetpotenciáljának mezőgazdasági és idegenforgalmi szempontú értékelése*. Bp.: MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1988.

- Kertész, Á.: Aridification in a region adjacent to the Mediterranean. Objectives and outline of a scientific programme. MEDALUS Working Paper 65. London: King's College, 1995.
- Kertész, Á. – Lóczy, D. – Molnár, K. – Szalai, L.: Consequences of increasing aridity in the temperate zone – example: Hungary. In: *The soil as a strategic resource: degradation processes and conservation measures*. Eds.: A. Rodríguez Rodríguez, C. C. Jiménez Mendoza, M.L. Tejedor Salguero. Logroño: Geoforma Ediciones, 1998. 287–303. p.
- Kocsisné Ráczkevy Á.: Mini biológiai szennyvíztisztító berendezés beépítése a Dunakanyarban. = *Magyar Építőipar*, 27 1978. 9–10. 612–618. p.
- Kozmáné Tóth E. – Posza I. – Tiring Cs.: *Szántóföldi növényállományok vízigénye, tényleges párolgása és öntözővízszükséglete*. Bp.: OMSZ, 1995. 33–96. p.
- Körmendi Á.: *A Duna–Tisza közti hátság vízháztartási zavarai, gazdasági és környezeti értékelés, megoldási javaslatok*. Bp.: BKE, 1996.
- Közép-Dunavölgy vízgazdálkodása*. Bp.: Közép-dunavölgyi Vízügyi Igazgatóság, 1976.
- Kránicz I.: A Duna Paks–Zádor (1537–1529 fkm) közötti szakaszának szabályozása. = *Vízügyi Közlemények*, 1977. 3. 351–372. p.
- Krause, G.: A Duna–Majna-csatorna várható hatása. = *Műszaki-Gazdasági Fejlesztés*, 1992. 4. 126–130. p.
- Kukla, G.J. (et al.): New data on climatic trends. = *Nature*, 270. 1977. 573–580. p.
- Kvassay J. (összeáll.): *A Duna- és Tisza-völgyi ármentesítő társulatokra vonatkozó statisztikai adatok*. Bp.: Pátria, 1900.
- Kvassay J.: Magyarország vízgazdasági politikája. = *Vízügyi Közlemények*, 14. 1932. január–június, 127–136. p.
- Kvassay J.: Vízgazdasági politikánk. = *Vízügyi Közlemények*, 7. 1917. 4–6. 261–267. p.
- Lampl H. – Hallóssy F. (szerk.): *A Duna–Tisza csatorna: A csatorna története és irodalma, az idők folyamán készült fontosabb tervek leírása és kritikai összehasonlítása, valamint a kivételre elfogadott általános terv ismertetése*. Bp.: Egyetemi Ny., 1947.
- Láng, I. – Banczerowski, I. – Berczik, Á. (eds.): *Studies on the Environmental State of the Szigetköz after the Diversion of the Danube*. Bp.: MTA Szigetköz Bizottság, 1997.
- Lányi A.: A Duna sorsa most dől el. = *Magyar Narancs*, 10. 1998. 22. 6–7. p.
- Lászlóffy V.: *A Duna Budapestnél*. Bp., 1941.
- Lászlóffy V.: *A dunai és tiszai árhullámok időtartama és gyakorisága*. Bp.: Kultúra ny, 1949.
- Le Houérou, H. N.: Climate change, drought and desertification. = *Journal of Arid Environments*, 34. 1996. 133–185. p.
- Lehoczky, J.: *The Danube River Water Quality Allevations in the Course of Natural Infiltration*. Bp.: Vízminőségi és Víztechnológiai Konferencia, 1979.
- Lévai A.: Hozzászólás egy „vádirathoz”. = *Magyar Tudomány*, 37. 1992. 455–460. p.
- Libe P.: A kisvízhasznosítás helyzete Magyarországon. = *Vízügyi Közlemények*, 80. 1998. 2. 205–228. p.
- Liepolt R.: Die limnologische Erforschung des Donaugewässersystems. = *Österreichische Hochschulzeitung*, 1977. 9. 17–18. p.
- Lóczy D.: Tájértékelés, földértékelés vagy mezőgazdasági célú környezetminősítés? = *Földrajzi Értesítő*, 38. 1989. 3–4. 263–282. p.
- Lóczy D. – Balogh J.: Ökofáciések térképezése dunai ártéren. = *Földrajzi Értesítő*, 39. 1990. 1–4. 71–80. p.
- Lóczy D. – Szalai L.: Korszerűsített termőhelyminősítés és agroökológiai körzetesítés földrajzi információrendszer felhasználásával. = *Földrajzi Értesítő*, 44. 1995. 1–2. 23–37. p.
- Lovász Gy.: A lefolyás tendenciái a Duna nagymarosi szelvényében 1883–1980 között. = *Földrajzi Értesítő*, 34. 1985. 1–2. 47–58. p.
- Major G. – Major P. – Vargay Z.: A Duna–Tisza közti hátság lefolyási viszonyainak hatása a talajvízszint változására. = *Vízügyi Közlemények*, 73. 1991. 2. 142–152. p.

- Major P. – Neppel F.: A Duna–Tisza közti talajvízszint-süllyedések. = *Vízügyi Közlemények*, 70. 1988. 4. 605–626. p.
- Markó Cs. – Zsuffa I. (szerk.): *A Duna és kisebb hazai mellékvízfolyásai*. Bp.: VGI, 1986.
- Marosi S. – Szilárd J.: A domborzat kialakulása és általános jellemzése. In: *A Dunántúli dombság. Magyarország tájféldrajza 4*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1981. 93–102. p.
- Marosi S.–Szilárd J. (szerk.): *Magyarország tájféldrajza I. A dunai Alföld*. Bp.: Akadémiai. Kiadó, 1967.
- Mátrai I.: *A Duna csatornázása és a kapcsolódó vízminőség-szabályozási kérdések. Rendszerelmélet a vízminőség-szabályozásban*. Budapest, 1975.
- Matyasovszky, I.: *Temperature and Precipitation trends in the Hungarian Great Plain during the present century*. MEDALUS Working Paper 58. London: King's College, 1995.
- Mayar A.: *Magyarország erdőtürelésai*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1968.
- Mika J.: Nagyobb globális felmelegedés várható magyarországi sajátosságai. = *Időjárás*, 95. 1991. 265–278. p.
- Mika, J.: On the problem of downscaling climate changes projected by general circulation models. In: *Contemporary Climatology. Proceedings of the International Geographycal Union Meeting*. Praha, 1994. 387–394. p.
- Mikó L.: A Börzsöny-hegység. In: *Ásványtelepeink földtana*. Bp.: Műszaki Könyvkiadó, 1966. 206–211. p.
- Milne, D.: Beszámoló a Ráckeve–Soroksári–Duna ökorégió projekt tapasztalatairól. A külföldről érkezett szakemberek véleménye. = *Falu, Város, Régió*, 2. 1995. 4–5. 14–16 p.
- Molnár K.: *Magyarország tájainak éghajlati bemutatása feltételezett klímaváltozás esetére*. Bp., 1994. Kandidátusi értekezés.
- Molnár K.: *Climatic change in Hungary*. MEDALUS Working Paper 66. London: King's College, 1995.
- Mosonyi E.: *Az országos vízgazdálkodás fejlesztésének lehetőségei*. Budapest: Mérnöki Továbbképző Intézet, 1955.
- Mosonyi E.: Magyarország vízierői. = *Vízügyi Közlemények*, 30. 1948. 2. 160–187. p.
- Nagy B.: A Börzsöny-hegység földtani képződmények áttekintő vizsgálata. In: *MÁFI évi jelentései az 1970.évről*. Bp.: MÁFI, 1972. 321–357. p. .
- Némédi L. – Török P. – Pietraskó G.: A ráckevei (soroksári) Duna-ág bakteriológiai vízminőségét meghatározó budapesti szennyezőforrások. = *Hidrológiai Közlöny*, 61. 1981. 12. 560–565. p.
- Nováky B.: Az Alföld éghajlatának és vízháztartásának változása. = *Hidrológiai Közlöny*, 73. 1993. 1. 20–23. p.
- Pálfai I.: Az 1990. évi aszály Magyarországon. = *Vízügyi Közlemények*, 73. 1991. 116–132. p.
- Pálfai I.: A Duna-Tisza közti talajvízszint-süllyedések okai. In: *A Magyar Hidrológiai Társaság X. országos vándorgyűlése*. IV. Kötet. Szeged: MHT, 1992.
- Pálfai I.: Az 1992. évi aszály Magyarországon. = *Vízügyi Közlemények*, 75. 1993. 223–236. p.
- Pálfai I.: *Duna menti kerékpárút Ausztriában: Passau–Bécs–Hainburg*. Bp.: Frigoria, 1994.
- Pálfai I.: A Duna-Tisza közti hátság vízgazdálkodási problémái és megoldásuk lehetséges útjai. = *Vízügyi Közlemények*, 76. 1995. 1–2. 144–164. p.
- Pálfai I. (szerk.): *A Duna-Tisza közti hátság vízgazdálkodási problémái*. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány, 1994.
- Pálfai I. (szerk.): *Duna-völgyi holtágak*. Bp.: Közlekedési Hírközlési és Vízügyi Minisztérium, 1997.
- Pálfai I. – Boga T. L. (szerk.): *Változások a Duna–Tisza köze vízháztartásában*. Bp.: Országos Vízügyi Főigazgatóság, 1993.
- Palutikof, J.: Implications of greenhouse effect on extreme climatic events and agricultural and water impacts. In: *Mediterranean Desertification and Land Use. Modelling and Regionalisation*. 1996. 266–307. p.
- Papp G. – Kalina E.: A Duna-vizek hasznosítása. = *Hidrológiai Közlöny*, 58. 1978. 9. 398–413. p.
- Papp S.: *Changes in the soil-vegetation relationship at Fülöpháza, Kiskunság National Park, Hungary*. MEDALUS Working Paper 68. London: King's College, 1995.

- Pásztó P.: *A Duna vízminősége: nemzetközi Duna-kutatás keretében végzett vizsgálatok 1958–1960.* Bp.: Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet, 1963.
- Pataki B.: Vízutaink jelentősége a közlekedés szolgálatában. In: *A magyar gazdasági élet műszaki teendői.* Szerk.: Feyér Gy. Bp.: Centrum Kiadó, 1942. 64–75. p.
- Patrus Á.: Környezetvédelem. A nyolc országot összekötő Duna. [Disszertáció.] Bp.: MKKE, 1982.
- Pécsi M.: Völgyfejlődéstörténeti és teraszmorfológiai megfigyelések a Duna-völgy balpartján Budapest és Baja között. = *Hidrológiai Közöny*, 30. 1950. 7–8. 260–266. p.
- Pécsi M.: Morfológiai megfigyelések a Duna völgyében Dunabogdány – Szentendre és Nógrádverőce – Dunakeszi között. = *Földrajzi Értesítő*, 2. 1953. 2. 149–175. p.
- Pécsi M.: Morfológiai megfigyelések a Duna jobb partján Szentendre és Budapest között. = *Földrajzi Értesítő*, 3. 1954. 1. 165–179. p.
- Pécsi M.: A Duna-völgy magyarországi szakaszának kialakulása. = *Természet és Társadalom*, 1955. 10. 595–600. p.
- Pécsi M.: Eróziós és korróziós völgyek és vízmosások képződése a Duna völgyében Dunaalmás és Nyergesújfalu között. = *Földrajzi Értesítő*, 4. 1955. 1. 41–54. p.
- Pécsi M.: Újabb völgyfejlődéstörténeti és morfológiai adatok a Duna-völgy Pozsony (Bratislava) – Budapest közötti szakaszáról. = *Földrajzi Értesítő*, 5. 1956. 1. 21–41. p.
- Pécsi M.: A magyarországi Duna-teraszok párhuzamosítása a Bécs környéki és a vaskapui teraszokkal. = *Földrajzi Közlemények*, 5. 1957. 3. 259–282. p.
- Pécsi M.: *A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaktana.* Bp.: Akadémiai K., 1959.
- Pécsi M.: A Duna-ártéri szintek kialakulása és fontosabb agrár-földrajzi vonatkozásai. = *Földrajzi Közlemények*, 16. 1968. 3. 267–271. p.
- Pécsi, M.: The development of the Hungarian section of the Danube Valley. = *Geoforum*, 1971. 6. 21–32. p.
- Pécsi M.: A Győri-medence. A felszín kialakulása és domborzata. In: *A Kisalföld és a Nyugat-magyarországi peremvidék. Magyarország táj-földrajza*, 3. Szerk.: Ádám L., Marosi S. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1975. 74–80. p.
- Pécsi M.: A Dunántúli-középhegység. A. A domborzat. In: *Magyarország táj-földrajza* 5. Szerk.: Ádám L., Marosi S., Szilárd J. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1988. 140–194. p.
- Pécsi M. – Kárpáti I. – Varga I.: A vegetáció és ártéri szintek fejlődésének kapcsolata a Dunakanyarban. = *Botanikai Közlemények*, 49. 1962. 3–4. 299–308. p.
- Pécsi M. – Somogyi S.: Magyarország természetföldrajzi tájai és geomorfológiai körzetei. = *Földrajzi Közlemények*, 1967. 4. 285–304. p.
- Perczel K.: A bős–nagygyarosi vízlépcső és a Duna menti települések fejlesztése. In: *Arat a magyar.* Szerk.: Szalai J. [et al.]. Bp.: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1988. 304–317. p.
- Perczel K.: A Dunakanyar táji értékeinek védelme. = *Dunakanyar*, 26. 1990. 2. 23–25. p.
- Perger Gy.: A dunai hajózás szerepe a táj életében. = *Honismeret*, 25. 1997. 6. 41–44. p.
- Petrasovics I.: *Drought in the Carpathian Basin.* Proceedings of the International Workshop on Drought in the Carpathian Region. Bp., 1995.
- Pintér Gy.: A Duna-völgyi regionális riasztórendszer. = *Természet Világa*, 129. 1998. 3. 123–125. p.
- A Ráckevei (Soroksári) – Duna-ág ökorégió projektje. = *Falu, Város, Régió*, 1. 1994. 9–10. 12–16. p.
- Rádai Ö. (szerk.): *Élővíz-folyosók Magyarországon.* Bp.: Beke Print Kft., 1995.
- Rákóczi L.: A Duna hordalékjárása. = *Vízügyi Közlemények*, 75. 1993. 2. 128–149. p.
- Rakonczay Z. (szerk.): *Szigetköztől az Őrségig. A Nyugat-Dunántúl természeti értékei.* Bp.: Mezőgazda, 1996.
- Rechnitzer J. – Szörényiné Kukorelli I.: *Szigetköz társadalmi-gazdasági állapota és a környezeti válság.* Győr: MTA Regionális Kutatások Központja, 1993.
- Rédey P.: A gödör. = *Dunakanyar*, 26. 1990. 2. 3–7. p.
- Rédey P.: Duna-gondok. = *Dunakanyar*, 28. 1992. 3. 59–64. p.

- Rohringer S.: Vízgazdasági politikánk. = *Vízügyi Közlemények*, 9. 1923. 2. 3–9. p.
- Rónai A.: Magyarország felszín alatti vizei. = *Földrajzi Közlemények*, 90. 1960. 406–418. p.
- Salaczné Morelli K. – Csanády M. – Ullrich E.-né: A védőterület szerepe a dunai partszűrűsű kutak vízminőségének védelmében. = *Egészségtudomány*, 1977. 4. 370–378. p.
- Sasvári Gy.: Természeti kincsünk a Duna. = *Fejér Megyei Szemle*, 1980. 1. 53–58. p.
- Sajó E. – Benedek J.: A Soroksári Duna-ág felső kamrazsilipjének pályatervei és kiviteli terve. = *Vízügyi Közlemények*, 1911. 3. 145–175. p.
- Schiefner K. – Urbányi A.: A Soroksári–Duna-ág komplex higiéniai vizsgálata. = *Hidrológiai Közlöny*, 1970. 7. 318–324. p.
- Schmidt, A. – Simor J. – Uherkovich G.: A dunai szennyvízhullám észlelésével kapcsolatos tapasztalatok. = *Hidrológiai Közlöny*, 1974. 2. 57–61. p.
- Schweitzer F.: Gerecse hegység. In: *A Dunántúli-középhegység B. Magyarország tájfeldrajza* 6. Szerk.: Ádám L., Marosi S., Szilárd J. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1988. 369–380. p.
- Simonfai Gy.: Vízkincsünk a Duna. = *Vízgazdálkodás és Környezetvédelem*, 1976. 4. 29–30. p.
- Simor J.: A Duna magyarországi alsó szakaszának vízminőségvédelmi helyzetéről. In: *Környezet- és Természetvédelmi Nyári Akadémia*, 1992. Baja–Bp.: KVIK, 1992. 129–136. p.
- Sóbányi Gy.: *A Duna balparti mellékfolyóinak hydrográfiája, különös tekintettel a teraszeképződményekre*. Bp.: Athenaeum, 1905.
- Somogyi S.: Az Alföld természetföldrajzi jellemzése. In: *A dunai Alföld. Magyarország tájfeldrajza*. Szerk.: Marosi S., Szilárd J. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1967. 11–83. p.
- Somogyi S.: A Nyugat-magyarországi peremvidék. Vízrajz. In: *A Kisalföld és a Nyugat-magyarországi peremvidék. Magyarország tájfeldrajza* 3. Szerk.: Ádám L., Marosi S. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1975. 311–324. p.
- Somosi Gy.: A Dunakanyar mint üdülőtérület komplex kommunális higiénés helyzete. = *Gyógyfürdőügy*, 1978. 1. 42–45. p.
- Stelczer K.: Negyven éve az árvíz uralta a Szigetközt. = *Vízügyi Közlemények*, 76. 1994. 367–390. p.
- Szabó P. (szerk.): *Magyarország erdőállományainak főbb adatai*. 1996. Bp.: Állami Erdészeti Szolgálat, 1997.
- Szabolcs G. – Oszthimer M. (et al.): *Hőszennyezés mérése a magyar Dunán*. Sopron: MHT, 1976.
- Szász G.: Az éghajlatváltozás szerepe a növénytermesztés stratégiájában. In: *Meteorológia és növénytermesztés. Meteorológiai Tudományos Napok*, 1991. Bp., 1993. 9–23. p.
- Szász G.: *Főbb termesztett növények természetes vízhasznosítása Magyarországon*. Éghajlati és Agrometeorológiai Tanulmányok, 3. Bp.: OMSZ, 1995. 11–31. p.
- Szijgyártó Z.: A Duna-menti árvédekezés hidrológiája. = *Hidrológiai Közlöny*, 73. 1993. 5. 308–314. p.
- Szilágyi J. – Vörösmarty C.: A Duna–Tisza közti talajvízszint-süllyedések okainak vizsgálata. = *Vízügyi Közlemények*, 75. 1993. 3. 280–294. p.
- Tamásné Tarján S.: A Duna radioaktivitásának vizsgálata. = *ÖKO*, 4. 1993. 2–3. 25–32. p.
- Tardy J. (szerk.): *Természetvédelem '94*. Bp.: Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, Természetvédelmi Hivatal, 1994.
- Teszár K. – Fűr A.: Hegyek, vizek találkozója: A Duna–Ipoly Nemzeti Park. = *Természetbúvár*, 52. 1997. 3. 20–23. p.
- Tevanné Bartalis É.: *A Duna Rajka–Nagymaros közötti szakaszának biológiai vízminősége*. Sopron: MHT, 1976.
- Tevanné Bartalis É.: A szigetközi mellékágak szerepe a Duna eutrofizálódásában. *Vízgazdálkodás és Környezetvédelem*, 1978. 1–2. 6–16. p.
- Tevanné Bartalis É.: A Felső-Duna és a szigetközi mellékágak vízminősége. = *Vízügyi Közlemények*, 73. 1991. 3–4. 308–333. p.
- Timaffy L.: *Szigetközi krónika*. Mosonmagyaróvár: Győr-Sopron Megyei Tanács Mosonmagyaróvári Járási Hivatal, 1975.

- Tóth K. (szerk.) – Seléndy Sz. (szerk.): Nemzeti park a Kiskunságban. Bp.: Natura, 1979.
- Újfaludi L. – Mahinecz J.: A Szigetköz felszín alatti vizei. Hidraulikai és vízminőségi helyzetelemzés 1987–1989. = *Hidrológiai Közöny*, 73. 1993. 5. 279–297. p.
- UNCOD: *Proceedings of the Desertification Conference*. Nairobi: UNEP, New York: Pergamon Press, 1977.
- UNCOD: *World Atlas of Desertification*. Nairobi: UNEP, London: Edward Arnold, 1992.
- Várallyay Gy.: A Szigetköz és környékének talajviszonyai, különös tekintettel azok vízgazdálkodására. = *Acta Ovariensis*, 34. 1992. 1. 65–73. p.
- Várallyay Gy.: Climate change soil salinity and alkalinity. In: *Soil Response to Climate Change*. Eds.: Rounsevell, M.D.A., Loveland, P.J., Heidelberg: Springer Verlag, 1994. 39–54. p.
- Varga-Haszonits Z. – Harnos Zs.: Effect of climate variability and drought on wheat and maize production. In: *Identifying and Coping with Extreme Meteorological Events*. Bp.: OMSZ, 1988. 138–166. p.
- Vargha J.: A Duna-kérdés megoldása. = *Figyelő*, 36. 1992. jún. 25. 3. p.
- Veszprémi B.: A Duna vízminőségéről. = *Halászat*, 1977. 5. 152–154. p.
- Viczián E.: *Magyarország vízierői*. Bp.: Pallas Rt. Nyomdája, 1913.
- Vida G.: Szigetközi gondok a vízlépcső kapcsán. = *Észak-Pannon Régió*, 2. 1994. 31–35. p.
- Vidra Á.: Duna–Ipoly Nemzeti Park. = *Autonómia*, 1998. 1–2. 20–21. p.
- Vit L.: Brüsszeli Duna-csíny. Háromoldalú tárgyalások Bősről. = *Heti Világgazdaság*, 14. 1992. 49. 7–9. p.
- Vit L.: A Duna elrekesztése. = *Kritika*, 1993. 6. 34–37. p.
- Vizeink minősége*. Bp.: Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, 1997.
- Vízgazdálkodási együttműködés a nemzetközi vízgyűjtőkön*. Nyíregyháza: Magyar Hidrológiai Társaság, 1989.
- Völgyi J.: *Szigetköz*. Győr: Győr Egyházmegyei Alap., 1937.
- WMO: *Drought in Agriculture*. Geneva: WMO, 1975.
- Zauner I.: Vízrendezés és vízhasznosítás. In: *Az országrendezés mérnöki megvilágításban, a Nemzeti Munkaterv alapján*. Bp.: Magyar Mérnök- és Építészegylet és a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége, 1933. 35–41. p.
- Zsuffa I.: A gemenci erdő revitalizációjának vízmérnöki munkái. = *Hidrológiai Közlemények*, 73. 1993. 1. 53–56. p.

4. A magyarországi Duna térség népessége, társadalma, gazdasága, infrastruktúrája és településhálózata

- VI. *Duna menti folklór fesztivál 1978. július 25–30*. Baja, Kalocsa, Szekszárd, Decs, Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Tanács, Tolna Megyei Tanács, 1978.
- Ábrahám Á. – Kertesi G.: A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990 és 1995 között. = *Közgazdasági Szemle*, 43. 1996. 8–9. p.
- Balogh E.: *Duna-völgyi párbeszéd 1929–1972. Cikkek, tanulmányok, dokumentumok*. Bp.: Szépirodalmi Kiadó, 1974.
- Balogh E.: Hasznára lenni a Duna-táj népeinek. Beszélgetés Balogh Edgárral szociográfiai kérdésekről. = *Forrás*, 1977. 7–8. 76–88. p.
- Balogh I.: *A Duna–Majna–Rajna víziút megnyitásából adódó lehetőségek a magyar gazdaság számára. Magyarország felkészülése a várható feladatokra* [Doktori értekezés]. Bp.: Budapesti Közgazdasági Egyetem, 1996.
- Beke J.: A Budapest–Csepeli Nemzeti és Szabadkikötő története 1928–1940. = *Századok*, 123. 1989. 1–2. 125–162. p.
- Beszédes J.: *Duna–tisza hajózható csatornáról*. Pest: Trattner, 1844.

- Bona G. (szerk.): *Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848–1849-ben. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből*. Bp.: Akadémiai K., 1983.
- A Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer története. = *Magyar Szemle*, 1. 1992. 43–58. p.
- Bukta E. (szerk.): *Vízlépcsőkkel a Duna környezetéért*. Bp.: Vízok, 1988.
- Búza P.: *Duna-hidak*. Bp.: Városháza, 1992.
- Cepelka, C.: The Nagymaros – Dunakiliti case: Can Hungary avoid its liability? = *Právník*, 129. 1990. 11. 1048–1056. p.
- Csáky M. – Haselsteiner, H. – Klaniczay T. – Rédei K. (Hrsg.): *Die ungarische Sprache und Kultur im Donaauraum I–II*. Bp., Wien: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1987.
- Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa*. Hrsg.: Innenministerium Baden-Württemberg. Sigmaringen: Jan Thorbecke, 1989.
- Dóra T.: A Bős–Nagymaros vízlépcsőrendszer állapota és a gazdasági következmények. = *Hidrológiai Közöny*, 74. 1994. 5. 333–335. p.
- A dunai vízlépcsőrendszer. Tanulmányok. = *Hidrológiai Közöny*, 74. 1994. 5. 257–341. p.
- Dunatéli találkozás. A Bács-Kiskun megyei nemzetiségkutató konferencia (Baja, 1991. április 27.) előadásai*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1992.
- Erdősi F.: A belvízi közlekedés földrajza. In: *Ágazati és regionális kommunikációföldrajz. I kötet*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem, 1995. 94–112. p.
- Erdősi F.: A hidak gazdasági jelentősége, szerepük a területi fejlődésben. In: *Első mohácsi híd-konferencia*. Szerk.: Kernya I., Mohács: Mohácsi Hídalapítvány, 1995. 2–5. p.
- Erdősi F.: Magyarország kommunikációs tengelyeinek alakulása. = *Tér és Társadalom*, 10. 1996. 1. 59–78. p.
- Erdősi F.: Közlekedés. In: *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Szerk.: Perczel Gy. Bp.: ELTE Eötvös Kiadó, 1996. 383–410. p.
- Erdősi F.: *A magyarországi közlekedési infrastruktúra regionális jellemzői változásának szükségessége az európai uniós tagság elnyerésével*. Bp.: Integrációs Stratégiai Munkacsoport, 1997.
- Erdősi F.: *A transz- és páneurópai hálózatok. (A közlekedés szerepe az Európán belüli kohézió erősítésében és a fejlettségbeli kiegyenlítődésében)*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 1998. Kézirat
- European Spatial Development Perspective. First Official Draft. Informal Meeting of Ministers Responsible for Spatial Planning of the Member States of the European Union*.
- Fassman, H.: Phänomene der Transformation. Ökonomische Restrukturierung und Arbeitslosigkeit in Ost-Mitteuropa. = *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 136. 1992. 1. 49–59. p.
- Ferge Zs.: Teljes foglalkoztatás – foglalkoztatáspolitikai – munkanélküliség. = *Valóság*, 1988. 6. 19–31. p.
- Fekete Gy.: Magyarország a Duna–Majna–Rajna víziút közepében. = *Dunakanyar*, 27. 1991. 1. 37–40. p.
- Fitzmaurice, J.: *Damming the Danube: Gabčíkovo and Post-Communist Politics in Europe*. Boulder: Westview Press, 1996.
- Fleischer T.: Cápafogsor a Dunán. A dunai vízlépcső esete. = *Társadalomkutatás*, 1992. 2–3. 28–47. p.
- Fóti J. – Illés S.: *A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai*. Bp.: KSH, 1992.
- Fried I.: Nyelvünk és történelmünk a Duna-tájon. = *Tiszatáj*, 44. 1990. 8. 30–39. p.
- Gábrriel T.: A szervezett idegenforgalom vendégforgalmának és fogadóképességének változásai országosan és a Dunakanyar üdülőkörzetben 1980–1988. = *Dunakanyar*, 26. 1990. 1. 19–26. p.
- Gáll I.: *A budapesti Duna-hidak*. Bp.: Műszaki Könyvkiadó, 1984.
- Granasztói Gy.: A dunai térség városodása (XVII–XVIII. század). = *Demográfia*, 32. 1989. 3–4. 157–187. p.
- Granasztói Gy.: L'urbanisation de l'espace danubien. = *Annales*, 44. 1989. 2. 379–400. p.
- Hajba É.: Bős/z/ 1992. In: *Magyarország politikai évkönyve*. Szerk.: Kurtán S., Sándor P., Vass L. Bp.: Demokrácia Kutatások M. Közp. Alapítvány, 1993. 322–337. p.

- Halász P. (szerk.) – Csorna Zs. (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Bp.: Magyar Néprajzi Társaság, 1991.
- Havas H.: *A Bős–Nagymaros dosszié, avagy egy beruházás hordalékai*. Bp.: Codex Rt., 1988.
- Havass I.: A Dunakanyar idegenforgalmi infrastruktúrájának jelenlegi helyzete (1988–1989), várható fejlődése. = *Dunakanyar*, 26. 1990. 1. 68–70. p.
- Ijas I.: A regionális tervezés szerepe a vízgazdálkodási tervezésben. Külföldi tapasztalatok. In: *A regionális vízgazdálkodási tervezés módszertani tanulmánya*. Bp.: VITUKI Rt., 1994.
- Iparosodik a Dunavölgye. = *Közgazdaság*, 1948. 10. 2. p.
- Jankó B.: *A gőzhajózás kezdete a Dunán, „Carolina” az első gőzhajó*. Bp.: Gépipari Tudományos Egyesület, 1967.
- Jankó B.: *A magyar dunai gőzhajózás története 1817–1947*. Bp.: Hajózástudományi Együttműködési Bizottság, 1968.
- Jankovics J. (szerk.): *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*. Bp.: Magyar Filológiai Társaság, 1989.
- Kapolyi L.: Bős–Nagymaros, 1977. = *História*, 19. 1997. 9–10. 38–44. p.
- Kerényi A. Ö.: Van kiút a nagymarosi gödörből! = *Magyar Tudomány*, 39. 1994. 5. 597–602. p.
- Kertay E.: A vízerőhasznosítás jelentősége Magyarország energiaellátásában. = *Magyar Technika*, 8. 1953. 10–11. 622–627. p.
- Kiss M.: *Délszláv szokások a Duna mentén*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1988.
- Kovács Gy. Z.: A Bős–Nagymarosi vízlépcsőrendszer hatása Komárom megyében. = *Városépítés*, 24. 1988. 2. 18–20. p.
- Körmendi G. (szerk.): *Paraszti élet a Duna két partján*. Tatabánya: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 1992.
- Lampl H. – Mosonyi E.: Vízépítési munkálataink fejlődése. = *Vízügyi Közlemények*, 1954. 4. 373–404. p.
- Lengyel Gy.: A bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer villamosenergia-termelése. = *Vízügyi Közlemények*, 71. 1989. 2. 219–232. p.
- Illei V.: A magyar Duna-szakasz vízlépcsőzése. = *Vízügyi Közlemények*, 1975. 1. 95–102. p.
- Lukács L.: A Duna néprajza. = *Limes*, 27. 1997. 57–60. p.
- Magyar statisztikai évkönyv, 1996*. Bp.: KSH, 1997.
- Magyar személyhajózás*. Tanulmány. Bp.: MAHART, 1995/96. Kézirat
- Mártha J.: A magyar Duna-tengerhajózás kialakulása. = *Hidrológiai Tájékoztató*, 1990. okt. 14–16. p.
- Mártha J.: A magyar Duna-tengerhajózás a II. világháború után. = *Hidrológiai Tájékoztató*, 1991. ápr. 24–26. p.
- Mosonyi E.: Vízérőművek létesítésének kérdése az országos villamosítás keretében. Hazai vízérőművek kiépítése. = *Magyar Technika*, 2. 1947. 3.
- Mosonyi E.: „Mi is a nagymarosi vízérőmű igaz története?” = *Magyar Tudomány*, 39. 1994. 1. 47–61. p.
- Nádas P.: A dunai hajózási viszonyok várható változásai. = *Közlekedéstudományi Szemle*, 41. 1991. 1. 1–6. p.
- Nagy B.: The Danube dispute: conflicting paradigms. = *The New Hungarian Quarterly*, 128. 1992. 56–65. p.
- Nagy I.: Hol tart a folyócsatornázás ökológiai megalapozása? = *Hidrológiai Közlemények*, 71. 1993. 3. 147–152. p.
- Nagy I.: Mi az igazság a Duna vízlépcsőit illetően? = *Hidrológiai Közlemények*, 75. 1995. 1. 36–38. p.
- Ortutay Gy.: A Duna népei (Néprajzi forgatókönyv). = *Forrás*, 1971. 3. 47–51. p.
- Palotás E.: *A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg-monarchia diplomáciájában, 1856–1883*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1984.
- Perczel Gy.: A magyar gazdaság primer és szekunder szektorai. Ipar. In: *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Szerk.: Perczel Gy. Bp.: ELTE Eötvös Kiadó, 1996. 284–368. p.
- Sajó E.: *Víziutak és vasutak hazánkban és külföldön*. Bp.: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt, 1908.

- Schilling, R.: *Dunakömlőd és Németkér telepítés-, népiség- és nyelvtörténete*. Bp.: Pfeiffer, 1933.
- Somogyi S.: A dunai transzkontinentális nemzetközi hajóúút megvalósításának feladatai. = *Földrajzi Értesítő*, 25. 1976. 2–4. 255–263. p.
- Soós I.: Állandó híd a Dunán. = *História*, 20. 1998. 2. 10–14. p.
- Steier J.: *A Rajna–Majna–Duna csatorna és a víziúti szállítás távlatai az európai gazdasági együttműködésben, különös tekintettel Magyarországra*. [Disszertáció] Bp.: MKKE, 1981.
- Szabó E.: *A Duna–Majna–Rajna víziút igénybevételelől várható külkereskedelmi hatások, összefüggésben a víziúton való hajózás feltételrendszerével*. [Disszertáció] Bp.: MKKE, 1986.
- Szabó G.: Hajózni: uszály? Duna–Majna–Rajna-csatorna. = *Heti Világgazdaság*, 14. 1992. 39. 22–24. p.
- Szabó G.: Üritsük fenékig! = *Heti Világgazdaság*, 15. 1993. 11. 82–84. p.
- Szabó G. – Vit L.: Berekesztve. Duna-elterelés. = *Heti Világgazdaság*, 14. 1992. 43. 7–9. p.
- Szabó I.: A „Duna–kanyar” üdülőkörzet vízgazdálkodás-fejlesztése. = *Vízügyi Közlemények*, 1977. 1. 100–116. p.
- Szabó I. M.: A Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer várható hatása a Duna vizének és a térség talajvizeinek minőségére. = *Magyar Tudomány*, 35. 1990. 8. 930–938. p.
- Szita Sz.: A Dunakanyar németsege történetéhez 1938–1948. = *Dunakanyar*, 26. 1990. 2. 43–47. p.
- Szlávik L.: A Dunán való hajózás szabályozása és a Duna Bizottság rövid története. = *Vízükör*, 38. 1998. 3. 25. p.
- Timár J.: A munkaerőpiac változásai 1997 és 2000 között. = *Közgazdasági Szemle*, 44. 1997. 11. 987–999. p.
- Tóth J.: Településrendszer fejlődése. In: *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Szerk.: Perczel Gy. Bp.: ELTE Eötvös Kiadó, 1996. 539–556. p.
- Tőry K.: *A Duna és szabályozása*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1952.
- Tőry K.: *Az Al-Duna szabályozása*. Bp.: VIZDOK, 1972.
- Vajda P.: *A Lánchíd története*. Bp.: Szikra, 1947.
- Valkár J.: *A magyar dunai hajózás helyzete és fejlesztési irányai*. Bp., 1996. Kézirat
- Varga M.: Bős–Nagymarosi vízlépcsőrendszer: feladat és kihívás. = *Vízügyi Közlemények*, 71. 1989. 2. 183–186. p.
- Vickerman, R.: Restructuring of transport networks. = *Eureg*, 1996. 3. 16–25. p.

5. A magyarországi Duna-térség területfejlesztése és területrendezése

- Asztalos I.: Területfejlesztési kérdések a Duna–Rajna- és a Duna–Tisza csatorna létesítésével kapcsolatban. = *Vízközlekedés*, 1980. 1. 21–27. p.
- Asztalos I. – Somogyi S.: *A Rajna–Majna–Duna és a Duna–Tisza csatornák megépítésének területfejlesztési kihatásai*. Bp.: ÉVM, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1977.
- Balogh Á.: A Budapest–Bécsi Duna-medence kistérségi és regionális településközi szövetségei. In: *Környezettudomány. „Lippay János” Tudományos Ülésszak*. Bp., 1992. 51–54. p.
- Beke J.: Dél-Dunántúl közlekedésföldrajza. = *Földrajzi Értesítő*, 40. 1991. 1–2. 105–115. p.
- Böjte T.: Gondolatok a Duna–Dráva Nemzeti Park létrejöttéről a természetvédelem és területfejlesztés kapcsolatáról. = *Falu, Város, Régió*, 3. 1996. 4–5. 5–8. p.
- Csmez A.: Das Donauknie. Eine ungarische Landschaft von internationaler Bedeutung. = *Anthos*, 23. 1984. 4. 39–41. p.
- Csmez A. – Rechnitzer J. (összeáll.): *Prekonceptió a Szigetköz rehabilitációs és fejlesztési koncepciójához*. Győr: KÉE Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék, MTA Regionális Kutatások Központja, 1993.
- Csongor Gy.: A fejlődés kulcsa – a közlekedés. Dunaújváros és a közép-dunántúli régió. = *Ön Kor Kép*, 7. 1997. 6. 10–12. p.
- Csorba Z.: Budapest és a Duna. = *Falu, Város, Régió*, 2. 1995. 7–8. 28–33. p.
- Csorba Z.: Budapest és a Duna: Historizmus és szecesszió, az épített környezet védelme. = *Falu, Város, Régió*, 1995. 7–8. 28–33. p.

Döry T.: Beszállítói kapcsolatok és az ipari együttműködés lehetséges klaszterei a Közép-Dunántúlon. = *Tér és Társadalom*, 1998. 3. 77–92. p.

Dunakeszi város településfejlesztése. Dunakeszi: MSZMP Dunakeszi Pártbizottság, 1980.

Enyedi Gy.: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Bp.: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 1996.

Enyedi Gy. (szerk.): *A Bécs–Pozsony–Győr régió együttműködési lehetőségei*. Bp.: MTA Regionális Kutatások Központja, 1995.

Enyedi Gy. – Szirmai V.: *Budapest. A Central European Capital*. London: Belhaven Press, 1992.

Erdősi F.: A transeurópai hálózatok hatása a területi fejlődésre. = *Tér és Társadalom*, 1998. 3. 27–50. p.

Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium (közread.): *A Dunakanyar üdülőkörzet tájfejlesztési programja*. Bp.: ÉVM, 1977.

Faludi I.: Vélemény a Duna–Dráva Nemzeti Park és térsége regionális tájrendezési terve vizsgálati összefoglalójához. = *Falu, Város, Régió*, 3. 1996. 4–5. 9. p.

Faragó T. – Nemes Cs.: *Hungary: Strategy, Initiatives and Actions for Sustainable Development*. Bp.: Hungarian Commission on Sustainable Development, 1997.

Fehérvári I.: *Mohács megyei város fejlesztési terve*. Mohács, 1955.

Fodor I.: A Duna–Dráva Nemzeti Park. = *Tudományos Dialóg*, 1998. 2. 46–58. p.

Fodor I. (szerk.): *A Duna–Dráva Nemzeti Park és térsége fejlesztési koncepciója*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 1996.

Hajdú Z.: A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései. = *Ezredforduló*, 1998. 6. 29–31. p.

Hörcher F.-né: *Területfejlesztés Magyarországon*. Bp.: VÁTI, 1998.

Karbuczky I. – Czagányi I.: A Duna mente idegenforgalmi hasznosítása. = *Figyelő*, 19. 1975. 32. 6. p.

Kocsis Z.: *Esztergom városfejlődésének történelmi vázlata*. Győr: MTA Regionális Kutatások Központja, 1990.

Közép-Dunántúl területfejlesztési koncepciója. Székesfehérvár: Közép-Pannon Regionális Fejlesztési Rt., 1998.

Közép-Dunavölgyi Intéző Bizottság (közread.): *A Dunakanyar üdülőkörzet VI ötéves tervidőszaki fejlesztési programja*. Bp.: Közép-Dunavölgyi Intéző Bizottság, 1981.

Lehmann A. – Lovász Gy. – Vuics T.: *Az élelmiszer- és erdőgazdaság fejlesztésének néhány lehetősége a Duna mentén Paks-Mohács között*. Pécs: MTA Dunántúli Tudományos Intézet, 1976.

Liebhadt, M.: A Duna-kanyar regionális rendezésének kérdései, a vízügyi adottságok és beavatkozások alakulása. = *Településfejlesztés*, 1987. 2. 54–62. p.

Lotz K.: Dél-magyarországi közlekedésfejlesztési elképzelések (autópályák, vízi utak, dunai hidak, kikötők). In: *A dél-magyarországi térség jövője II. Országos Hid-konferencia, Mohács, 1996. okt. 11–12.* Szerk.: Kernya I. Mohács: Mohácsi Duna Hid Alapítvány, 1997. 52–62. p.

Magyarország nyugati határ menti régiójának komplex területfejlesztési koncepciója. Bp.: Pylon Kft. 1998.

Mesterházy S.-né – Karbuczky I.: A Duna mente jobb idegenforgalmi hasznosításáért. = *Kereskedelmi Szemle*, 16. 1975. 10. 26–30. p.

Mesterházy S.-né: *A Duna mente idegenforgalmi hasznosítása*. Bp.: Belkereskedelmi Kutató Intézet, 1976.

MTA Regionális Kutatások Központja (közread.): *A Dél-Dunántúl fejlesztési koncepciója, 1–3.* Pécs: MTA RKK, 1994.

MTA Regionális Kutatások Központja (közread.): *Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési stratégiája, 1–2.* Győr: MTA RKK, 1995.

MTA Regionális Kutatások Központja (közread.): *Az osztrák-magyar határmenti térségek együttműködésének új dimenziói, egy potenciális eurorégió körvonalai*. Győr: MTA RKK, 1996.

Németh I.: *Paks nagyközség település- és gazdaságföldrajza*. Paks, 1939.

Országos területfejlesztési koncepció. Háttéranyag. Bp.: Magyar Köztársaság Kormánya, 1977.

- Országos területfejlesztési koncepció. Háttéranyag.* Bp.: Magyar Köztársaság Kormánya, 1997.
- Perczel K.: Az északi Duna-szakasz magyar oldalának területrendezési terve. = *Városépítés*, 1981. 3. 16–21. p.
- Pest megyei területfejlesztési koncepció.* Bp.: Quo Vadis Consulting Kft., Pest Megye Területfejlesztési Tanácsa, 1997.
- Projekte der Stadt Wien zur Europäische Union – Erweiterung Interreg.* Wien: Europäische Union, 1998.
- Rechnitzer J.: Eurorégió vázlatok a magyar–osztrák–szlovák határ menti térségben. = *Tér és Társadalom*, 1997. 2. 29–54. p.
- Rechnitzer J.: *A területi stratégiák.* Bp.–Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 1998.
- Rosivall Á.: *A tervezett Duna–Ipoly Nemzeti Park térsége regionális- és tájrendezési terve. Vizsgálat és prekonceptió.* Bp.: VÁTI, 1993.
- Somogyi S.: A dunai transzkontinentális nemzetközi hajózóút megvalósításának feladatai hazánkban. = *Földrajzi Értesítő*, 25. 1976. 2–4. 255–263. p.
- Somogyi S.: Területfejlesztési kérdések a Duna–Rajna és a Duna–Tisza csatorna létesítésével kapcsolatban. = *Vízközlekedés*, 1979. 4. 7–14. p.
- Szöllősi F.: *Fejlődő, gazdagodó Duna-táj.* Bp.: Reflektor, 1986.
- Szörényiné Kukorelli I.: Esztergom funkciórendszerének változásai az elmúlt negyven évben. Győr: MTA Regionális Kutatások Központja, 1990.
- Területi statisztikai évkönyv, 1966.* Bp.: KSH, 1967.
- Zala Gy.: A Felső-Duna-szakasz környezeti – regionális koncepciója. Bp.: VÁTI, 1991.

Interkulturális kölcsönhatások: egy Duna-völgyi civilizáció összefüggései

(Összegző szándékú előtanulmány egy készülő kutatási áttekintéshez)

Rövidített beszámoló

1490-ből származó Ptolemaiosz Romae kiadású térképen olvasható a Pannonia Superior és Pannonia Inferior földrajzi név. A római kor óta e két térség közötti határ és védvonal funkciót képviselő Duna azonban nem csupán elválaszt, össze is köt tíz államot, továbbá becsatornázza másfél tucat folyó vízgyűjtő területét, nemzeti kultúrákat és interkulturális hatásokat hordoz, történelmet ír és történeti aspirációk, nemzeti vagy nemzetközi kooperációk helyszíne is. A kutatás a Kárpát-medencei és Duna-völgyi helyi társadalmak kutatásának antropológiai aspektusáról szól, jelesen inkább azokról, amelyek a folyó hatóterében, övezetében, kulturális hagyatékának közvetlen örökségében tudják helyüket.

A kelet-közép-európai interperszonális kapcsolatok változásainak egyik elemzési módszere a kölcsönkapcsolatok és egymásrahatások kutatása. Ennek számos, a történettudománytól a természeti kultúrák terjedési útvonalának feltárásáig, nemzeti emlékezet-kutatástól a mentális térképekig, életmód-mintáktól nyelvi és interetnikus határvizsgálatokig egy sor tudományterületi megközelítése ismeretes, a kulturális antropológiát azonban még senki sem használta a folyó társadalomszervező vagy integráló hatásának elemzésére. Támaszkodva olyan, a társadalomtörténeti kutatások révén föltárt dimenziókra, mint példaképp a folyó által fölsoptott városok (Pozsony, Komárom, Pest-Buda, Belgrád) egyik és másik oldalára vonatkozó szakirodalom, vagy a térségek-tájegységek társadalomnéprajzi feltárásai, történeti városportrék (Esztergom, Vác, Szentendre, Óbuda, Pest, Budafok, Csepel, Kunszentmiklós, Solt, Dunaújváros, Kalocsa, Baja, Mohács) és tárgy- vagy foglalkozástörténeti, egyháztörténeti és intézményhistóriai feldolgozások, szinte függetlenül a föltárás és leírás diszciplináris kereteitől, akképpen ábrázolják magát a folyót, ahogyan azt a korszak, az uralkodó szimbolikus értelmezési mód, a kutató szándéka is többnyire jelzik, de mindezen áttekintések magukon viselik annak nyomát is, ahogyan és amiért a leírás készült, vagy amiként a helyi társadalom megnevezhető rétegét a teljesség igénye nélkül bemutatni szándékozott.

Jelen kutatás elméleti horizontja és tájegységi-regionális megközelítésmódjai szükségessé teszik a régiófogalmak, a földrajzi, statisztikai, gazdasági vagy igazgatási szempontú megközelítések mellett figyelemre érdemes etnikai és etnokulturális miliő figyelembevételét, az etnoregionális megközelítés és az interdiszciplináris megértést igénylő identitásregió fogalmi bemutatását. Főként olyan értelmezések, elbeszélések, textusok révén, amelyek kontextusban értékelendők. A textus változékonyságára, s a kontextus el-eltérő interpretálási lehetőségeire fókuszálva érdemes megismerni egy alapállást, a nézőpontválasztás és kutatási metodika (nem metodológia!) motivációit, mögöttes hatásait, továbbá ezek következményeit a kutatásból származó következtetésekre. Elsőként is a megközelítés, a vállalás miéértjére, premisszáira és a megismerés módjaira vonatkozóan ad némi eligazítást a kutatási beszámoló, ebből következően pedig az interpretáció értelmét, céljait és alkalmazhatóságát, mint a kontextus érvényesítésének közegét világítja meg. A kutatás nem pusztán nemzetek és nemzeti kultúrák, síkvidékek és hegyek, folyópartok és városképek, vízhiányok és „pancsolások” környékén folyt, hanem inkább olyan diszciplináris átjárások, mentális kalandok sorát követve, melyek nem nélkülözték a kultúrák közötti harmóniák és konfliktusok, együtt-hangzások és kakofón hatások sajátosságait. Végtelen sok *textus* gyűlt össze, melyek helyét és tartalmát semmi sem segít jobban megtalálni, mint a különböző *kontextusok* alkalmazása, eltérő keretek és kiemelések, szűrők és rosták használata, s mindezek következményeként olyan interpretációk „kinyerése”, melyek kevésbé érzékenyek a durva elkülönítésre, az exklúzióra, ám annál befogadóbbnak mutatkoznak, minél szűrösabb és merevebb maga az

ismeretanyag, szereplő vagy dokumentáció, értelmezés vagy emlékezés. Semmiféle jogosultsága nincs a kutatónak arra, hogy a kultúráköziség definícióját maga adja meg, vagy hogy az interdiszciplináris nézőpont kijelölésében a társadalomtudományi érdeklődéssel szemlélt emberi jelenségeket vagy társas jelentőségű textusokat önhatalmúan értelmezze – de magát a kutatás témakörét és eszköztárát kezelheti úgy, ahogyan azt a kulturális antropológia, a nem merev átideologizáltságú multikulturális szemléletmód, vagy a komplex kultúrakutatás próbálja tenni. Ide értendő az is, hogy a kutatási összefoglaló nem csupán egy tudományterület puha anyagából építkezik, hanem hogy egyúttal tükrözi a kutatott közösségek „saját hangját”, értelmezési módjait, identitásuk belső arányait és értékeit is.

Intercultural processes: Some Characteristics of a Danubian Regional Civilisation

(Draft Version of a Research Project)

-- *Summary* --

In East-European social research a new form of analysis and comprehension activity are the anthropologic appeared. The so called „ethnology of the river” makes researches with a financial help of OTKA and communicate the results of these researches to the public in a more direct way than traditional interpretation used to do it. The „river anthropology” also participates in local development policy and projects in a context of cultural heritage organised by the river.

This research deals with the characteristics of urban and rural process in the Danubian Areas. Some factors such as prohibitions by the historical towns and the economic co-operations of the traditional urban or rural life hindered the cultural process, while other factors such as the compliant policies of some counties and the mental acceleration of ethnical networking capital accumulation assisted it. During the political modernisation and the urban/rural development of Danubian Regions, by the end of the eighteenth century this localities of the two side of the river were involved in various kinds of ethnical influences including the citizen's role and ethnic or intercultural networks in some towns or cities.

In this theoretical interpretation of the inter-ethnic relations show that the functions of the local cultural, political and urbanistic dialogues between the communities and her landscapes, in opposition with the regional or national governors, but in co-operation of some local ethnic relations.

At the Danubian Area – from the German landscapes to the Rumanian Danubian delta – they were also involved some local societies in the general political activities conducted by the actual transformation of the regions. Beginning with the middle of the eighteenth century the ethnic groups were increasingly engaged in the trade network relations, and, because they were permitted to the activities in the land there, in the ethnic culture as well. The examples of Wien, Pressburg, Esztergom, Vác, Budapest, Belgrád show that the opportunities of this territorial minorities received were mainly provided not by the powers centre, but by the free towns and by the local social structure and mental resources. The members of this urban middle class or minorities movements protected their privileges. Thus, when a cultural heritage of regional stratum emerged at Regensburg, Passau, Wien (and so on) it lacked the long tradition of local activity that some other ethnic communities enjoyed elsewhere. At the same time in the lands the links forged between settlements and the towns remained strong even after the capitals of Danube became a bourgeois towns.

In this research needed the reflection to the relation between Time and Space in a cultural studies context, in the texts and interpretations of cultural memories on the inter-ethnic network of the Danubian populations, in the symbolic and interpretive representations of the

macro-regional identities, and in the personal or communicative relations between the two side of the river. The inter-cultural effects of national and local cultures which was allowed to keep its cultural properties, permitted to retain the leases of ethnical confluences and patterns of local cultures. The inter-cultural relations of the historical and ethnic dimension are the fondaments of a characteristic representation of a Danubian Regional Civilisation, and the natural space, and one of the specifical interpretation of an „identity region”.

Az MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpontja
Dokumentum-füzeteinek tartalmi ismertetője

1). Zempléni András – Tari János: Újratemetési szertartások Magyarországon. Egy nemzeti rítus antropológiai sajátosságai: a magyar történet nagy alakjai, hősei és bukott vezetői, mártírai és közlegényei kerülnek a „Nemzeti Pantheonba”, díszsírhelyekre, tömegsírokba, vagy a hősök és mártírok köztemetőjébe. Miként alakul a rendszerváltás idején a politikai tartalmú újratemetési szertartások rendje, hogyan szentesítődik vagy mosódik el a „nagy” és „kis” halottak, a névtelenek és az ismertek emléke, s miként kerül át a nemzeti önismeret fogalomtárába a 301-es parcella, majd a 298-as és a 300-as, mint valamely egységesítő központi felfogás eszköze, szimbolikus tisztelgés helyetti akció, s milyen történeti előzményei vannak a nemzet halottait a kollektív emlékezet számára megőrző rituális cselekvéseknek – erről szól a dokumentumfüzetben közzétett film-szöveg-anyag és az ezt kísérő két értelmezés. ISSN 1417 - 2968, ISBN 963 9098 10 8. **350,- Ft (64 oldal)**

2. Heltai Gyöngyi: Etnográfiai filmfesztivál, Párizs 1995: a fesztiválbeszámoló műfajába csomagolt etnofilm-történet a százéves dokumentumfilmzés korai műhelyébe, illetve a francia etnológia forrásvidékére kalauzolja olvasóit. Az elméleti áttekintést, a harmadik világ társadalmainak és a kortárs jelenségek izgalmas mélységeinek feltárására vállalkozó filmes elhivatottság iskoláit, irányzatait ismerhetjük meg, s végül magát a film-palotát, amely nem a színes-elegáns sztárok nyüzsgésének helyszíne, hanem a társadalmi és etnikai problematikát „kamera-töltőtollal” leíró vagy értelmező gondolkodók szellemi központja. A történeti és elméleti anyagot persze az év (1995) filmjeinek áttekintése kíséri. ISSN 1417 - 2968, ISBN 963 9098 09 4. **350,- Ft (61 oldal)**

3. Benke József: Borsodnádasi terepmunkanapló: a szerző néprajzos kutatóként elemzi a borsodnádasi helyi társadalomban megfogalmazódó etnikai identitás nyomait, a „barkó” népnév eredetét és mai használatát, jelentés-árnyalatait, valamint azt a szomszédság- és ellenségséket, amelyet az etnikai csoportjelenségek között mindennaposnak lehet mondani. A terepmunka egyes fázisai, technikái, s maga a gyűjtés folyamata jelenik meg e rövid beszámolóban. ISSN 1417 - 2968, ISBN 963 9098 16 7. **200,- Ft (17 oldal)**

4). A.Gergely András: Kultúra, közösség, társadalom. A Népművelési Intézet és a Művelődéskutató: társadalmi és politikai kultúránk jelenkora és múltja aligha érthető meg vagy értelmezhető a kulturális intézményrendszer ismerete nélkül. Egy korszak, egy szemléletmód vagy egy egész kutatóhálózat működése bizonyosan rányomja bélyegét a társadalom kulturális magatartásának, kultúrafogyasztási szokásainak, értékrendjének egészére. A hazai intézmény-történet és a kultúrakutatás egyik, nehezen megkerülhető jelentőségű szervezete volt a Népművelési Intézet, illetve az abból kivált Művelődéskutató Intézet, melyeket a szerző a kutatási témák, a kutatócsoportok változásain keresztül mutat be. ISSN 1417 - 2968, ISBN 963 9098 17 5. **300,- Ft (35 oldal)**

5). Szabados Ádám: A reformáció bűnértelmezése: a szerző a protestáns reformáció bűnértelmezését gondolja végig az alapos és részletes kutató filológusi pontosságával, dinamikus elemzéstechnikájával. A primér források használata rendkívül alapos szöveg-kutatást és széleskörű szekunder-irodalom-ismeretet tesz lehetővé, melyet a szerző a témakörben releváns magyar, angol, olasz és német irodalom átfogó földézésével teljesít ki. A bűnértelmezés, mint reális sors-események fókusz, érdekes szellemi kísérlet e bizonytalan ezredvég intellektuális világában, s a szerző korunk morális problematikájának földézésére is vállalkozhat. ISSN 1417-2968, ISBN 963 9098 33 7. **400,- Ft (65 oldal)**

6). Heltai Gyöngyi: A szokások és a test az európai etnológia perspektívájában: a szerző a fölöttébb izgalmas kortárs etnológiai-antropológiai kutatásokat ismerteti két friss tanulmánykötet kapcsán. A szokások és a test, az életmód és az életvezetési megoldások, a változó értékrendszer nemcsak az európai kultúra egy specifikus metszete alapján, hanem korunk kultúráváltó perspektíváiban kerülnek terítékre: az öregedés és a szépség, a kávéivás és a kozmetikai sebészet, az apasági érzés és a holtesthez való viszony, az utcalányok rendőrségi kihallgatása és a vulgaritás elterjedése mint kulturális antropológiai sajátosságok ismerhetők meg a kutatások alapján. ISSN 1417-2968, ISBN 963 9098 32 9. **400,- Ft (64 oldal)**

7). Fehér László: Adalékok a pilisi szlovákok identitástudatának kutatásához: a Pilis településein élő magyarországi szlovákok kulturális és politikai identitástudatának elemzését végző szerző sorozatunk rendelkezésére bocsátotta néhány interjúját, melyek a magyarországi kisebbségi, nemzetiségi, tájegységi identitástudat elemzéséhez talán más tájegységekben is értékes dokumentációként szolgálhatják a kulturális szimbiózisban, asszimilációs kényszerek és hovatartozási-helyzetmeghatározási konfliktusok között élők mélyebb megismerését, megértését. ISSN 1417-2968, ISBN 963 9098 34 5. **350,- Ft (40 oldal)**

8). Gergely Erzsébet: IFOR konyha. /Egy konfliktus értelmezése/: a dolgozat egy speciális területen vizsgálja azokat a változásokat, amelyek az IFOR-erők magyarországi megjelenését követték: egy fokozatosan kibontakozó problémára kérdez rá, melynek „színtere” a hadseregellátási konyha volt, s ahol munkáltatók és munkavállalók közötti konfliktusok, kulturális és kommunikációs feszültségek idéztek elő kultúraközi feszültséget –

kiegészülve a sajtó és a közvélemény reflexióival. Az elemzés az 1995. novembere és 1996. novembere közötti a kaposvári, illetve környékbeli IFOR-konyhákon lezajlott eseményeket illetve változásokat vizsgálja, alapvetően a konfliktus résztvevőivel folytatott interjúkra támaszkodva, amely hiánypótló értékű. ISSN 1417-2968, ISBN 963 9098 75 2. **400,- Ft (55 oldal)**

9). Kurdi Zoltán – Simonfi Attila – Borgos Anna: Drogdiskurzus – „meleg világ”: a három különálló tanulmány a „másság” keletkezésének, elviselésének és tolerálásának nyilvánosság előtt is egyre sokrétűbben megjelenő formáit, alakzatait mutatja be. Megnyilatkozás és menekülés, arcútváltozás és elismerésvágy, boldogságkeresés és társra vágyás jellemzi a megfigyelések, interjúk alapján bemutatott hétköznapi hősöket. Az együtt megjelenő írások a kulturális antropológia szemléletmódjához közelítenek, egyúttal társadalomlélektani, csoportszociológiai és reprezentáció-elméleti adalékokkal is szolgálnak az olvasónak. ISSN 1417-2968, ISSN 1417-5622, ISBN 963 9098 94 9. **400,- Ft (57 oldal)**

10). Pálkás János – Kulcsár Dalma – Kertész Nóra – Károlyi Júlia: Barlanglakók – honfoglalók – tér-használók: az egy füzetben közölt négy dolgozat a magyarországi cigányság sajátos identitáshelyzetéről, térbelakási és térhasználati szokásairól, valamint szocializációs és beilleszkedési mechanizmusairól szól. A hazai „cigány-szakirodalomban” /annak növekvő bősége ellenére/ nem igazán gyakori a kulturális antropológiai szempontú vizsgálat, így kiadványunk a családi élet, a gyermeknevelés, a vágyak és álmok birodalmába is segít betekintést nyerni. Barlanglakók vagy lakáshasználók, szubkulturális létűek vagy beilleszkedettek esetei ezért ritka adalékok a hazai cigányság mélyebb megismeréséhez. ISSN 1417-2968, ISBN 963 9098 00 6. **500,- Ft (55 oldal)**

11). Kovács Katalin – Heltai Gyöngyi: Dokumentum – film – antropológia. A kiadvány két elemzést tartalmaz a filmdokumentáció, a dokumentumfilmzés és az antropológiai film műfajairól, iskoláiról, történetéről és irányzatairól a múltban és a jelenben elkészült dokumentumfilmek elemzése alapján. ISSN 1417-2968, ISBN 963 9098 80 9. **400,- Ft (36 oldal)**

12). Galamb Anett: Halottkultusz Besenyőtelek, Dormánd, Poroszló, Mezőtárkány községekben (1914-1946): korántsem ismeretes az a helyi kultúra, amely a halál elfogadásában, a halállal való társadalmi szembenézésben és a temetkezés rítusaiban, szokásnormáiban érhető tetten, s amely regionálisan vagy szubkulturálisan eltérő formákban nyilvánul meg. A szerző egy alföldi kistáj történeti örökségét, a modern korra hagyományozott mintáit és ezek folytonos átalakulását tekinti át egy helyi életmód és halál-felfogás feldolgozása során. ISSN 1417-2968, ISBN 963 9218 01 4. **400,- Ft (40 oldal)**

13). Boglár Lajos – Kovács Katalin: Magyar hagyományalkotás Brazíliában: A szerzők a 19. század végén Veszprém megyéből kivándorolt és Santa Catarina államban letelepedett magyarok nyomában járva új hagyománykeresés, a magyar néptánc újratanulása formájában „keresik”, illetve élesztik újra etnikai-kulturális hovatartozásukat. Az ellentmondásos folyamat kulturális antropológiai hátterét és tanulságait közli e kiadvány. ISSN 1417-2968, ISBN 963 9218 13 8. **500,- Ft (51 oldal)**

14). Koszta Nagy István: Illúziók nélkül: a szerző a tevékeny és konstruktívan változtatni próbáló kisebbségi magyarság romániai képviselője. Három dolgozatában a politikai cselekvés felelősségére, az új szövetkezeti és agrár-reform-törekvésekre, valamint a Romániában végbemenő társadalomstatisztikai jelenségekre irányítja figyelmünket. Szemléletmódja a független, de cselekedni próbáló, megfontoltan mérlegelő szakembert mutatja. ISSN 1714-2968, ISBN 963 9218 14 6. **450,- Ft (43 oldal)**

15). Fehrentheil Bernadette: Az antiszemizmustól a zsidó tárgy-kultúráig: a mai magyarországi zsidóság kulturális helyzete, a társadalmi érzelmek és tudástípusok, értékörz és faji alapon támadó magatartások, zsidó kulturális hagyományok, szokások és tárgyi emlékek áttekintése a szerző vállalása. Mai újságszöveget és Szentírást, ünnepet és tárgy-kultúrát ismertet meg kisebb írásai révén, a művelődési és emberismereti hagyomány szorgalmazójaként, pályakezdő kulturális antropológusként. ISSN 1714-2968, ISBN 963 9218 33 2. **450,- Ft (41 oldal)**

16). Gergely Erzsébet: Diskurzusok a hadseregben. /Taszári helyzetkép/: a szerző korábbi (ugyanabban a sorozatban megjelent) elemzése a kultúráközi konfliktusok egy sajátos térbe zárt változatát mutatta be, ez írása pedig a konfliktusokat követő egyéni és csoportos dráma átéléséről tanúskodik: munkanélkülivé vált hivatásos katonák, emberi és társadalmi hasznosságukat elvesztő emberek portré-sorozatát kapjuk, s keretként a NATO-csatlakozás és a boszniai háború időszakának sajátos értékváltozását is nyomon követhetjük. ISSN 1714-2968, ISBN 963 9218 68 5. **600,- Ft (53 oldal)**

17). Bendl Vera: Prófécia és apokaliptika különbsége Martin Buber és Jacob Taubes két írása alapján: a kortárs filozófiai és teológiai gondolkodás két korszakos nagyjának fogalmi vitáját ismertető tanulmány a történet- és üdvtörténet-felfogás több évszázados paradigmája körül kalauzolja olvasóit. Fő kérdésköre a próféciának és az apokaliptikus látásmódnak szabadság-feltételeit érinti, paradoxonok és választási lehetőségek kulcskérd-

dései mentén. Nemcsak filozófusoknak szóló olvasmány! ISSN 1714-2968, ISBN 963 9218 69 3. **600,- Ft (44 oldal)**

18). A.Gergely András: Európai? Összehasonlító? Kisebbségkutatások?: a kérdőjelesre formált kötet cím kétségtelen kételyeket tükröz: van-e, lehet-e európai szinten összehasonlításra merészkedő elméleti kutatás a kisebbségekről, s ha van, mégis miért nincs ilyesmi? ISSN 1714-2968, ISBN 963 9218 62 6. **900,- Ft (86 oldal)**

19). Andits Petra: Nemzeti identitás a Feröer-szigeteken: az antropológus kutató az „északi kultúrát” vizsgálja, azon belül is a svédek és dánok között autonóm módon élő feröieket, kultúrájuk, hagyományaik, identitásuk sokféleségét és kötődéseiket térhez, időhöz, tájhoz, közösséghez. Történeti és kor-képet kapunk az északi népek kisebbségeiről, kultúrájáról, mitológiájáról, nyelvéről és hétköznapi életéről is. ISSN 1714-2968, ISBN 963 9218 63 4. **600,- Ft (56 oldal)**

20). Gordos Ágnes: A roma és nem roma általános iskolás gyermekek rizikómagatartása: egy szociológiai kutatás anyagának ismertetésével a szerző a magyarországi cigányságra iskolán belül és családi környezetben leselkedő veszélyeztető momentumokat veszi sorra, kérdőíves felmérésében maguk a diákok vallanak mintáikról, környezetük késztetéseiről, veszélyeztetettségükről. ISSN 1714-2968, ISBN 963 9218 75 8. **500,- Ft (41 oldal)**

21). Kozma Emese: Bűn, megtérés, bocsánat – a tesuva: a szerző a Talmud és a Biblia bűnértelmezési párhuzamai alapján ismerteti mindazon cselekedetek hagyománytudatban meglévő formáit, melyek a társas és társadalmi közviselkedésben a bűnösség, a megbocsátás, a büntetés és a morális normák rendszerében folytonossággal vannak jelen. Írása nemcsak a vallások hívőinek, hanem történész, filozófus, politikus, szociológus, közgondolkodó olvasóknak is – nehéz, de igen fontos – forrásanyagként szolgálhat. ISSN 1714-2968, ISBN 963 9218 83 9. **800,- Ft (77 oldal)**

22). A.Gergely András: Interkulturális kölcsönhatások. Egy Duna-völgyi civilizáció összefüggései: egy közép-európai térség kulturális antropológiai kutatását kísérelte meg a szerző, aki ezúttal csupán rövid áttekintést, szinte vázlatos összefoglalót kínál kutatási anyagából, sajátlagos nézőpontja és a térség több diszciplína általi „leírása” nyomán alkalmazható „másként-olvasat” alapján. A kiadvány a témakör szakirodalmában kiadós bibliográfiája zárja. ISSN 1714-2968, ISBN 963 9218 00 0. **1200,- Ft (106 oldal)**

A munkafüzetek megrendelhetők:
MTA Politikai Tudományok Intézete
H – 1399 BP. Pf. 694/115. (Szabó Irén)
Tel./fax: 224-67-24, E-mail: szaboi@mtapti.hu